Sümeyye Şule ŞAHİN
AVRASYA ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI
Yüksek Lisans Tezi
2025

T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRASYA ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

ÖZBEKİSTAN TAŞKENT TÜRBELERİ

Hazırlayan
Sümeyye Şule ŞAHİN

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Eyüp POLAT

Yüksek Lisans Tezi

Aralık 2025, KAYSERİ

T.C.

ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRASYA ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

ÖZBEKİSTAN TAŞKENT TÜRBELERİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan
Sümeyye Şule ŞAHİN

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Eyüp POLAT

Bu çalışma Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından SYL-2024-13579 Kodlu proje tarafından desteklenmiştir.

Aralık 2025, KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Sümeyye Şule ŞAHİN

T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Anabilim Dalı : Avrasya Çalışmaları

Program Adı : Yüksek Lisans

Tez Başlığı : Özbekistan Taşkent Türbeleri

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Ön söz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 174 sayfalık kısmına ilişkin 19/12/2025 tarihinde ***Turnitin*** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: %0 dır**.**

Filtrelemeye alıntılar dahil edilmiştir. Filtrelemede yedi (7) kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 19/12/2025/

Danışman	**Öğrenci**
Dr. Öğr. Üyesi Eyüp POLAT	Sümeyye Şule ŞAHİN

KILAVUZA UYGUNLUK

"Özbekistan Taşkent Türbeleri" başlıklı Yüksek Lisans/Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesine uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan	**Danışman**
Sümeyye Şule ŞAHİN	Dr. Öğr. Üyesi Eyüp POLAT

Avrasya Çalışmaları ABD Başkanı
Dr. Öğr. Üyesi Nail TANRIÖVEN

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Dr. Öğr. Üyesi Eyüp POLAT danışmanlığında **Sümeyye Şule ŞAHİN** tarafından hazırlanan **"Özbekistan Taşkent Türbeleri"** adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrasya Çalışmaları Anabilim Dalı'nda **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

26/11./2025

JÜRİ:

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Eyüp POLAT *İmza*

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Derya GÜNERİ *İmza*

Üye : Doç. Dr. Burak Muhammet GÖKLER *İmza*

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun …. /…./…… tarih ve …….. sayılı kararı ile onaylanmıştır.

……. /…..…../ ……..…

Prof. Dr. Atabey KILIÇ

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Bu çalışma, Taşkent şehri özelinde yer alan on yedi türbe yapısının literatüre kazandırılması, söz konusu yapıların korunması ve gelecek kuşaklara aktarılmasının sağlanması amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmaktan her zaman büyük bir mutluluk duyduğum *Özbekistan Taşkent Türbeleri* adlı araştırmamız kapsamında, öncelikle projeye sağladığı destekten dolayı Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimine en içten teşekkürlerimi sunarım. Bu çalışmanın yürütülmesi sürecinde, değerli görüş ve önerileriyle çalışmama yön veren ve rehberlik eden hocam Dr. Öğr. Üyesi Eyüp Polat'a teşekkür ederim.

Sümeyye Şule ŞAHİN

ÖZBEKİSTAN TAŞKENT TÜRBELERİ

Sümeyye Şule ŞAHİN

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi, Aralık, 2025
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Eyüp POLAT

ÖZET

Antik Çağlardan kentleşme sürecine kadar oldukça geniş bir tarih aralığında oluşum gösteren Taşkent şehri, sanat ve mimarlık tarihi açısından önemli bir yere sahiptir. Şehir içerisinde tarih boyunca birçok medeniyetin kuruluşunun ve gelişiminin izleri görülmektedir. Kentte örnekleri bulunan ve kökenini Eski Türk geleneklerinden alan türbe mimarisi, gerek tarihi gerekse kültürel açıdan önem arz etmektedir. Taşkent şehri, çok katmanlı kültürel ve tarihsel birikimiyle, bulunduğu coğrafi konum itibarıyla tarih boyunca önemli bir yerleşim merkezi olmuştur. Bu bağlamda incelenen 17 türbe yapısı, şehrin zengin kültürel ve mimari mirasının tanıtılması açısından anlamlı bir çalışma teşkil etmektedir.

Tezin birinci bölümünde, konunun amacı ve önemi, yöntem ve konuyla ilgili kaynaklara yer verilmiştir. İkinci bölümde ise Taşkent şehrinin tarihi ve coğrafyası ele alınmış; bu bilgiler, saha araştırması sonucunda elde edilen kaynaklarla desteklenmiştir. Üçüncü bölümde, türbe mimarisinin kökeninin Eski Türk kültürüne dayandığı vurgulanarak çadır, stupa ve kurgan hakkında tarihsel bilgiler verilmiş ve türbe mimarisinin tarihsel gelişimi ayrı bir başlık altında incelenmiştir. Dördüncü bölümde ise Taşkent şehrinin farklı bölgelerinde yer alan türbe yapıları, mimari, tarihsel ve sanatsal açıdan incelenmiş; plan, kesit ve fotoğraflarla detaylı bir biçimde belgelenmiştir. Beşinci ve son bölümde ise elde edilen veriler ışığında incelenen 17 türbe yapısı, belirli kriterlere göre sınıflandırılarak analiz edilmiştir. “Tipoloji”, “Malzeme”, “Süsleme” ve “Mimari Yapı Elemanları” başlıkları altında oluşturulan bu bölümde, incelenen yapılar söz konusu kriterler doğrultusunda dönemsel olarak karşılaştırmalı biçimde ele alınmıştır. Saha araştırması sonucunda elde edilen birincil veri kaynaklarıyla yapılan karşılaştırmalar, ulaşılan sonuçları desteklemektedir.

Anahtar Kelimeler: Özbekistan, Taşkent, Mimari Yapılar, Türbe.

MAUSOLEUMS OF TASHKENT, UZBEKISTAN

Sümeyye Şule ŞAHİN

Erciyes University, Institute of Social Sciences
Master's Thesis, December, 2025
Supervisor: Dr. Eyüp POLAT

ABSTRACT

The city of Tashkent, which has developed over a wide historical range from the Ancient Ages to the urbanization process, holds an important place in terms of art and architectural history. Throughout history, traces of the establishment and development of many civilizations can be observed within the city. The tomb architecture found in the city, which has its roots in Ancient Turkic traditions, is significant both historically and culturally. With its multi-layered cultural and historical accumulation and its geographical location, Tashkent has been an important settlement center throughout history. In this context, the 17 tomb structures examined constitute a meaningful study in terms of introducing the city's rich cultural and architectural heritage.

In the first chapter of the thesis, the purpose and significance of the study, the methodology, and relevant sources are presented. In the second chapter, the history and geography of Tashkent are discussed, supported by sources obtained from field research. In the third chapter, it is emphasized that the origins of tomb architecture are rooted in Ancient Turkic culture, and historical information is provided on tents, stupas, and kurgans, followed by a separate discussion on the historical development of tomb architecture. The fourth chapter examines the tomb structures located in different regions of Tashkent in terms of architecture, history, and art, and documents them in detail with plans, sections, and photographs. In the fifth and final chapter, based on the data obtained, the 17 tomb structures examined are classified and analyzed according to specific criteria. Under the headings of "Typology," "Materials," "Decoration," and "Architectural Elements," the structures are comparatively examined in a chronological manner according to these criteria. Comparisons made with primary data sources obtained through field research support the results reached.

Keywords: Uzbekistan, Tashkent, Architectural Structures, Tombs

Мавзолеи Ташкента Узбекистан

Сюмейе Шюле ШАХИН
Университет Эрджиес, Институт социальных наук
Магистерская диссертация, декабрь 2025 г.
Научный руководитель: д-р, преподаватель Эйюп ПОЛАТ

АННОТАЦИЯ

Город Ташкент, формирование которого охватывает широкий исторический период от Античности до этапов урбанизации, занимает значимое место в истории искусства и архитектуры. На протяжении всей истории в городской среде прослеживаются следы становления и развития множества цивилизаций. Мавзолейная архитектура, представленные образцы которой сохранились в городе и истоки которой восходят к древнетюркским традициям, имеет важное историческое и культурное значение. Благодаря своему многослойному культурно-историческому наследию и географическому положению Ташкент на протяжении веков являлся значимым центром расселения. В этом контексте исследование 17 мавзолейных сооружений представляет собой значимый вклад в изучение и популяризацию богатого культурного и архитектурного наследия города.

В первой главе диссертации рассматриваются цель и значимость исследования, методология, а также источниковая база по теме. Во второй главе анализируются история и география города Ташкента; данные положения подкрепляются материалами, полученными в результате полевых исследований. В третьей главе подчеркивается происхождение мавзолейной архитектуры из древнетюркской культуры; приводятся исторические сведения о юрте, ступе и кургане, а также в отдельном разделе рассматривается историческое развитие мавзолейной архитектуры. В четвертой главе мавзолеи, расположенные в различных районах города Ташкента, анализируются с архитектурной, исторической и художественной точек зрения; они детально документированы с использованием планов, разрезов и фотоматериалов. В пятой и заключительной главе на основе полученных данных 17 исследованных мавзолейных сооружений классифицируются и анализируются по определённым критериям. В разделе, структурированном по следующим рубрикам: «Типология», «Материал», «Декор» и «Архитектурные элементы», рассматриваемые памятники анализируются и сопоставляются в хронологическом аспекте. Сравнительный анализ, проведённый на основе первичных данных, полученных в ходе полевых исследований, подтверждает сделанные выводы.

Ключевые слова: Узбекистан, Ташкент, архитектурные сооружения, мавзолей.

İÇİNDEKİLER

ÖZBEKİSTAN TAŞKENT TÜRBELERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK i
KILAVUZA UYGUNLUK iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI iv
ÖN SÖZ v
ÖZET vi
ABSTRACT vii
İÇİNDEKİLER ix
KISALTMALAR ve SİMGELER xii
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ xiii
PLAN LİSTESİ xix
ÇİZİM LİSTESİ xx
GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
KONUNUN AMACI VE ÖNEMİ

1.1.KONUNUN AMACI VE ÖNEMİ 4
1.2.YÖNTEM 5
1.3.KONUYLA İLGİLİ KAYNAKLAR 6
1.3.1.Kitabeler 6
1.3.2.Vakfiyeler 6
1.3.3.Çağdaş Kaynaklar 7
1.3.4.Günümüz Yayınları 7

İKİNCİ BÖLÜM
TAŞKENT TARİHİ VE COĞRAFYASI

2.1. Taşkent'in Tarihi ve Coğrafyası 9

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TÜRBE MİMARİSİ

3.1. Türbe Mimarisinin Menşei 15
3.1.1. Kurgan 16
3.1.2. Çadır 17
3.1.3.Stupa 18
3.2.Türbe Mimarisinin Tarihsel Gelişimi 18

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
TAŞKENT TÜRBELERİ KATOLOG

4.1. Zengi Ata Türbesi 21
4.2. Ambar Ana Türbesi 32
4.3. Suzuk Ata Türbesi 38
4.4. Şeyh Hovendi et-Tahur Türbesi 38
4.5. Kaldırgaç Biy Türbesi 49
4.6. Yunus Han Türbesi 58
4.7. Zeyneddin Baba Türbesi 59
4.8. Kaffal Şaşi Türbesi 71
4.9. Barak Han Türbesi 83
4.10. Hoca Nuriddin Baba Türbesi 85
4.11. Çoban Ata Türbesi 91
4.12. Hayrabad İşan Türbesi 99
4.13. Koh Ata Buzruk Türbesi 99
4.14. Kuyuluk Ata Türbesi 103
4.15. Şah Abdülmelik Ata Türbesi 107
4.16. Muîn Halife Baba Türbesi 115
4.17. Alambardar Hoca Türbesi 120

BEŞİNCİ BÖLÜM
DEĞERLENDİRME

5.1. Değerlendirme 127
5.2. Tipoloji 130

5.2.1. Kare Planlı ve Üzeri Kubbeli Olanlar 131
5.2.2. Kare Planlı, Piramidal Külahlı Olanlar 131
5.2.3. Sekizgen Planlı, Üzeri Kubbeli Olanlar 132
5.3. Malzeme 132
5.3.1. Tuğla Malzeme 132
5.3.2. Ahşap Malzeme 134
5.3.3. Mermer Malzeme 134
5.3.4. Çini Malzeme 135
5.4. Süsleme 136
5.3.1.Bitkisel Motifler 138
5.3.2. Geometrik Motifler 139
5.3.3. Tuğla Süsleme 140
5.3.4. Kalem İşi Süsleme 140
5.3.5. Hat Sanatı 141
5.4. Mimari Yapı Elemanları 143
SONUÇ 146
KAYNAKÇA 148

KISALTMALAR ve SİMGELER

ABD : Anabilim Dalı

BAP : Bilimsel Araştırma Projeleri

Bkz : bakınız

ERÜ : Erciyes Üniversitesi

SBE : Sosyal Bilimler Enstitüsü

TDK : Türk Dil Kurumu

YÖK : Yükseköğretim Kurumu

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Fotoğraf 4.1. Zengi Ata Türbesi Ziyaretgâh Bölümü 25

Fotoğraf 4.2. Zengi Ata Türbesi Mezar Odası 26

Fotoğraf 4.3. Zengi Ata Türbesi Merkezi kubbesi 26

Fotoğraf 4.4. Zengi Ata Türbesi Taç kapısı 27

Fotoğraf 4.5. Zengi Ata Türbesi İbadet Mekânı 27

Fotoğraf 4.6. Zengi Ata Türbesi İbadet Mekânı 28

Fotoğraf 4.7. Zengi Ata Türbesi Âl-i İmrân Sûresi'nin 104. Âyeti 28

Fotoğraf 4.8. Zengi Ata Türbesi Nahl Sûresi 90. Âyet 29

Fotoğraf 4.9. Zengi Ata Türbesi Taçkapı iç kısmı 29

Fotoğraf 4.10. Zengi Ata Türbesi Taçkapı yan kısımları 30

Fotoğraf 4.11. Zengi Ata Türbesi Batı Cephesi 30

Fotoğraf 4.12. Zengi Ata Türbesi Kuzey Cephesi 31

Fotoğraf 4.13. Zengi Ata Türbesi Doğu Cephesi 31

Fotoğraf 4.15. Ambar Ana Türbesi İç Mekânı 34

Fotoğraf 4.16. Ambar Ana Türbesi Merkezi kubbesi 35

Fotoğraf 4.17. Ambar Ana Türbesi Doğu Cephesi 35

Fotoğraf 4.17. Nahl Sûresi'nin 97. Âyeti 36

Fotoğraf 4.18. Ambar Ana Türbesi Taç kapı Süsleme kompozisyonu ayrıntı. 36

Fotoğraf 4.19. Ambar Ana Türbesi Taç Kapı Ayrıntı 37

Fotoğraf 4.20. Şeyh Hovendi et-Tahur Türbesi'ne ait mermer kitabe. 41

Fotoğraf 4.21. Şeyh Hovendi et-Tahur Türbesi Birinci Bölüm 41

Fotoğraf 4.22. Şeyh Hovendi et-Tahur Türbesi iç mekân güney cephesi. 42

Fotoğraf 4.23. Şeyh Hovendi et-Tahur Türbesi iç mekân batı cephesi. 42

Fotoğraf 4.24. Şeyh Hovendi et-Tahur Türbesi'nin iç mekân doğu cephesi. 43

Fotoğraf 4.25. Şeyh Hovendi et-Tahur Türbesi merkezi kubbesi 43

Fotoğraf 4.26. Şeyh Hovendi et-Tahur Türbesi Mezar odası 44

Fotoğraf 4.27. Şeyh Hovendi et-Tahur Türbesi'nin mezar odası doğu cephesi. 44

Fotoğraf 4.28. Şeyh Hovendi et-Tahur Türbesi'nin mezar odası güney cephesi. 45

Fotoğraf 4.29. Şeyh Hovendi et-Tahur Türbesi Mezar odası Merkezi Kubbesi 45

Fotoğraf 4.30. Şeyh Hovendi et-Tahur Türbesi Portalı 46

Fotoğraf 4.31. İbrâhîm Sûresi'nin 27. Âyeti 46

Fotoğraf 4.32. Bakara Sûresi'nin 269. Âyeti 47

Fotoğraf 4.33. Âl-i İmrân Suresi 185. Âyet 47

Fotoğraf 4.34. Şeyh Hovendi et-Tahur Türbesi güney cephesi 47

Fotoğraf 4.35. Şeyh Hovendi et-Tahur Türbesi doğu cephesi 48

Fotoğraf 4.36. Şeyh Hovendi et-Tahur Türbesi kuzey cephesi 48

Fotoğraf 4.37. Kaldırgaç Biy Türbesi'nin iç mekânı. 52

Fotoğraf 4.38. Kaldırgaç Biy Türbesi'nin iç mekânında yer alan on iki dilimli niş açıklığı. 52

Fotoğraf 4.39. Kaldırgaç Biy Türbesi'nin iç mekânı güney cephesi. 53

Fotoğraf 4.40. Kaldırgaç Biy Türbesi merkezi kubbesi. 53

Fotoğraf 4.41. Kaldırgaç Biy Türbesi Portal 54

Fotoğraf 4.42. Kaldırgaç Biy Türbesi kuzey cephesi. 54

Fotoğraf 4.42. Kaldırgaç Biy Türbesi'nin batı cephesi. 55

Fotoğraf 4.43. Kaldırgaç Biy Türbesi doğu cephesi. 55

Fotoğraf 4.44. Kaldırgaç Biy Türbesi portalinde yer alan süsleme ayrıntısı. 56

Fotoğraf 4.45. Kaldırgaç Biy Türbesi'ne ait mermer sandukanın batı yüzü. 56

Fotoğraf 4.46. Kaldırgaç Biy Türbesi'ne ait mermer sandukanın doğu yüzü. 57

Fotoğraf 4.47. Kaldırgaç Biy Türbesi'ne ait mermer sanduka 57

Fotoğraf 4.48. Zeyneddin Baba Türbesi inşa kitabesi 62

Fotoğraf 4.49. Zeyneddin Baba Türbesi İç Mekân Kuzey Cephesi 63

Fotoğraf 4.50. Zeyneddin Baba Türbesi İç Mekân Batı Cephesi 63
Fotoğraf 4.51. Zeyneddin Baba Türbesi İç Mekân Güney Cephesi 64
Fotoğraf 4.52. Zeyneddin Baba Türbesi İç Mekân Doğu Cephesi 64
Fotoğraf 4.53. Zeyneddin Baba Türbesi Merkezi Kubbesi 65
Fotoğraf 4.54. Zeyneddin Baba Türbesi Mezar Odası 65
Fotoğraf 4.55. Zeyneddin Baba Türbesi'nin Mezar Odası İç Kısmı 66
Fotoğraf 4.56. Zeyneddin Baba Türbesi Doğu Cephesi 66
Fotoğraf 4.57. Zeyneddin Baba Türbesi Kuzey Cephesi 67
Fotoğraf 4.58. Zeyneddin Baba Türbesi Batı Cephesi 67
Fotoğraf 4.59. Zeyneddin Baba Türbesi Taç kapısı 68
Fotoğraf 4.60. Zeyneddin Baba Türbesi Çilehane Bölümü 68
Fotoğraf 4.61. Zeyneddin Baba Türbesi Çilehane İç kısmı 69
Fotoğraf 4.62. Zeyneddin Baba Türbesi'nin Çilehane Bölümü 69
Fotoğraf 4.63. Zeyneddin Baba Türbesi'nin Çilehane Bölümü Merkezi Kubbesi 70
Fotoğraf 4.64. Kaffal Şaşi Türbesine ait bilgilendirici levha 76
Fotoğraf 4.65. Kaffal Şaşi Türbesi doğu cephesi 76
Fotoğraf 4.66. Kaffal Şaşi Türbesi'nin güney cephesi 77
Fotoğraf 4.67. Kaffal Şaşi Türbesi batı cephesi 77
Fotoğraf 4.68. Kaffal Şaşi Türbesi merkezi kubbesi. 78
Fotoğraf 4.69. Kaffal Şaşi Türbesi Çilehane Bölümü 78
Fotoğraf 4.70. Kaffal Şaşi Türbesi mezar odası 79
Fotoğraf 4.71. Kaffal Şaşi Türbesi Taç Kapı 79
Fotoğraf 4.72. Kaffal Şaşi Türbesi Taç Kapı (Yûnus Sûresi 62–64. Ayetler) 80
Fotoğraf 4.73. Kaffal Şaşi Türbesi Taç kapı (Âl-i İmrân Sûresi 96–97. Ayetleri) 80
Fotoğraf 4.74. Kaffal Şaşi Türbesi batı cephesi 81
Fotoğraf 4.75. Kaffal Şaşi Türbesi güney cephesi 81

Fotoğraf 4.76. Kaffal Şaşi Türbesi doğu cephesi 82
Fotoğraf 4.77. Kaffal Şaşi Türbesi Kubbesi Dıştan Görünüm 82
Fotoğraf 4.78. Barak Han Türbesi 83
Fotoğraf 4.79. Barak Han Türbesi iç mekân 84
Fotoğraf 4.80. Barak Han Türbesi merkezi kubbesi 84
Fotoğraf 4.81. Hoca Nuriddin Baba Türbesine ait inşa kitabesi**.** 86
Fotoğraf 4.82. Hoca Nuriddin Baba Türbesi merkezi kubbesi..... 86
Fotoğraf 4.83. Hoca Nuriddin Baba Türbesi iç mekân mazgal penceresi. 87
Fotoğraf 4.84. Hoca Nuriddin Baba Türbesi iç mekân 87
Fotoğraf 4.85. Hoca Nuriddin Baba Türbesi Portali 88
Fotoğraf 4.86. Hoca Nuriddin Baba Türbesi 88
Fotoğraf 4.87. Hoca Nuriddin Baba Türbesi batı cephesi. 89
Fotoğraf 4.88. Hoca Nuriddin Baba Türbesi güney cephesi. 89
Fotoğraf 4.89. Hoca Nuriddin Baba Türbesi Doğu cephesi 90
Fotoğraf 4.90. Çoban Ata Türbesi 93
Fotoğraf 4.91. Çoban Ata Türbesi 94
Fotoğraf 4.92. Çoban Ata Türbesi 94
Fotoğraf 4.93. Çoban Ata Türbesi iç mekânı 95
Fotoğraf 4.94. Çoban Ata Türbesi Merkezi Kubbesi 95
Fotoğraf 4.95. Çoban Ata Türbesi Portali 96
Fotoğraf 4.96. Çoban Ata Türbesi Ahşap kapı..... 96
Fotoğraf 4.97. Çoban Ata Türbesi kubbesi dıştan görünüm 97
Kaynak: Şahin (2024). 97
Fotoğraf 4.98. Çoban Ata Türbesi doğu cephesi. 97
Fotoğraf 4.99. Çoban Ata Türbesi kuzey cephesi 98
Fotoğraf 4.100. Çoban Ata Türbesi Batı Cephesi 98

Fotoğraf 4.101. Koh Ata Buzruk Türbesi 100
Fotoğraf 4.102. Koh Ata Buzruk Türbesi doğu cephesi 101
Fotoğraf 4.103. Koh Ata Buzruk Türbesi Taç Kapı 101
Fotoğraf 4.104. Koh Ata Buzruk Türbesi iç mekânı 102
Fotoğraf 4.105. Koh Ata Buzruk Türbesi merkezi kubbesi 102
Fotoğraf 4.106. Kuyuluk Ata Türbesi iç mekânı 104
Fotoğraf 4.107. Kuyuluk Ata Türbesi iç mekânı 104
Fotoğraf 4.108. Kuyuluk Ata Türbesi 105
Fotoğraf 4.109. Kuyuluk Ata Türbesi güney cephesi 105
Fotoğraf 4.110. Kuyuluk Ata Türbesi Güneybatı Cephesi 106
Fotoğraf 4.111. Kuyuluk Ata Türbesi Güneydoğu Cephesi 106
Fotoğraf 4.112. Şah Abdülmelik Ata Türbesi ziyaretgâh bölümü 109
Fotoğraf 4.113. Şah Abdülmelik Ata Türbesi Merkezi Kubbesi 109
Kaynak: Şahin (2024). 109
Fotoğraf 4.114. Şah Abdülmelik Ata Türbesi iç mekânı 110
Fotoğraf 4.115. Şah Abdülmelik Ata Türbesi Mezar Odası 110
Fotoğraf 4.116. Şah Abdülmelik Ata Türbesi mermer sanduka 111
Fotoğraf 4.117. Şah Abdülmelik Ata Türbesi Batı Cephesi 111
Fotoğraf 4.118. Şah Abdülmelik Ata Türbesi Taç kapısı 112
Fotoğraf 4.119. Şah Abdülmelik Ata Türbesi Güney Cephesi 112
Fotoğraf 4.120. Şah Abdülmelik Ata Türbesi Doğu Cephesi 113
Fotoğraf 4.121. Şah Abdülmelik Ata Türbesi Kuzey Cephesi 113
Fotoğraf 4.122. Şah Abdülmelik Ata Türbesi Çilehane Giriş kısmı 114
Fotoğraf 4.123. Şah Abdülmelik Ata Türbesi Çilehane Bölümü 114
Çizim 4.15. Muîn Halife Baba Türbesi Ön cephe kesiti 115
Fotoğraf 4.127. Muîn Halife Baba Türbesi Güneybatı Cephesi 118

Fotoğraf 4.128. Muîn Halife Baba Türbesi Doğu Cephesi 118
Fotoğraf 4.129. Muîn Halife Baba Türbesi Kuzey Cephesi 119
Fotoğraf 4.130. Alambardar Hoca Türbesi 122
Fotoğraf 4.131. Alambardar Hoca Türbesi İç Mekânı 122
Fotoğraf 4.132. Alambardar Hoca Türbesi Merkezi Örgü Kubbesi 123
Fotoğraf 4.133. Alambardar Hoca Türbesi Portali 123
Fotoğraf 4.134. Alambardar Hoca Türbesi Batı Cephesi 124
Fotoğraf 4.135. Alambardar Hoca Türbesi Güney Cephesi 124
Fotoğraf 4.136. Alambardar Hoca Türbesi Doğu Cephesi 125
Fotoğraf 4.137. Alambardar Hoca Türbesi Çilehane giriş kısmı 125
Fotoğraf 4.138. Alambardar Hoca Türbesi Çilehane Bölümü 126

PLAN LİSTESİ

Plan 4.1. Zengi Ata Türbesi Planı 25
Plan 4.2. Ambar Ana Türbesi Planı 34
Plan 4.3. Şeyh Hovendi et-Tahur Türbesi Planı 40
Plan 4.4. Kaldırgaç Biy Türbesi planı 51
Plan 4.5. Yunus Han Türbesi Planı 59
Plan 4.6. Zeyneddin Baba Türbesi kesit ve planı 61
Plan 4.7 Kaffal Şaşi Türbesi Planı 75
Plan 4.8. Çoban Ata Türbesi Planı 92
Plan 4.9. Çoban Ata Türbesi Planı 92
Plan 4.10. Muîn Halife Baba Türbesi Planı 116
Plan 4.11. Alambardar Hoca Türbesi Planı 121

ÇİZİM LİSTESİ

Harita 2.1. Taşkent Arkeoloji haritası 14
Harita 2.2. Taşkent Şehrinin Şeyhantaur bölgesinde yer alan mimari yapılar 14
Çizim 4.1. Zengi Ata Türbesi Yan cephe kesiti 24
Çizim 4.2. Zengi Ata Türbesi Ön Cephe kesiti 24
Çizim 4.3. Ambar Ana Türbesi Yan cephe kesiti 33
Çizim 4.4. Ambar Ana Türbesi Ön Cephe Kesiti 33
Çizim 4.5. Şeyh Hovendi et-Tahur Türbesi İç Mekân Krokisi 40
Çizim 4.6. Kaldırgaç Biy Türbesi Ön cephe kesiti 51
Çizim 4.7. Yunus Han Türbesi kesiti 59
Çizim 4.8. Zeyneddin Baba Türbesi Ön Cephe Kesiti 62
Çizim 4.9. Kaffal Şaşi Türbesi Ön cephe kesiti 74
Çizim 4.10. Kaffal Şaşi Türbesi yan cephe kesiti 74
Çizim 4.11. Kaffal Şaşi Türbesi İç Mekan Krokisi 75
Çizim 4.12. Hoca Nuriddin Baba Türbesi Ön cephe kesiti 85
Çizim 4.14. Çoban Ata Türbesi Ön cephe kesiti 93
Çizim 4.15. Muîn Halife Baba Türbesi Ön cephe kesiti 115
Çizim 4.16. Alambardar Hoca Türbesi Ön cephe kesiti 121

GİRİŞ

Tarihsel süreç içerisinde Mâverâünnehir bölgesi, ev sahipliği yaptığı çok sayıda medeniyet ile müstesna bir konuma sahiptir. Bölge, barındırdığı medeniyetlerin kültürel ve tarihî mirasını günümüze kadar taşıyabilmiş; söz konusu miras, farklı dönemlere ait sanatsal ve mimarî birikimlerin somut örneklerle gözlemlenebilmesine imkân tanımıştır. Bu bağlamda Mâverâünnehir sınırları içerisinde yer alan Taşkent şehri, tarih boyunca çeşitli medeniyetlerin etkisiyle şekillenmiş ve bu etkileşim doğrultusunda kültürel açıdan zenginleşerek gelişmiştir. Şehrin tarihî oluşumu ve sahip olduğu kültürel miras bölgenin önemli bir temsilcisi konumuna taşımaktadır. Nitekim bu tarihsel ve kültürel birikim, özellikle mimarî anıtlar aracılığıyla somut biçimde gözlemlenebilir hâle gelmiştir.

Taşkent şehri sınırları içerisinde tespit edilen on yedi türbe yapısı, bölgedeki kültürel sürekliliğin mimarî açıdan izlenebilmesine olanak sağlamaktadır. Bu yapılar arasında yer alan ve XIV. ile XV. yüzyıllara tarihlendirilen türbe yapıları Timurlu dönemine özgü mimarî karakteristikleri yansıtmaktadır. Söz konusu yapılarda dönemin inşa tekniklerinin yanı sıra zengin dekoratif ögeler de dikkat çekmektedir. Özellikle çini süslemeler, yapıların hem iç hem de dış cephelerinde yoğun biçimde kullanılarak mimarî öğelerin görsel etkisini artırmıştır. Bu özellikler, Timurlu dönemi mimarisinin estetik anlayışını yansıtmakta ve şehirdeki yapılar üzerinden açık biçimde izlenebilmektedir.

Timurlular sonrasında, XVI. yüzyıla gelindiğinde, Şeybanîler dönemine ait türbe yapıları arasında Zeyneddin Baba Türbesi, medrese bünyesinde yer alan Kaffal Şaşi Türbesi ve Barak Han Türbesi, Hoca Nuriddin Baba Türbesi, Çoban Ata Türbesi ve Hayrabad İşan Türbesi bulunmaktadır. Ancak XVIII. ve XIX. yüzyıllar arasında "Hanlıklar Dönemi" olarak adlandırılan süreçte şehir, önemli yönetim değişikliklerine sahne olmuştur. Buhara, Hive ve Hokand Hanlıkları arasında el değiştiren şehirde, bu

döneme tarihlendirilen beş türbe yapısı; yalnızca sayısal açıdan değil, aynı zamanda mimarî üslup ve estetik anlayış bakımından da belirgin farklılıklar göstermektedir.

Özellikle Şah Abdülmelik Ata Türbesi, bu bağlamda dönemin yeni mimarî eğilimlerini yansıtan dikkate değer bir örnek olarak öne çıkmaktadır. Kuyuluk Ata Türbesi ise tuğla malzemenin istiflenmesiyle oluşturulan cephe süslemesiyle bu tarih aralığında dikkat çeken bir diğer yapıdır. Bu döneme tarihlendirilen Koh Ata Buzruk Türbesi'nin, Timurlu mimari karakteristiğinden etkilenmiş olması göz önünde bulundurulduğunda, taç kapısının anıtsal ölçekte inşa edilmesi önem arz etmektedir. Öyle ki bu dönemde, Şah Abdülmelik Ata Türbesi gibi farklı mimarî eğilimler gözlemlense de, erken dönem mimarî anlayışının da benimsendiği görülmektedir. Muîn Halife Baba Türbesi, dönemin en küçük ölçekte inşa edilen yapılarından biri olmasına rağmen, taç kapının kenarlarına yerleştirilen köşe kuleleriyle Timurlu mimarisinden esinlenildiği dikkati çekmektedir. Aynı şekilde, bu döneme tarihlendirilen Alambardar Hoca Türbesi'nin merkezi kubbesinin büyük boyutlarda inşa edilmesi, erken dönem yapı özelliklerinden etkilendiğini göstermektedir. Bu bağlamda, şehir sınırları içerisinde belirlenen yapılar yalnızca özel olarak değerlendirilmemiş; aynı zamanda kentsel doku, tarihî süreç ve kültürel süreklilikle olan ilişkileri bakımından da ele alınmıştır. Genel olarak XIV. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar uzanan geniş bir tarihî yelpazeye yayılan türbe yapıları, günümüzde Taşkent şehri içerisinde yer alan altı farklı bölgede konumlanmaktadır. Bu geniş mekânsal dağılım, türbelerin hem tarihî sürekliliğini hem de mimarî çeşitliliğini ortaya koymaktadır.

Söz konusu on yedi türbe yapısına ilişkin gerçekleştirilen literatür taraması sonucunda, Türkçe kaynaklı bütüncül bir akademik yayının bulunmadığı tespit edilmiştir. Türk-İslam mimarisinin nadide örnekleri arasında yer alan bu yapıların bir kısmına dair Türkçe karşılıkların dahi mevcut olmaması, önemli bir eksiklik olarak değerlendirilmiştir. Mevcut kaynakların yalnızca Rusça olarak kaleme alınmış olması, yürütülen çalışmanın özgünlüğünü ve önemini artırmaktadır.

Bu doğrultuda hazırlanan **"**Özbekistan Taşkent Türbeleri" başlıklı tez çalışmasında, anılan türbelerin mimarî, kültürel ve tarihî açıdan kapsamlı biçimde incelenmesi amaçlanmaktadır. Böylece hem ilgili yapılar hakkındaki bilgi eksikliği giderilmekte

hem de Türk-İslâm mimarî mirasının önemli bir bölümünün akademik literatüre kazandırılması hedeflenmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KONUNUN AMACI VE ÖNEMİ

1.1.KONUNUN AMACI VE ÖNEMİ

Bu çalışma, ilk çağlardan kentleşme sürecine kadar uzanan dönem içerisinde yer alan tarihî ve kültürel anıtların bulunduğu Taşkent şehri özelinde, türbe yapılarının incelenmesini konu edinmektedir. Taşkent'te inşa edilen türbeler, yalnızca bulundukları bölge içerisindeki önemleriyle değil, aynı zamanda Türk sanat ve mimarlık tarihi açısından da dikkate değer bir konuma sahiptir. Bu yapılar, inşa edildikleri dönemin sanat ve mimarlık anlayışı hakkında önemli veriler sunmaktadır. Ayrıca türbelerin şehir içindeki farklı bölgelere dağılmış olması, bu bölgelerin tarihî ve kültürel yapısını anlamak açısından araştırmaya ayrı bir değer kazandırmaktadır.

Araştırma neticesinde, Taşkent şehrinde yer alan ve XIV. ile XIX. yüzyıllar arasına tarihlendirilen bazı yapıların daha önce incelemelere konu olduğu; buna karşın bazı yapıların ise bugüne kadar hiç araştırılmadığı tespit edilmiştir. Öte yandan, Taşkent'teki türbe yapılarının bütüncül bir yaklaşımla ele alınarak incelenmediği de görülmektedir. Nitekim yapılan literatür taraması sonucunda, Türkçe yayımlanmış akademik nitelikte bütüncül bir çalışmanın bulunmadığı belirlenmiştir. Dolayısıyla, çalışmanın özgünlüğünü ve önemini ortaya koyan temel unsur da bu noktada ortaya çıkmaktadır.

Özellikle şehirde tespit edilen türbelerin mimarî, tarihî ve sanatsal açıdan topluca değerlendirilmesi, bu alanlardaki bilgi birikimine katkı sağlayacak niteliktedir. Çalışmanın bir diğer önemi ise, söz konusu yapıların korunması ve uzun yıllar ayakta kalabilmesi için gerçekleştirilecek onarım ve restorasyon çalışmalarında belge niteliği taşımasıdır.

Bu bağlamda, çalışmanın temel amacı Taşkent şehri özelinde yer alan türbe yapılarını mimarî, tarihî ve sanatsal açıdan inceleyerek bütüncül ve kapsayıcı bir araştırma ortaya koymaktır. Yapılan incelemeler sonucunda toplam on yedi türbe yapısı tespit edilmiştir. Bu yapılar öncelikle mimarî açıdan ele alınmış; ön cephe kesitleri çizilerek belgelenmiştir. Ayrıca yapıların fotoğrafları çekilerek görsel materyaller oluşturulmuştur. Bununla birlikte türbeler, tarihî bağlamda da değerlendirilmiş; ait oldukları dönemler içerisinde analiz edilerek tanımlamaları, çalışmanın katalog bölümünde ayrıntılı biçimde sunulmuştur.

1.2.YÖNTEM

"Özbekistan Taşkent Türbeleri" adlı çalışmada, şehrin altı farklı bölgesinde inşa edilmiş olan yapılar yerinde incelenerek değerlendirilmiştir. Bu kapsamda Taşkent'in Şeyhantaur bölgesinde sekiz türbe yapısı, Almazar bölgesinde üç türbe yapısı, Bektemir bölgesinde bir türbe yapısı, Akhangaran bölgesinde bir türbe yapısı, Uçtepa bölgesinde bir türbe yapısı ve Zengiata bölgesinde iki türbe yapısı tespit edilmiştir.

Çalışmanın oluşturulma sürecinde öncelikle kapsamlı bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Bu aşamada yapılan incelemeler sonucunda, Türkçe kaynaklarda Taşkent şehrinde yer alan türbe yapılarıyla ilgili bütüncül ve kapsayıcı bir yayının bulunmadığı belirlenmiştir. Yalnızca birkaç yapının adına yer verildiği, diğer yapıların ise kaynaklarda yer almadığı gözlemlenmiştir.

Bunun üzerine Rusça literatüre yönelik yapılan taramalar sonucunda, mevcut kaynaklardan Taşkent şehrinde yer alan türbeler tespit edilmiş ve bu yapıların konumları belirlenmiştir. Literatür taramasını takiben araştırmanın saha aşamasına geçilmiştir. Bu süreçte, Özbekistan Taşkent Alişir Nevai Millî Kütüphanesi'nde arşiv ve belge incelemeleri yapılmıştır.

Tüm bu aşamaların ardından, Taşkent'in ilgili bölgelerinde yer alan yapılar yerinde ziyaret edilerek arazi çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Araştırma sürecinde belirlenen türbe yapılarında detaylı alan gözlemleri yapılmış, mimarî ölçümler alınmış ve yapılar fotoğraflanarak belgelendirilmiştir.

Bu bağlamda, literatür taramasından elde edilen bilgiler ile arazi çalışmaları sonucunda toplanan veriler karşılaştırılmış; şehirde yer alan türbe yapılarına ilişkin kapsamlı bilgilerin yer aldığı bir katalog bölümü oluşturulmuştur.

1.3.KONUYLA İLGİLİ KAYNAKLAR

1.3.1.Kitabeler

Mimari yapıların üzerinde yer alan kitabeler, eserlerin bir nevi künyesi niteliğinde olup yapıların tarihleri, banileri, onarım geçirip geçirmediği, yapının türü ve işlevi hakkında bilgi veren en temel başvuru kaynaklarıdır. İncelenen yapılar arasında bazı örneklerde kitabe bulunmamaktadır. Bu yapılardan bazıları Zengi Ata Türbesi, Ambar Ana Türbesi, Kaldırgaç Biy Türbesi, Barak Han Türbesi, Kuyuluk Ata Türbesi'dir. Şah Abdülmelik Ata Türbesi'dir.

Öte yandan bazı yapılarda, kitabelerin onarımlar sırasında eklendiği tespit edilmiştir. Bu yapılar; Kaffal Şaşi Türbesi, Hoca Nuriddin Baba Türbesi, Çoban Ata Türbesi, Koh Ata Buzruk Türbesi, Zeyneddin Baba Türbesi ve Muin Halife Baba Türbesi'dir.

Çalışma süresince yapılar üzerinde tespit edilen kitabelerde ağırlıklı olarak Özbekçe ve Rusça dillerinin kullanıldığı görülmektedir. Kitabeler arasında en erken tarihli olanı Şeyh Hovendi et-Tahur Türbesi, en geç tarihli olanı ise Alambardar Hoca Türbesi'dir.

1.3.2.Vakfiyeler

Vakfiyeler, tarihsel verilerin incelenmesinde başvurulabilecek birinci el kaynaklar arasında önemli bir yere sahiptir. Şahitler huzurunda düzenlenmeleri ve resmî belge niteliği taşımaları, bu belgelerin güvenilirliğini artıran unsurlardır. Vakfiyelerde, vakfı tesis eden kişinin kimliği, vakfedilen mal veya paranın miktarı ile bu varlıkların hangi amaçlara tahsis edildiğine ilişkin ayrıntılı bilgiler yer almaktadır.

Sultonov'a (2021) göre Taşkent'teki vakıf işletmeciliğine dair tarihî belgeler, Arap alfabesiyle kaleme alınmış Arapça, Farsça ve Türkçe kaynaklardan oluşmaktadır. Bu belgeler, coğrafî açıdan Buhara Hanlığı'nın hâkimiyeti altındaki dönemleri Şeybanîler (1500–1599) ve Aştarkanîler (1599–1747) ile Yunus Hoca'nın bağımsız yönetim sürecini (1787–1803) ve Hokand Hanlığı dönemini (1709–1876) kapsamaktadır. Ayrıca

belgeler, zaman bakımından 1507–1917 yıllarını içine almaktadır. Günümüzde bu tarihî belgelerin büyük bir bölümü Özbekistan Millî Arşivi ile Ebu Reyhan el-Birunî adını taşıyan Şarkiyat Enstitüsü arşivlerinde korunmaktadır. Daha küçük koleksiyonlar ise Semerkand Devlet Birleşik Tarihî, Mimari ve Sanat Müzesi'nde, Rusya Bilimler Akademisi Doğu Elyazmaları Enstitüsü'nde (St. Petersburg) ve Kazak tarihçi V. K. Şuhovtsov'un 1975–1976 yıllarında Türkistan'da keşfettiği belge koleksiyonu içinde, Almatı şehrinde yer almaktadır (Sultonov, 2021, ss. 32–33).

1.3.3.Çağdaş Kaynaklar

Çağdaş kaynak olarak Ali Suavi'nin *Le Khiva en Mars* adlı eseri kullanılmaktadır. Eserin sadeleştirilmiş hâli M. Abdulhalik Çay tarafından hazırlanmıştır. Kitapta, Rusya'nın Orta Asya'da ilerlemesi; Türkistan, Buhara, Kaşgar Devleti ve Hive Hanlığı'nın Osmanlı Devleti ile olan münasebetleri ele alınmıştır (Çay, 1977).

1.3.4.Günümüz Yayınları

Taşkent'in tarihi ve yapıları hakkında yazılmış kaynaklar, Rusça ve Özbekçe olmak üzere iki ana grupta incelenebilmektedir. Bu bağlamda, V. A. Bulatova ile Liya Yulyevna Mankovskaya'nın Rusça yayımlanan *Taşkent Abideleri* adlı eseri, 1983 yılında neşredilmiş olup çalışmamız sürecinde yararlandığımız önemli yabancı kaynaklardan biri olmuştur. Türbe yapıları üzerine önemli incelemeler içermesi bakımından dikkate değerdir. Söz konusu kaynağın yayımlandığı dönem ile saha araştırmamız neticesinde elde ettiğimiz güncel verilerin karşılaştırılmasına imkân tanıması, çalışmamız açısından bu eseri değerli bir başvuru kaynağı hâline getirmiştir. Özellikle yapıların geçirdiği onarım süreçlerinin tespiti ve bu süreçlerin belgelenmesi aşamalarında, adı geçen eserden önemli ölçüde faydalanılmıştır.

Eraliyev, Ostonakulov ve Abdulaxatov tarafından 2015 yılında yayımlanan *Özbekistan Ziyaretgâhları ve Kadimleri* adlı eser, Özbek Türkçesiyle kaleme alınmış olup araştırmamız sırasında başvurduğumuz temel kaynaklardan bir diğeridir. Saha araştırmalarımız sonucunda Ali Şîr Nevaî Kütüphanesi'nden temin edilen bu eser, özellikle türbe yapılarında medfun bulunan şahıslar hakkında kapsamlı bilgiler sunmaktadır.

Solhhocanın 1988 yılında yayımlanan *Taşkent Tarihi* adlı eseri ise araştırmamızda yararlandığımız bir başka kaynaktır. Taşkent'in tarihsel gelişiminin ayrıntılı bir biçimde ele alındığı bu eser, şehrin tarihî süreç içerisindeki dönüşümünü ve yapıların inşasında etkili olan tarihî faktörleri tespit etme noktasında önemli katkılar sağlamıştır.

Ziyaev tarafından 2009 yılında yayımlanan eser de çalışmamız süresince yararlandığımız kaynaklar arasında yer almaktadır. Konumuz olan bölgeye ilişkin harita ve çizimlere yer verilmiş olması bakımından araştırmamıza değerli katkılar sunmuştur. Rusça kaleme alınan bu kaynak, saha araştırması sonucunda temin edilmiştir.

Son olarak, Hillenbrand'ın 1999 yılında hazırladığı *İslam Sanatı ve Mimarlığı* adlı eser, İslam sanatının mimari üzerindeki etkilerini değerlendirme açısından önem arz etmektedir. Çalışmamız açısından vurgulanması gereken hususlardan biri olan şehircilik kavramına dair yapılan araştırmalara da yer veren bu eser, konunun kuramsal çerçevesinin oluşturulmasında katkı sağlamıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

TAŞKENT TARİHİ VE COĞRAFYASI

2.1.Taşkent'in Tarihi ve Coğrafyası

Taşkent şehri, tarihsel süreçte İpek Yolu güzergâhında yer alması dolayısıyla Doğu ile Batı arasındaki ticaretin önemli kavşak noktalarından biri olarak öne çıkmıştır. Bu ticari işlevinin yanı sıra sahip olduğu coğrafi konum, kentin farklı dönemlerde çeşitli medeniyetlerin etki alanına girmesine ve kültürel etkileşimlerin yoğun biçimde yaşanmasına zemin hazırlamıştır. "Çirçik Nehri Havzası, Orta Asya'nın kadim tarım ve şehir medeniyetlerinin beşiklerinden biridir. Bu bölgede, havzanın merkezi yerleşim alanı ortaya çıkmıştır. Zamanla yer değiştiren bu merkez, eski ve orta çağlarda 'Çoç' veya 'Şoş', daha sonraları ise 'Taşkent' adıyla tanınmıştır" (Alimova & Filanovich, 2009, s. 3). Şehrin Çirçik Nehri yakınında kurulmuş olması, tarihsel süreç içerisinde yerleşimlerin şekillenmesinde önemli bir etken olmuştur.

> *Taşkent Havzası, Tanrı Dağları'nın batı eteklerinden başlayarak Sırderya kıyılarına kadar uzanan geniş bir dağ eteği ovasının bir parçasında yer almaktadır. Doğuda bölge, üç dağ silsilesi olan Ugam, Piskom ve Çatkal ile çevrilidir. Bu silsileler, adlarını taşıyan nehirlerin aktığı vadilerle birbirinden ayrılmaktadır. Söz konusu nehirler birleşerek Çirçik Nehri'ni meydana getirir(Alimova & Filanovich, 2009, s. 3).*

Bu durum, Taşkent'in çok katmanlı tarihsel ve kültürel yapısının oluşmasında belirleyici bir unsur teşkil etmiştir. Kentin tarihsel gelişimi yalnızca coğrafi dinamiklerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda içinde bulunduğu bölgenin stratejik konumu itibarıyla da önem kazanmıştır. Özellikle şehrin Mâverâünnehir bölgesi sınırları içerisinde yer alması, onu tarih boyunca önemli kavşak noktalarının merkezinde olmasını sağlamıştır.

Nitekim çeşitli kaynaklar da Taşkent'in Mâverâünnehir sınırları içerisinde bulunduğunu doğrulamaktadır. Bu bağlamda, bölgeye ilişkin çalışmalarında Strange, Taşkent'i Mâverâünnehir coğrafyası dâhilinde değerlendirmiştir.

> *İki başkenti (Buhara ve Semerkand) olan eski Soğdiana, yani Soğd. Soğd'un batısında yer alan ve bugün Hive olarak bilinen, Ceyhun Deltası'nı kapsayan Harezm bölgesi. Soğd'un güneydoğusuna doğru, nehrin Toharistan'ın ötesindeki büyük kısmı tarafından çevrelenmiş, sol ve güney kıyısında yer alan Huttal ve diğer yerlerle birlikte Sağaniyan. Seyhun Nehri'nin yukarı kısmındaki Fergana ve kuzeybatı yönüne doğru olan bölgeler. Seyhun'un Aral Gölü'nün aşağı kısmına doğru uzanan kesiminde yer alan Şaş, yani şimdiki Taşkent (Strange, 2015, ss. 524–525).*

Şehrin köklü tarihî geçmişi, farklı dönemlerde çeşitli adlarla anılmasına neden olmuştur. Tarihî kaynaklarda tespit edilen bu adlandırmalar arasında Çaç, Şaş, Binket ve Taşkent yer almaktadır. "9-10. yüzyılda İslamiyet'in yayılmasıyla Türkistan'a gelen ilk Arap coğrafyacılarının eserlerinde Taşkent'in 'Şaş', 'Şaşkent', 'Medînetü'ş-Şaş', 'Binkent' ve 'Terken' şeklinde anıldığı görülür" (Taşkent Ansiklopedisi, 2009, s. 10). "Uğrak merkezi olan Taşkent, XIV–XVI. yüzyıllarda Çaç, Şaş, Taşkent isimleriyle bilinmiş; XVI. yüzyıldan sonraki kaynaklarda ise 'Taşkent mülkü', 'vilâyet, şehir', 'Taşkent ve Deşt-i Kıpçak vilâyeti' olarak geçmektedir" (Kamalova, 2022, s. 1762).Arkeolojik bulgular ise Taşkent'te ilk şehirleşme izlerinin Milattan önceki yüzyıllara uzandığını ortaya koymaktadır. Şehircilik anlayışına dair kanıtlar Mingurik yerleşiminde bulunmuştur (Harita 2.1).

> *Tarıma dayalı yerleşik hayatın ve ilk şehir medeniyetinin Taşkent vahasında çok eskiye dayanmasına rağmen, şehrin kendi tarihinin; yazılı kaynaklara ve günümüzdeki şehir sınırları içindeki kadim yerleşim kalıntılarından biri olan Mingurik Harabesi'nin günümüze ulaşan izlerine dayanarak, milattan önceki yüzyılların sonlarından itibaren izlenebildiği görülmektedir (Ziyaev, 2009, s. 19).*

Surlarla çevrili bu yerleşim, kentleşmenin ilk örneklerinden biri olarak Taşkent'in köklü tarihine ışık tutmakta; arkeolojik, kültürel ve tarihî açıdan önemli bir konumdadır. "Mingurik'teki yerleşim; sağlam bir sur, yüksek bir kasr (saray yapısı) ve kale duvarlarıyla çevrili bir şehir alanından oluşmuştur. Bu yapı, Taşkent'in kadimliğini simgeleyen özgün bir anıt niteliğindedir" (Ziyaev, 2009, s. 19). "Mingurik Harabesi yapılan araştırmalara göre 4. ve 5. yüzyıllarda bir yerleşim yeri olarak oluşmuş, 6. ve 7. yüzyıllarda ise artık büyük bir şehirleşme merkezi hâline gelmiştir" (Zilper, 1970, ss. 34–35).

Taşkent, 558–603 yılları arasında bir Türk Kağanlığı'nın parçası olarak varlık göstermiştir. Bu döneme ait, Türk Kağanlığı tarafından bastırılan sikkelerin şehir sınırları içerisinde bulunması, bölgedeki tarihî yerleşimin sürekliliğini ve siyasî yapısını ortaya koymaktadır. "Çaç ülkesinin erken dönem bakır paralarının üzerindeki boy tamgalarının tanımladığı üzere, bu paraların uzun süre aynı hanedan tarafından bastırıldığı anlaşılmaktadır. Daha sonra paralar daha küçük ve hafif olmaya başlamış; dolayısıyla ikonografisinde detaylar azalmıştır" (Baratova, 2009, s. 92)."5-6. yüzyıllarda Orta ve Güney Asya'da hâkimiyetini sürdüren Akhun (Eftalit) İmparatorluğu, VI. yüzyılın sonuna doğru Göktürkler tarafından yenilmiştir. Yeni ele geçirilen topraklarda Göktürkler, ilk olarak Çaç bölgesine yerleşmişler ve buradan tüm Batı Türkistan coğrafyasını yönetmeye çalışmışlardır" (Babayar, 2007, s. 23). Dolayısıyla Taşkent şehri, VIII. yüzyılın başlarında Batı Türk Kağanlığı'nın hâkimiyeti altındaydı. Ancak 661–750 yılları arasında Emevî Halifeliği, Mâveraünnehir bölgesine yönelik çeşitli seferler gerçekleştirmiştir. Bu süreçte bölgedeki siyasî denge sık sık değişmiştir. IX. ve X. yüzyıllarda Taşkent, Sâmânîler Devleti'nin toprakları içerisinde yer almış; X. yüzyılın sonlarından itibaren ise Karahanlılar Devleti'nin egemenliğine girmiştir. "X. yüzyılın sonlarında Karahanlı Hükümdarı Ebü'l-Hasan Ali Arslan Han'ın, Sâmânîler'in Horasan valisi Ebû Ali Simcûrî ile yaptığı anlaşmaya göre, Sâmânî toprakları Ceyhun Nehri sınır kabul edilerek paylaşılınca, Taşkent Karahanlı hâkimiyetine girmiş oldu" (Muhammedcanov, 2011, s. 146).

> *M.S. 8. yüzyılın sonlarına doğru, Orta Asya'da yeni bir döneme, yeni bir kültür olgusuna kapı aralanmıştır. 9. yüzyıldan itibaren bölge ve şehirler, giderek İslamiyet'in fizikî form ve yapılarıyla tanışmaya başlamıştır. İlk Müslüman Türk devleti olan Karahanlılar devrinde, eski şehirlerde yeni Türk yerleşimleri meydana geldiği gibi yeni şehir kuruluşları da olmuştur. Balasagun, Semerkand ve Kaşgar, Karahanlılara başkentlik etmiş şehirlerdir. Diğer önemli Karahanlı şehirleri ise Ahsikas, Bashan, Binkas, Binakas, Buhara, Hocend ve Taşkent'tir (Cezar, 1997, s. 98).*

Şehir, XIV. ve XV. yüzyıllarda Emir Timur (1370-1405) tarafından fethedilerek Timur İmparatorluğu hâkimiyetine katılmıştır. Timur döneminde gerçekleştirilen imar faaliyetleriyle birlikte şehir, önemli bir yerleşim merkezi hâline gelmiştir. Bu süreçte, stratejik coğrafi konumu sayesinde ticaret açısından önemini korumaya devam etmiştir.

Timur yönetimi altındaki diğer şehirlerde olduğu gibi, bu şehirde de İslami ilimlerin ve kültürel yaşamın gelişimi mimari yapılara yansımıştır. "Mâverâünnehir toprakları, Çağatay Hanlığı'nın Horasan'a düzenlemiş olduğu yağma seferlerine karşılık veren

İlhanlılar tarafından birkaç defa yağmalanmış olsa da (672/1273, 716/1316), Timurlu hâkimiyeti zamanında bölge içerisinde yer alan şehirler her yönden gelişme göstermiştir." (Özgüdenli, 2003, s. 179). Nitekim XIV. ve XV. yüzyıllarda inşa edilen yedi türbe yapısı, Timurlu dönemine ait önemli mimari abideler arasında yer almaktadır. Söz konusu türbeler, şehrin dinî ve kültürel dokusuna katkıda bulunmuş; abidevî ölçülerde inşa edilmeleri, Timur İmparatorluğu'nun gücünü ve din adamlarına verilen önemi simgelemiştir. Bu türbelerden dördünün Şeyhantaur bölgesinde **(**Harita 2.2.**)**, diğer ikisinin ise Zengiata bölgesinde inşa edilmiş olması, şehir içi yerleşim ve kutsal mekânların dağılımı açısından dikkat çekicidir.

> *14. yüzyılın ilk yarısı, Taşkent için kent planlamasında belirgin izler bırakan şehircilik yapılanmasıyla dikkat çekicidir. Bu dönemde kentin yoğun gelişme süreci, Emir Timur'un devletinin kuzeydoğu sınırında askerî bir kale işlevi görecek büyük bir yerleşim yeri kurma ihtiyacı belirleyici etki yapmıştır. Sonuç olarak, 14. yüzyılın sonlarına doğru Taşkent, küçük bir ticaret ve zanaat yerleşiminden, surlarla tahkim edilmiş, köklü ve iyi gelişmiş bir şehre dönüşmüştür (Ziyaev, 2009, ss. 173-174).*

Emir Timur'un ölümünden sonra, yerine geçen Şâhruh (1405-1447) ve ardından gelen Uluğ Bey (1447-1449) dönemlerinde de şehrin kültürel açıdan gelişimi devam etmiştir. Bu süreklilik, inşa edilen mimari yapılar aracılığıyla da gözlemlenmektedir. Nitekim Zengi Ata Türbesi'nin inşası, tarihî kaynaklarda iki farklı döneme ayrılmakta; taç kapıda yer alan yan kanatların ise Uluğ Bey döneminde eklendiği belirtilmektedir.

1503 yılında Taşkent'in Şeybanîler tarafından ele geçirilmesiyle birlikte şehir, Şeybanî Hanlığı'nın önemli merkezlerinden biri hâline gelmiştir. Bu gelişmede, Şeybanîlerin Hanefî-Sünnî İslam anlayışını desteklemeleri ve bu doğrultuda cami, medrese gibi dinî yapılar inşa ettirmeleri etkili olmuştur. XIV. ve XV. yüzyıllarda olduğu gibi, XVI. yüzyılda da Şeybanîler dönemi boyunca şehir dinî ve kültürel açıdan canlılığını korumuş; bu dönemde şehrin gelişimine katkı sağlandığı, inşa edilen mimarî anıtlar aracılığıyla görülmektedir.

> *Şehrin kenarında, Kaykavus su kanalının kıyısındaki güzel manzaralı bir bölgede, Şeybanî sultanlarının karargâhı bulunmakta olup 'Şairler Bahçesi' diye adlandırılan bir bahçe meydana getirilmişti. Bu yerde âlimlerin münazaraları yapılır, şiir meclisleri düzenlenirdi. İşte bu bölgede, Muhammed Kaffâl Şâşî'nin kabri yanında bir anıt kompleksi inşa edilerek Barakhan Medresesi kurulmuş, ayrıca şehrin kenarında Namazgâh Mescidi inşa edilmiştir. Şehrin merkezinde ise Kokeldaş Medresesi yeniden inşa edilmiştir(Alimova & Filanovich, 2009, s. 55).*

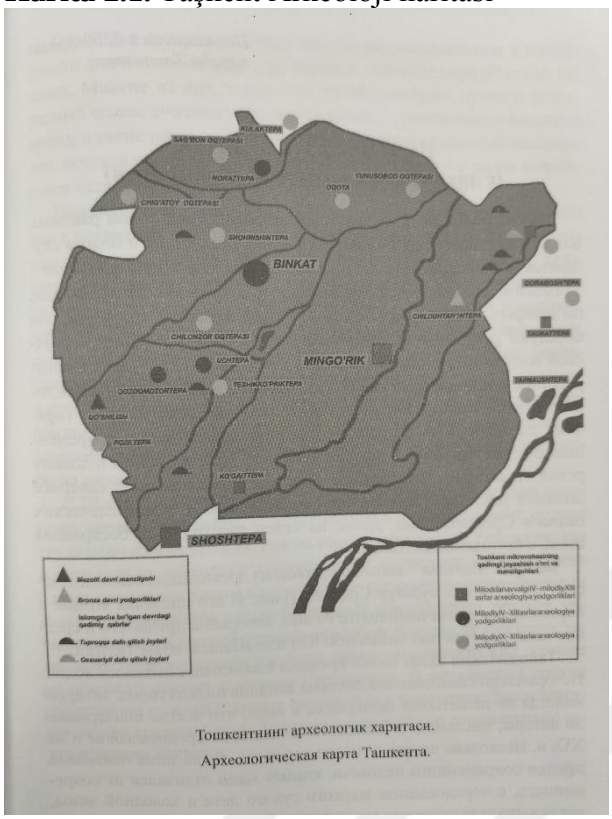
Barak Han ve Kokeldaş medreseleri, Şeybanîler dönemine tarihlendirilen önemli yapılar arasında yer almaktadır. Türbe yapıları arasında ise Zeyneddin Baba Türbesi, Kaffâl Şaşî Türbesi, Barak Han Türbesi, bu dönemin mimarî örnekleri olarak öne çıkmaktadır. Sonuç olarak, Taşkent'in ilmî açıdan zengin bir şehir olma niteliğini koruduğu ve bu niteliğin söz konusu dönemlerde daha da geliştirildiği anlaşılmaktadır.

"(XVII.) yüzyıldan itibaren Özbek ve Kazak sultanları arasında el değiştiren şehir, 1135'te (1723) Kalmukların eline geçti; ancak şehri onlar adına Kazaklar yönetmeye devam etti." (Muhammedcanov, 2011, s. 147). XVIII.yüzyılda Taşkent, kültürel zenginliğinin yanı sıra ticaret ve zanaat merkezi olarak da önemini korumaya devam etmiştir. Ancak bu dönemde şehrin idarî yapısında önemli bir değişim meydana gelmiş; merkezi bir yönetim anlayışı yerine bölgesel bir yapı benimsenmiştir. Bu çerçevede, "(XVIII.) yüzyılın ortalarında Taşkent, dört ana bölgeye ayrılmaktaydı ve her bölgenin yöneticisi ayrıydı. Bunlar; Şeyhantahur, Kaffâl eş-Şaşî (Sibzar), Şeyh Zeynüddin (Kökçe) ve Zengi Ata (Beşağaç) bölgeleriydi." (Muhammedcanov, 2011, s. 147). Bu bölgesel yapılanmanın bir sonucu olarak, Şeyhantaur bölgesinin yöneticisi Yunus Hoca, diğer bölgelerin yöneticileri karşısında üstünlük sağlayarak şehrin idaresini merkezî bir otorite altında toplamıştır.

> *Hâkimlerin rekabeti ve iktidar mücadelesi sonucunda, Şeyhantaur bölgesinin başı olan Yunus Hoca üstün gelerek tek başına yönetici oldu ve Taşkent Devleti'ni kurdu. Bu devlet statüsünü güçlendirdi; hatta sınırlarını genişletmek için savaşlar yürüttü. Ancak Hokand Hanlığı ile yaşanan çatışmalar, bağımsızlığını kaybetmesine yol açtı. Hokand Hanlığı'nın kontrolüne giren Taşkent tam anlamıyla fethedilemedi ve şehir halkı, Hokand yönetimine karşı sürekli olarak ayaklanıyordu.(Alimova & Filanovich, 2009, s. 161).*

Şehrin idaresini yürüten Yunus Hoca'nın vefatından sonraki süreçte yönetimin Hokand Hanlığı tarafından devralındığı çeşitli kaynaklarda ifade edilmektedir. Özellikle, Hokand Hanlığı döneminde medrese inşasına verilen önem dikkat çekici bir hususdur. "Taşkent, Yunus Hoca'nın ölümünden sonra yerine geçen oğlu Sultan Hoca döneminde Hokand Hanlığı'nın egemenliğine girdi (1809). Muhammed Ali Han zamanında şehir gelişti ve Beylerbeyi Medresesi başta olmak üzere birçok medrese inşa edildi." (Muhammedcanov, 2011, s. 147).

Harita 2.1. Taşkent Arkeoloji haritası

Kaynak: Alimova & Filanovich, 2009, s. 111

Harita 2.2. Taşkent Şehrinin Şeyhantaur bölgesinde yer alan mimari yapılar

Kaynak: Ziyaev (2009), s.258

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRBE MİMARİSİ

3.1. Türbe Mimarisinin Menşei

Türbe mimarisinin kökeni, eski Türk geleneklerine dayanmakla birlikte, yapı türü ile ilgili literatürde çeşitli tanımlara yer verilmiştir. "Toprak anlamındaki Arapça 'turba' kökünden gelen türbe kelimesi, mezar üzerine kurulan bina anlamında kullanılmıştır. Ancak bu yapılar; türbe dışında, kubbe, kümbet, meşhed, makbere ve ravza gibi değişik adlarla da ifade edilmektedir" (Önkal, 1996, s. 1).

Türbe mimarisinin oluşumunda, İslamiyet'ten önceki Türklerin ölü gömme âdetleri ve mezar sanatı önemli bir etkiye sahiptir. Türbe yapı türünün ortaya çıkış süreci incelendiğinde, bu mimari geleneğin kökenlerinin eski Türk kültürüne dayandığı görülmektedir. "İslam öncesi Türk dinî inanışlarının olduğu kadar, özellikle Ulu Türkistan'daki (Orta Asya'daki) günümüze ulaşan ve ulaşmayan halk inanışları ile uygulamalarında, Türk türbe mimarisi ve mezarlarını ilgilendiren hususların olduğu da açıktır" (Çam, 1999, s. 63). Ölü gömme âdetleri, mezar sanatı ve Türklerin ahiret inancı, türbe mimarisinin şekillenmesinde belirleyici unsurlar arasında yer almıştır.

"Hunlardan başlayarak, en eski Türk toplulukları arasında ölüm üzerinde durma ve ölüm sonrası ile ilgili inanışlar, tarih boyunca Türk sanatına değerli yapılar; kurganlar, balballar (dikili taş heykeller), anıt kabirler (kümbet ve türbeler) kazandırmışlardır" (Diyarbekirli, 1977, s. 155). Bu bağlamda, özellikle erken tarihli geleneklerin, sonraki dönemlerde ortaya çıkan mimari formlar üzerinde etkili olduğu, kurgan formu incelendiğinde açıkça görülmektedir. Eski Türk geleneklerine özgü kurganların üzerinin toprak tümseğiyle örtülmesi, kümbet mimarisinin biçimsel özelliklerinin oluşmasında başlıca unsurlar arasında yer almaktadır. Özellikle kurgan ile türbe arasındaki benzerlik dikkat çekicidir: Toprağın üzerinde yer alan anıtsal üst yapı ile toprağın altında kalan mezar odası şeklindeki alt bölüm, her iki yapıda da ortak bir plan anlayışını

yansıtmaktadır. Bir diğer erken dönem etkisi ise, Uygur dönemi stupalarında yer alan lotus biçimli kubbe formunda görülmektedir. Bu form, İslamiyet sonrası Türk mimarisinde ortaya çıkan kubbe anlayışını etkilemiş; özellikle yüksek kasnaklı ve çift cidarlı kubbe formunun gelişiminde ilham kaynağı olmuştur. Dolayısıyla, eski Türk geleneklerinde yer alan ölü gömme adetlerinin türbe ve kümbet gibi mimari yapı türlerinin oluşumunda etkili olmasının yanı sıra, İslamiyet sonrası şekillenen farklı kültürlerin ölümle ilgili adetlerinin temelini oluşturmuştur. Nitekim "Hiçbir kültür, birdenbire neş'et edip gelişme ve devamlılık göstermez. Selçuklu ve Osmanlılarda, hatta bugün bile Anadolu'nun bazı köşelerinde karşımıza çıkan ölümle ilgili âdetler, yas ve matem davranışlarının temellerinin en erken devirlerde Hunlara ve Göktürklere kadar dayandığını bilmekteyiz" (Diyarbekirli & Aslanapa, 1977, s. 158).

3.1.1. Kurgan

Eski Türk gelenekleri içerisinde önemli bir yer tutan kurgan, ortaya çıktığı tarihsel bağlam içerisinde mezar yapılarının başlıca örnekleri arasında yer almaktadır. Literatürde belirtilen tanıma göre, "Kurgan ise kelime anlamı olarak 'kütüklerden, ahşap yığma tekniğiyle yapılmış bir mezar odasını gizleyen bir toprak yığınından oluşur, İslamlık öncesi dönemde özellikle Orta Asya'nın kuzey kesiminde yapılmıştır" (Sözen & Tanyeli, 2014, s.183). Eski Türk topluluklarında görülen kurganlar, ölümden sonra yaşamın varlığına olan inancın somut bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Kurganlar, yalnızca ölen kişilerin ebedî yolculuklarına hazırlık amacıyla ölü gömme adetlerinde yer almakla kalmamış, aynı zamanda onların sonraki yaşamda ihtiyaç duyacakları eşyaların da gömüldüğü kutsal mekânlar olarak işlev görmüştür. Nitekim kurganlar, Eski Türklerin ölü gömme gelenekleri içerisinde merkezi bir yer tutmasının yanı sıra, bireyin toplumsal konumunu ve ölümden sonraki yaşama dair beklentilerini de yansıtmaktadır. Diğer taraftan, kurganların üzerlerinin toprak yığılarak oluşturulan tümseklerle kapatılması, daha sonraki dönemlerde gelişen kümbet mimarisine ilham kaynağı olmuştur. "Kurganlar, ağaç tomruklarından oluşturulan oda veya odaların üzeri tomruklarla kapatılarak inşa edilmiştir. Tomruklarla kapatılan mezarın üzeri, çalı ve ağaç dallarıyla bir tabaka oluşturularak toprakla doldurulmuş ve tümsekler meydana getirilmiştir" (Dere, 2022,s.203). "Kurganlar, yurt tipi çadırlarla birlikte İslamiyet'ten sonraki Türk mimarisinin en önemli yapı türlerinden olan kümbetlerin kaynağını teşkil

etmektedir" (Çoruhlu, 1999, s. 47–62). Kurganların kümbet mimarisine ilham kaynağı olmasının yanı sıra, türbe yapı türü ile fizikî form benzerliği de dikkat çekicidir.

> *Öldükten sonra da hayatın devam edeceğine inanan Eski Türk boy ve toplulukları, kurganları, mezarları, türbeleri ölen kişilerin sonraki hayatı için bir barınak/ev olarak düşünmüşlerdir. Bu sebeple de kalıcı ve dayanıklı malzemeler kullanılarak yapılan kurganlar ve türbeler, esas itibarıyla iki kısımdan oluşurlar. Toprağın üstündeki birinci kısım, ebin evin/bozüyün/çadırın dışını; toprağın altında kalan ikinci kısım ise ebin evin/bozüyün/çadırın içini sembolize eder (Alyılmaz, 2015, s. 45).*

3.1.2. Çadır

Eski Türk geleneklerinde yer alan çadır, göçebe yaşam tarzının bir ürünü olarak ortaya çıkmış ve tarihsel süreç içerisinde gündelik yaşamla birlikte kullanılması sayesinde kültürel değerlerin önemli bir parçası hâline gelmiştir. Bu bağlamda çadırın sosyal yaşamdaki yeri "yurt" ve "otağ" kavramlarıyla somutlaşmaktadır. Ancak söz konusu tanım yalnızca konut işleviyle sınırlı kalmayıp oldukça geniş bir kullanım alanına sahiptir. Ev olarak nitelendirilen çadır, aynı zamanda ölü gömme adetlerinde de önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. "Asil soydan birisi öldüğü zaman, cesedinin bir müddet çadırda bekletildiğini ve cesedin kokmaması için iç organlarının çıkarılarak bir çeşit mumyalama işlemine tabi tutulduğunu biliyoruz. Neticede ölümün defnedileceği kurganın inşası belirli bir süre almaktaydı" (Çoruhlu, 2011, s.76).

> *Zira, eski Türklerde ölüm halinde ruhun hemen yaşadığı çevreyi terk etmediği, belli bir süre dolaştığına dair bir inanış mevcuttu. Bu inanış, cenaze töreni ile defin işlemi arasında geçen sürenin dinsel nedenlerinden biriydi. Cenaze çadırı çevresinde yapılan at koşuları da ruhun yapacağı yolculuğa kozmik bir destek sağlamak amaçlı olması düşünülebilir (Onay, 2024, s. 484).*

"Türklerde çadır geleneği, göçebe yaşam tarzının bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve tarih boyunca hem gündelik yaşamın hem de kültürel, sosyal yapının önemli bir parçası olmuştur. Bu gelenek, özellikle Orta Asya'dan günümüze kadar uzanan Türk topluluklarının yaşam biçiminde kendini gösterir" (Göner & Gönen, 2022, s. 11)."Hun devrinde kurganlardan çıkarılan bazı malzemeler ve başka ipuçları hareketli Türk topluluklarında yurt tipi çadırın, kolayca kurulup sökülebilen ve rahatlıkla bir yerden bir yere nakledilebilen bir mesken olarak çok önemli bir yere sahip olduğunu gösterir" (Ögel, 1984,s.23).

> *Çin kaynaklarının bilhassa Göktürkler için aktardığı defin ve matem geleneklerinde, ölen kişinin cesedinin önce bir müddet mikrokozmosu ifade eden çadırda bekletildiği dikkat çeker. Benzeri uygulamaların bütün Türk devirlerinde görüldüğü*

anlaşılmaktadır. Çadırın, böylece ölünün sağlığında yaşadığı evi temsil ettiği ve inşa edilen mezarın ise onun paralel dünyada yaşayacağı evi olduğu ve yine mikrokozmos sayıldığı anlaşılmaktadır. Böylece cenaze törenlerinde maddi kültüre yansıyan en önemli yönlerden biri ortaya çıkmaktadır. Çünkü çadır, özellikle "yurt" denilen çadır, Türk-İslam döneminde kurgan ve stupalardan da etkilenerek ortaya çıkan Türk türbe ve kümbet mimarisinin oluşumunu büyük oranda etkileyecektir(Çoruhlu, 2008, s.252).

Anlaşılacağı üzere, defin işleminden önce vefat eden kişinin çadırın içerisine konulması ve geleneklerinin gereği işlemlerin uygulanması aslında vefat eden kişiye olan bir saygı göstergesidir. Bu bağlamda, ölü gömme adetleri, defin gelenekleri ve ahiret inancına olan bağlılık, zaman içerisinde mezar mimarisinin gelişmesine yol açmıştır.

3.1.3.Stupa

Türbe mimari formunun oluşumunda etkili olan unsurlar, köken itibarıyla Uygurlara kadar uzanmaktadır. Uygurların stupa inşasında kullandıkları mimari tekniklerle türbe yapılarında gözlemlenen mimari özellikler karşılaştırıldığında, aralarında belirgin benzerliklerin bulunduğu açıkça görülmektedir. "Stupa, Budizmi devlet dini olarak benimseyen Uygurlarda, Budaların küllerini ve kutsal emanetlerini saklamak için yaptıkları, kubbe ile örtülü anıt mezarlardır" (Hasol, 1993, s. 416). "Komul civarında, İli-Köl'de mabed olması gereken diğer bir kubbeli yapıda tromp yerine köşeye ilk defa bir üçgen konulmuştur ki bu, İran'da bilinmeyen bir şeydir. Halbuki Türk üçgenleri, sonra Selçuklu ve Osmanlı mimarisinde önemli rol oynamıştır" (Aslanapa, 1989, s. 13). "İslamiyet'ten sonraki Türk mimarisinde karşımıza çıkan, "soğan kubbe" olarak adlandırılan yüksek kasnaklı, çift cidarlı kubbenin kökeni ise esasında lotus kubbeye dayanmaktadır. Bu kubbe tipi de ilk kez Uygur stupalarında kullanılmıştır" (Esin, 1978, ss. 141-142). Bu bağlamda Budist kökenli stupa mimarisinin biçimsel özellikleri, İslamiyet sonrası türbe mimarisini etkilemiştir.

3.2.Türbe Mimarisinin Tarihsel Gelişimi

Türbe yapıları, İslâm kültürüyle birlikte gelişim göstermiş; mimari özellikleri bakımından ise eski Türk geleneklerine dayanan önemli anıtsal yapılar olmuştur. Bu yapılar, yalnızca dinî, kültürel ve sanatsal değerleri yansıtmakla kalmayıp, aynı zamanda mimari ve tarih açısından da büyük bir öneme sahiptir. İslâm sanatında bilinen ilk türbe "Kubbetü's-Süleybiye" olarak kabul edilmektedir (Yıldız, 1988, s. 53). "Dicle Nehri'nin batısında, Kasrü'l-Âşık'ın güneyindeki bir tepe üzerine inşa edilmiştir.

Sekizgen bir yapı olup hâlen çok harap durumdadır." (Yıldız, 1988, s. 53). Mimari gelişim süreci incelendiğinde, Abbasîler dönemine tarihlendirilen bu ilk türbenin sekizgen planlı olarak inşa edildiği görülmektedir. Erken dönem türbe mimarilerinde sekizgen ve kare plan tiplerinin uygulandığı dikkati çekmektedir. Nitekim, "İsmail Samani Türbesi'nin kare planlı olmasına karşılık, yine onun gibi X. yüzyıl eseri olduğu tahmin edilen ve bu bakımdan bir Samani devri yapısı olması gereken Mir Sait Behram Türbesi sekizgendir" (Cezar, 1977, s. 109).

Bu dönemi takip eden Karahanlılar devrinde, türbe mimarisi kare plan tipinde gelişimini sürdürmüştür. "Zerefşan Vadisi yakınlarında, Tim'de 367/978 tarihli Arap Ata Türbesi, Karahanlılardan günümüze ulaşan en eski mimari eserlerden biridir. Dört duvar üzerine (6 × 6 m) tek kubbeden ibaret yapıda, cephenin belirtilmesi fikri kuvvetle ortaya çıkmaktadır" (Aslanapa, 1989, s. 32). Benzer şekilde, Karahanlılar dönemine tarihlendirilen Özkend türbelerinde de kare planın tercih edildiği görülmektedir.

Gazneli dönemine gelindiğinde ise "Gazneli türbe mimarisinden de günümüze ulaşan örnekler çok azdır. Bunların en tanınmışı, Arslan Câzib'in yukarıda sözü edilen külliyesinde yer alan türbesidir. 1028 tarihli bu türbe kare planlı, tuğladan üstü kubbe ile örtülü büyük bir yapıdır" (Merçil, 1996, s. 485). Bu durum, Gazneliler döneminde türbe mimarisinin gelişimini belgeleyen sınırlı sayıda örnek yapı bulunduğunu göstermektedir.

Büyük Selçuklu döneminde ise türbe mimarisinin belirgin bir gelişim gösterdiği anlaşılmaktadır. "Büyük Selçuklular zamanında İran'da ve Turan'da yapılmış olan türbeleri, genel olarak üç tipe ayırmak mümkündür. Bunlar dört köşeli, çok köşeli veya yuvarlak biçimlidir" (Yetkin, 1965, s. 92). Bu çeşitlilik, Selçuklu mimarisinde farklı plan tiplerinin denenmeye başlandığını ortaya koymaktadır.

Karahanlı, Gazneli ve Büyük Selçuklu mezar anıtlarının ardından Anadolu'da inşa edilen kümbet ve türbeler, daha mütevazı ölçekte yapılmış olmalarına rağmen, mimari açıdan dikkate değer bir çeşitlilik ve yaratıcılık sergilemektedir. "Karahanlı, Gazneli ve Büyük Selçuklu mezar anıtları yanında, Anadolu'daki kümbet ve türbeler, çok mütevazı ölçüde yapılmakla beraber, mimari bakımdan inanılmaz bir zenginlikle çeşitli kümbet ve türbe şekillerinin yaratıcı bir araştırma ve deneme çabası içinde gelişmesini gösterir"

(Aslanapa, 1989, s. 153).Bu bağlamda türbe mimari plan tiplerinin gelişim sürecinde Anadolu'da inşa edilen yapılar önemli bir rol oynamıştır. "Anadolu'daki Selçuklu türbeleri, İran'daki Selçuklu türbelerini devam ettirirler. Yalnız, Anadolu'dakilerin çoğu sekiz veya on iki köşelidir. Pek az sayıda olan yuvarlak gövdeli türbelerin birkaçına toplu olarak Ahlat'ta rastlanır. Kare gövdeli türbeler ise Selçuklular zamanında Anadolu'da hiç görülmez" (Yetkin, 1965, s. 116). Bu dönem yapılarında görülen çeşitlilik, Anadolu Selçuklu mimarisinin özgün karakterinin oluşumuna önemli katkı sağlamıştır. Ayrıca bu dönemde türbe mimarisinin diğer yapı türleriyle bütünleşmeye başladığı görülmektedir. Bu doğrultuda, "Anadolu Selçukluları'ndan günümüze ulaşan en eski türbe, İzzeddin Keykâvus'un Sivas'ta yaptırdığı medresenin bir hücresinde oluşturulmasıyla türbe-medrese ilişkisinin ilk örneklerinden birini sunan İzzeddin Keykâvus Türbesi'dir" (Orman, 2012, s. 465). Bu örnek, türbe mimarisinin yalnızca bağımsız bir anıt yapı olmaktan çıkarak, külliye ve medrese gibi farklı işlevlere sahip yapılarla bütünleşen bir mimari form kazandığını göstermesi bakımından önemlidir. "Beylikler Dönemi, Osmanoğulları ile birlikte tüm beyliklerin yalnızca mimaride değil, aynı zamanda tüm süsleme sanatlarında hem kısmen Selçuklu geleneklerinin taşıyıcılığını, hem de yeni özelliklerin uygulayıcılığını yapmalarıyla, Selçuklu sanatı ile Klasik Osmanlı sanatı arasında önemli ve uzun sayılabilecek bir geçiş süreci olarak karşımıza çıkmaktadır" (Durukan, 2014, s. 468). Bu bağlamda, Beylikler Dönemi'nde özellikle yerel beyliklerin mimariye farklı anlayışlar kazandırdıkları; Selçuklu geleneğini sürdürmekle birlikte Osmanlı mimarisine geçişin hazırlık sürecini oluşturdukları söylenebilir. Bu dönemde ortaya çıkan mimari yapı tiplerinin birçoğu, Osmanlı döneminde geliştirilerek daha ileri bir biçim kazanmıştır. Nitekim "Osmanlı dönemi türbe mimarisinde baldaken tipi türbeler önemli yer işgal ederler. Anadolu'da ilk defa Beylikler devrinde görülmeye başlandığı kabul edilen baldaken türbelerin en güzel örnekleri, Osmanlı coğrafyasında karşımıza çıkmaktadır" (Kılcı, 2005, s. 257).Osmanlı Klasik Dönemi'nde inşa edilen türbeler, dış gövdelerine göre sınıflandırılmıştır. "Bu devir Osmanlı türbelerini, dış gövdeleri itibarıyla kübik gövdeliler, poligonal gövdeliler ve açık türbeler (baldaken) gibi ancak Erken Dönem türbelerinde gördüğümüz kadar belli başlı birkaç tipe ayrılabilmekteyiz" (Önkal, 1987, s. 51).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TAŞKENT TÜRBELERİ

KATALOG

4.1. Zengi Ata Türbesi

Semerkand güzergâhında, eski kervan yolu üzerinde, Zengiata ilçesinin merkezinde konumlanan yapı, halk arasında "Siyah Baba" anlamına gelen Zengi Ata mahlasıyla tanınan Şeyh Ay Hoca İbn Mansur (ö.656/1258) adına inşa ettirilmiştir. Yapı üzerinde herhangi bir inşa kitabesi bulunmamakla birlikte, tarihçi Muhammed Salih Hoca'nın aktardığı bilgilere göre türbe, 14. yüzyılda Emir Timur tarafından yaptırılmıştır (Solhhojaning, 1888). 15. yüzyılın ilk yarısında ise Uluğ Bey döneminde yapının portalinin doğu ve batı cephelerine odalar eklenmiştir.

Bulatov ve Mankovskaya'nın (1983) belirttiği üzere, mimari ve arkeolojik araştırmalar Zengi Ata Türbesi'nin inşasının iki döneme ayrıldığını göstermektedir: "14. yüzyılın sonunda iki odadan oluşan bir türbe inşa edilmiştir; 15. yüzyılın ilk yarısında, Uluğ Bey döneminde portal eklenmiş, yan kanatlar inşa edilmiş ve halimhane gibi bazı odalar da yapıya dâhil edilmiştir" (s. 80).

Kuzey–güney doğrultusunda konumlanan Zengi Ata Türbesi, iki ana bölümden oluşmaktadır. Yapının birinci bölümünde üzeri kubbe ile örtülü ziyaretgâh, ikinci bölümünde ise mezar odası yer almaktadır. Yapı 4,0 × 4,4 metre ölçülerinde kare planlı olarak inşa edilmiştir (Plan 4.1.), **(**Fotoğraf 4.1)**,**(Fotoğraf 4.2)**.**

Kubbe, iç mekânda sekiz adet sivri kemerin üzerine oturtulmuş olup bu taşıyıcı sistemin üst kısmına on altı küçük sivri kemer daha eklenmiştir. Küçük kemerlerin üzeri bir âyet kuşağı ile çevrelenmiştir (Fotoğraf 4.3). İç mekân süsleme programı açısından oldukça zengindir. Köşe duvarlarında yer alan mukarnas nişler simetrik bir düzen içinde konumlandırılmış; duvar yüzeyleri renkli kök boyalarla, yüzeyde boşluk kalmayacak biçimde bezemelerle süslenmiştir.

Taç kapı, beden duvarlarının kotundan daha yüksek ve anıtsal boyutlarda inşa edilmiştir (Fotoğraf 4.4.). Yüzeyde yer alan süslemeler, kuzey ve güney yönlerine doğru bütünlük arz edecek şekilde tasarlanmıştır. Bu süslemelerin süreklilik göstermesi ve bu alanlarda konumlanan dikdörtgen açıklıkların ibadet mekânı olarak işlev kazanması, yapının yalnızca estetik değil, aynı zamanda işlevsel bir yaklaşımla ele alındığını göstermektedir (Fotoğraf 4.5.), (Fotoğraf 4.6).Taç kapının yan yüzeylerinde yer alan panolar, simetrik bir düzenle yerleştirilmiştir(Çizim 4.2). En alt sıradaki panoda, on iki köşeli yıldız motifi, fon kısmında geometrik şekillerle desteklenmiştir. Orta sırada sekizgen yıldız motifi tercih edilmiş; fon alanında yıldız motifine yer verilmiştir. Üst sırada ise sekizgen yıldız, yine beşgen yıldızlarla çevrelenmiştir. Bu düzenleme, görsel hiyerarşi açısından yıldız motifi etrafında kurgulanmıştır. Taç kapının üst kısmında ise Kur'an-ı Kerîm'den Âl-i İmrân Sûresi'nin 104. âyeti yer almaktadır (Fotoğraf 4.7.**):**

ولتكن منكم امة يدعون الى الخير ويامرون بالمعروف وينهون عن المنكر واولٮٕك هم المفلحون

Anlamı:

"İçinizden hayra çağıran bir topluluk bulunsun. İyiliği emredip kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa eren onlardır."

Alt kısımda ise Nahl Sûresi 90. âyet yer almaktadır (Fotoğraf 4.8.):

ان الله يامر بالعد ل والاحسان وايتائ ذى القربى وينهى عن الفحشاء والمنكر والبغى يعظكم لعلكم تذ كرون

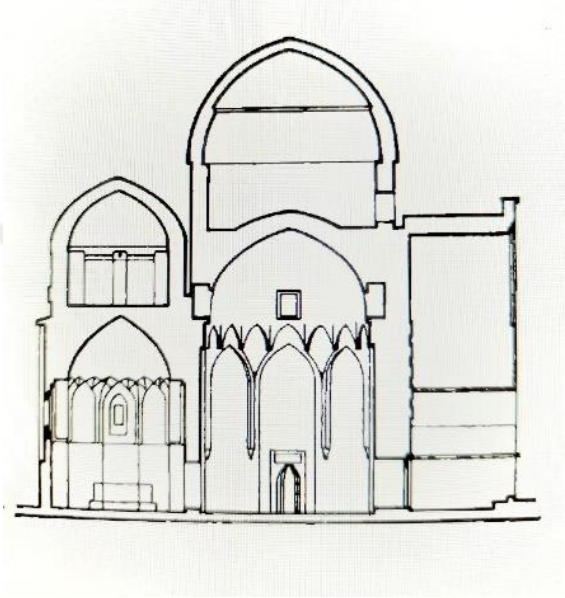
Anlamı:

"Şüphesiz ki Allah, size adaleti, iyilik yapmayı ve yakınlara bakmayı emreder; hayâsızlıktan, fenalıktan ve azgınlıktan yasaklar. Öğüt almanız için size böyle öğüt verir."

Taç kapının süsleme kompozisyonunun tamamlayıcısı olarak, hat sanatının nadide örneklerinin yer aldığı görülmektedir. Sivri kemerli niş açıklığının iç kısmında ve taç kapının yan kısımlarında, kufi olarak "Allah" ve "Muhammed" yazıları birbiriyle iç içe geçmiş vaziyette bezenmiştir. Firuze renkte çini ile oluşturulan kûfi yazılar, tekrarlanarak sonsuzluk ilkesiyle düzenlenmiştir (Fotoğraf 4.9), **(**Fotoğraf 4.10).Yapının güney cephesi, medrese odaları ve caminin giriş kısımlarının açıldığı avlu kısmına açılmaktadır. Türbe duvarının Batı cephesi bir kısmı camiye bitiştirilmiş olup duvarın diğer kısımları Zengi Ata Kabristanı'na bakmaktadır. Aynı şekilde doğu cephesinin medrese odalarıyla sonradan birleştirildiği, iki yapının duvar yüzeylerindeki farklı malzeme kullanımı ve renk tonlamalarından anlaşılmaktadır. Bu cephenin de diğer kısımları kabristan içerisinde yer almaktadır. Bu bağlamda, özellikle türbenin mezar odasının yer aldığı kare planlı kısım tamamen Zengi Ata Kabristanı içerisinde konumlandırılmıştır. Bu bağlamda kabristan içerisinden yapının batı, kuzeybatı ve doğu dış cepheleri görülmektedir (Fotoğraf 4.11) ,(Fotoğraf 4.12), (Fotoğraf 4.13**)**. Özellikle yapının ziyaretgâh ve mezar odasının kubbelerinin dış formları, güney cephesine nazaran bu alandan daha net görülmektedir. Ziyaretgâh kısmının uzun kasnaklı, turkuaz renkte, soğan dilimli kubbesi, üstte hilal şeklinde bir alemle inşa edilmiştir. Kubbenin yanlarına yerleştirilen köşe kuleleri de aynı formda, turkuaz renkte, soğan dilimli ve hilal şeklinde alemle sonlandırılmıştır. Köşe kulesinin uzunluğu, kubbenin kasnak kısmına kadar sınırlı tutulmuştur. Köşe kulelerinin uzunluğunun kubbeyi geçmemesi, mimari açıdan yapı elemanları arasında hiyerarşinin gözetildiğini göstermektedir. Mezar odasının üzerini örten merkezi kubbenin formu, ziyaretgâh kısmının merkezi kubbesiyle aynıdır; lakin kasnak kısmının uzunluğu daha kısa tutulmuştur **(**Fotoğraf 4.13). Aynı şekilde, mezar odasının üzerine de alem yerleştirilmiştir. Özellikle Timurlu mimarisinde tercih edilen köşe kulelerinin yapının arka cephesinde kullanılması, nadir bir örnek teşkil etmektedir. Mezar odasının batı, kuzeybatı ve doğu cephelerine küçük mazgal pencereler açılarak mekânın aydınlatılması sağlanmıştır. Pencerelerin restorasyon neticesinde onarıldığı belirlenmiştir. Bu pencereler, yapının ana malzemesinden ayrı olarak yenilenmiştir. Kuzeybatı cephesinde yer alan farklı renkteki tuğla sıraları, yapının bir restorasyon sürecinden geçtiğini düşündürmektedir. Özellikle batı, kuzeybatı ve doğu cephelerinde yatay tuğla sıraları açıkça görülmektedir. Mezar odasının batı, kuzeybatı ve doğu cephelerinin dış kısımları, üstte bir sıra tuğla malzeme ile

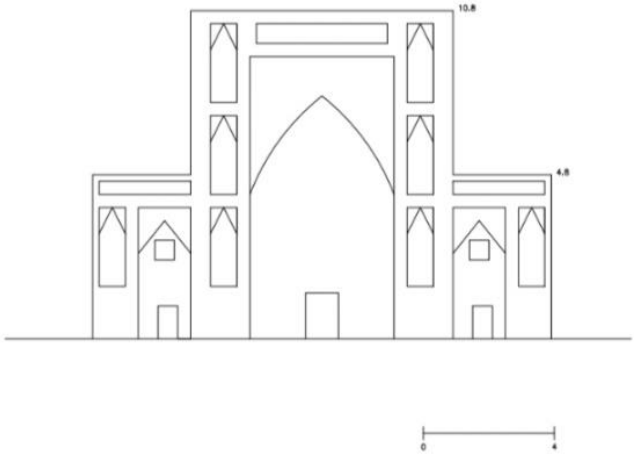
hareketlendirilmiştir. Yapının abidevî ölçülerde inşa edilen kubbeleri, içeriden daha alçakta ikinci bir kubbe ile desteklenmiştir. “Çift kubbeli sistem” olarak da adlandırılan bu mimari uygulama, genel itibarıyla Timurlu dönemi yapılarında görülmektedir (Çizim 4.1). Türbenin ana yapı malzemesi olarak tuğla kullanılmıştır. Güney cephesinde yer alan taç kapısında ise çini malzeme tercih edilmiştir.

Çizim 4.1. Zengi Ata Türbesi Yan Cephe Kesiti

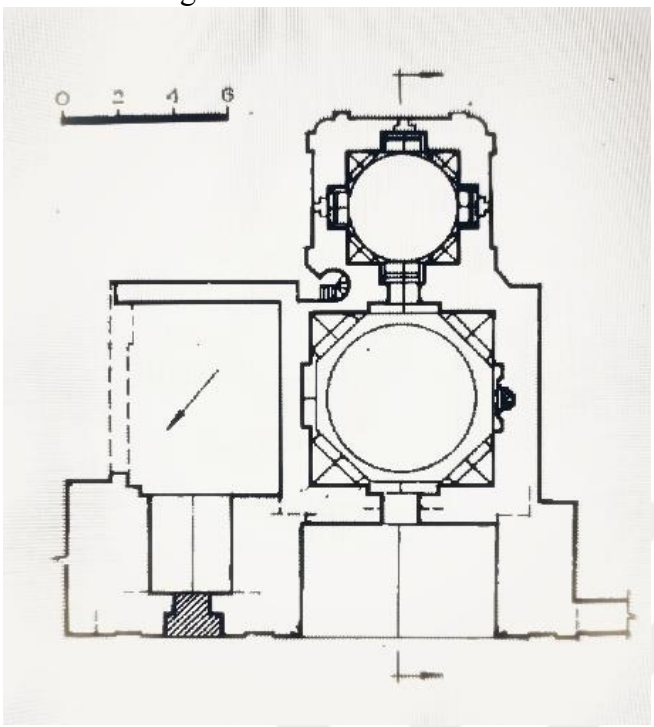
Kaynak: Bulatova & Mankovskaya (1983, s.57).

Çizim 4.2. Zengi Ata Türbesi Ön Cephe Kesiti

Kaynak: Şahin,(2024).

Plan 4.1. Zengi Ata Türbesi Planı

Kaynak: Bulatova & Mankovskaya (1983. S.57)

Fotoğraf 4.1. Zengi Ata Türbesi Ziyaretgâh Bölümü

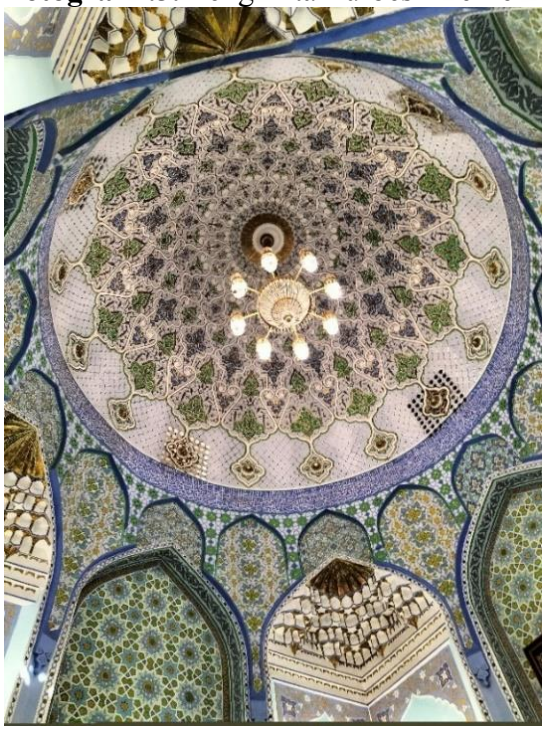
Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.2. Zengi Ata Türbesi Mezar Odası

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.3. Zengi Ata Türbesi Merkezi Kubbesi

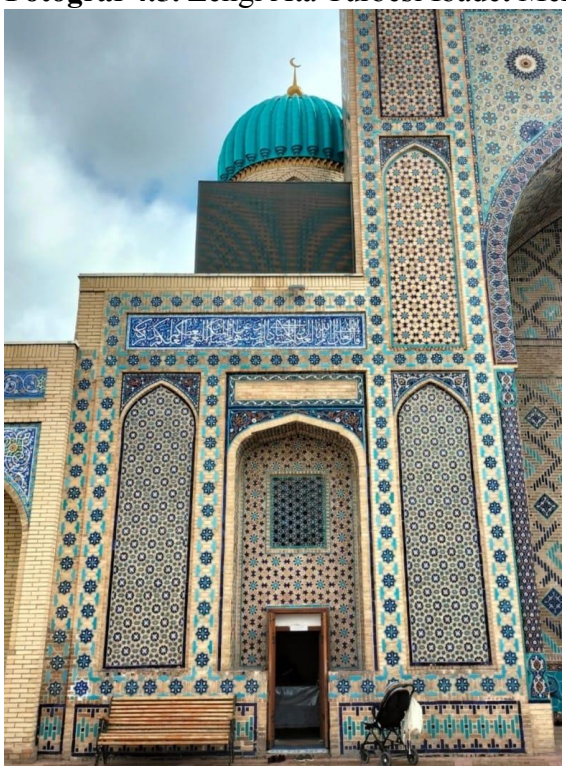
Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.4. Zengi Ata Türbesi Taç Kapısı

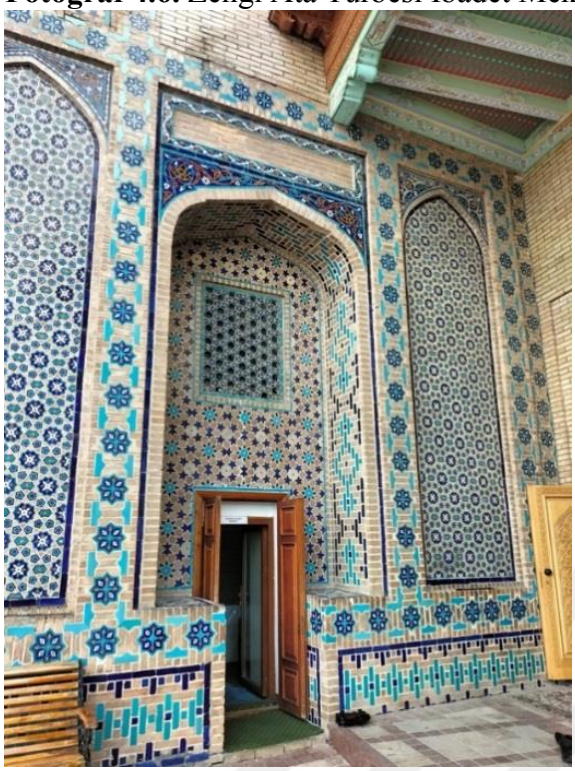
Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.5. Zengi Ata Türbesi İbadet Mekânı

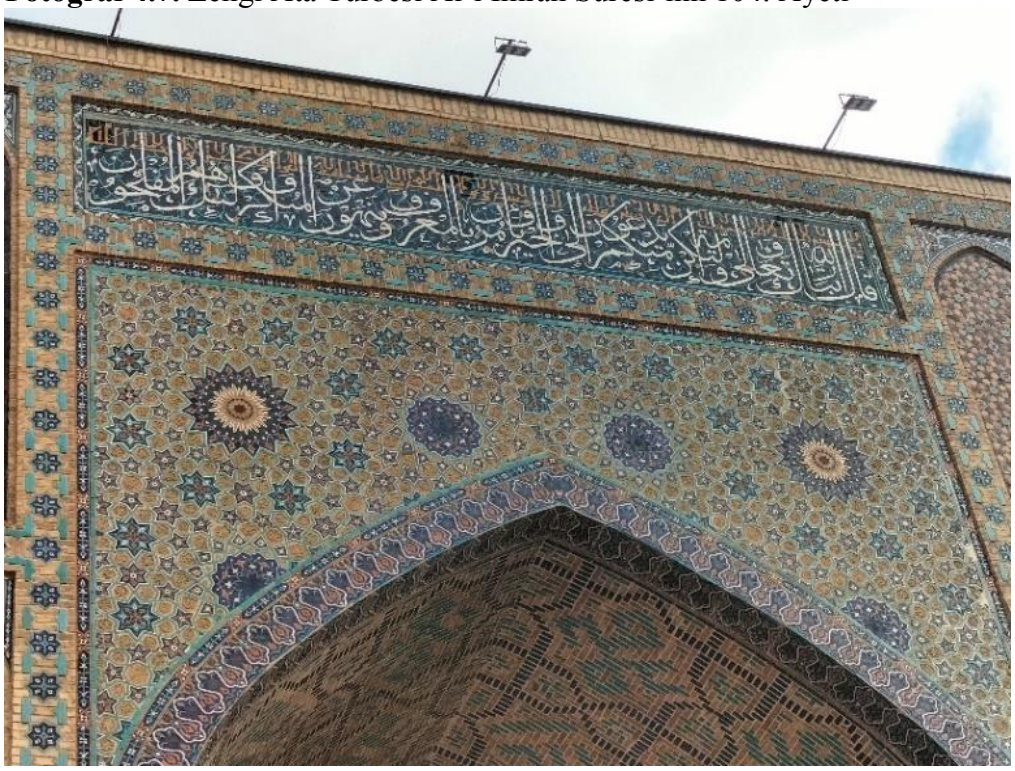

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.6. Zengi Ata Türbesi İbadet Mekânı

Fotoğraf 4.7. Zengi Ata Türbesi Âl-i İmrân Sûresi'nin 104. Âyeti

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.8. Zengi Ata Türbesi Nahl Sûresi 90. Âyet

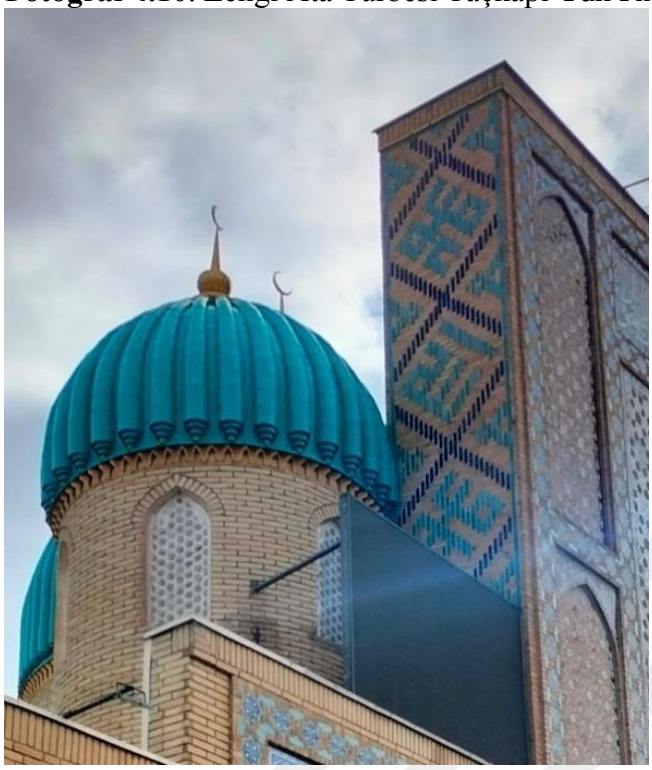
Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.9. Zengi Ata Türbesi Taçkapı İç Kısmı

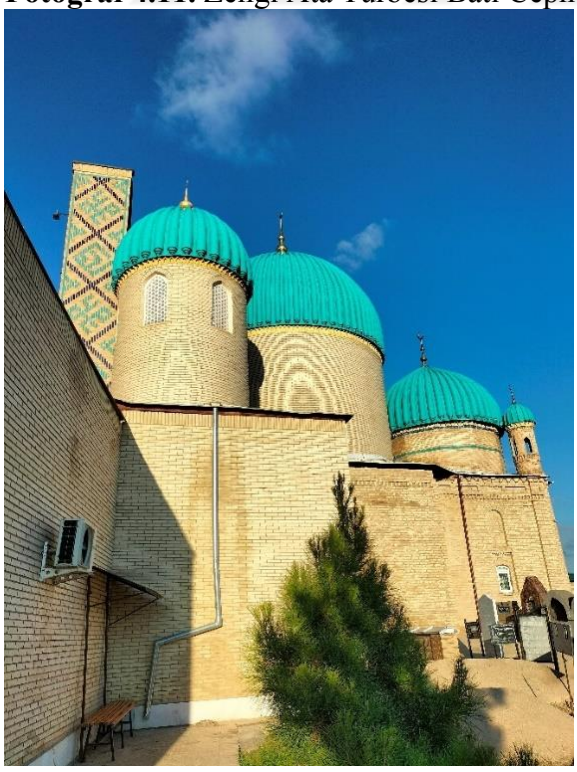
Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.10. Zengi Ata Türbesi Taçkapı Yan Kısımları

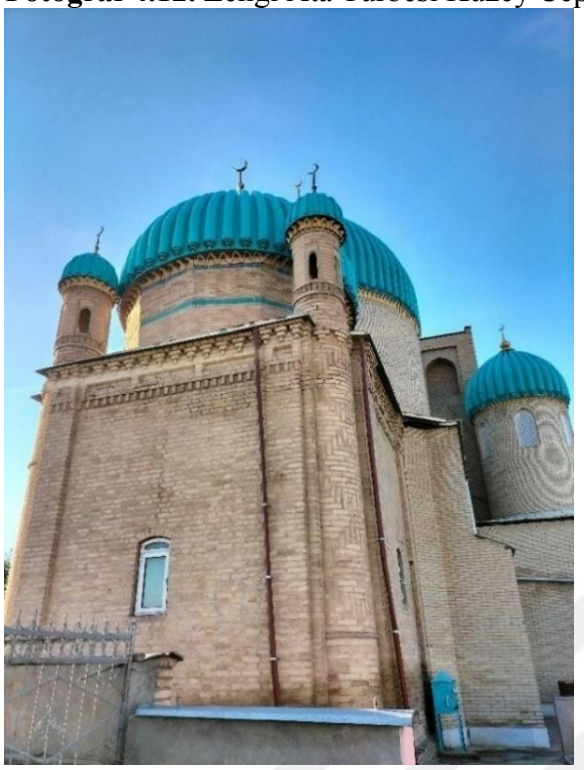
Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.11. Zengi Ata Türbesi Batı Cephesi

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.12. Zengi Ata Türbesi Kuzey Cephesi

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.13. Zengi Ata Türbesi Doğu Cephesi

Kaynak: Şahin (2024).

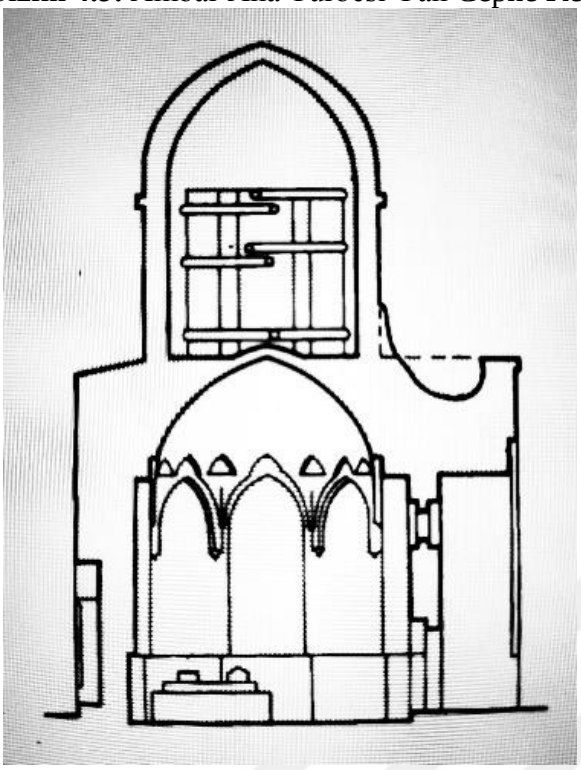
4.2. Ambar Ana Türbesi

Zengi Ata Türbesi'nin güneybatı yönünde konumlanan bu yapı, Karahanlı Devleti hükümdarı II. İbrahim Boğra Han'ın kızı Ambar Ana adına inşa edilmiştir. Yapıya ait herhangi bir inşa ya da onarım kitabesi günümüze ulaşmamıştır. Kare planlı olan türbe, merkezi bir kubbe ile örtülmüş olup yapı 3 × 3 metre ölçülerindedir (Plan 4.2), (Çizim 4.3). İç mekân süslemeleri genel itibarıyla sadedir. Köşe kısımlarda yer alan mukarnas nişler, Timurlu dönemi süsleme anlayışını yansıtan önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Kubbenin kasnak bölümü âyet kuşağıyla çevrelenmiş, üst bölüm ise kök boya kullanılarak ince bir işçilikle bezenmiştir (Fotoğraf 4.16). Bu bezemeler, yapının hem sanatsal hem de dinî içeriğini zenginleştirmektedir. Yapının kuzey, güney ve batı cepheleri ise tamamen sağır vaziyette tasarlanmıştır. Yapının doğu cephesinde yer alan taçkapı, çini malzeme kullanılarak tezyin edilmiştir (Fotoğraf 4.17). Cephe kenarlarına yerleştirilen geometrik motifler ile bezenmiş, böylece yüzeyde dengeli bir süsleme düzeni oluşturulmuştur. Turkuaz renkte on iki köşeli yıldızın geometrik motiflerle çevrelenerek süsleme kompozisyonu oluşturulmuştur. Oluşturulan kompozisyonun etrafı sekiz köşeli yıldız motifleriyle ile çevrelenmiştir (Fotoğraf 4.18**).** Sivri kemerli niş açıklığının iç kısmında ise kûfî olarak "Allah" ve "Muhammed" yazıları yer almaktadır (Fotoğraf 4.6). Taçkapının üst kısmında yer alan pano içerisinde ise Kur'an-ı Kerîm'in Nahl Sûresi'nin 97. âyeti yer almaktadır (Fotoğraf 4.19):

"من عمل صالحا من ذكر أو أنثى وهو مؤمن فلنحيينه حياة طيبة ولنجزينهم أجرهم بأحسن ما كانوا يعملون"

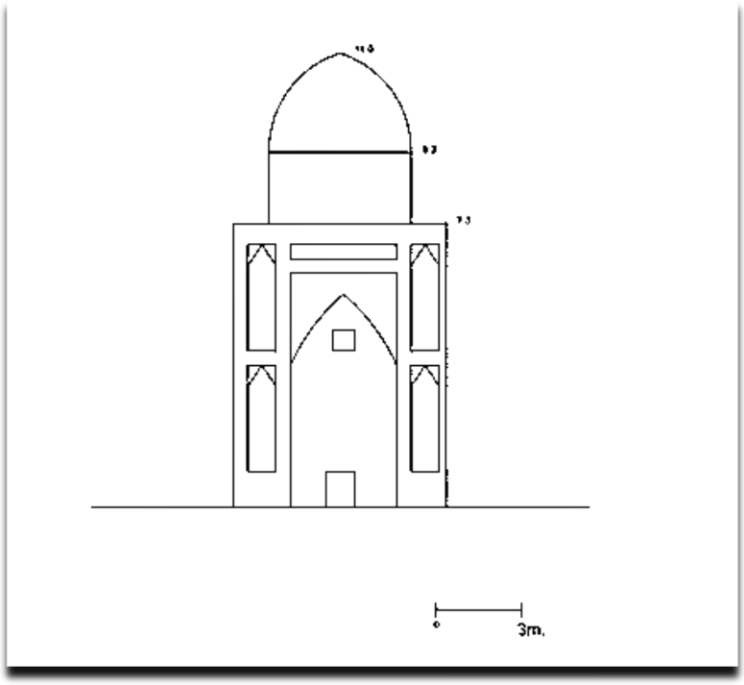
Anlamı:
"Kim imanlı olarak bir iyilik ortaya koymuşsa, kesinlikle ona güzel bir hayat yaşatacağız; dahası, elbet onları işlediklerinin en iyisiyle ödüllendireceğiz."

Çizim 4.3. Ambar Ana Türbesi Yan Cephe Kesiti

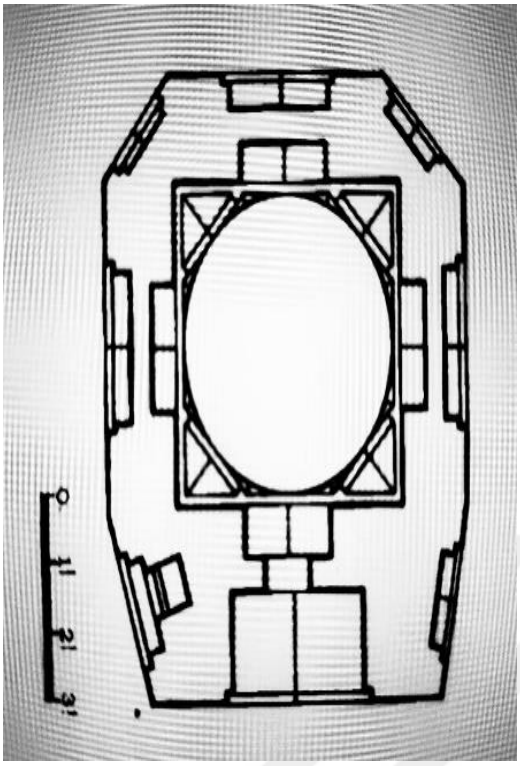
Kaynak: Bulatova & Mankovskaya (1983, s.49)

Çizim 4.4. Ambar Ana Türbesi Ön Cephe Kesiti

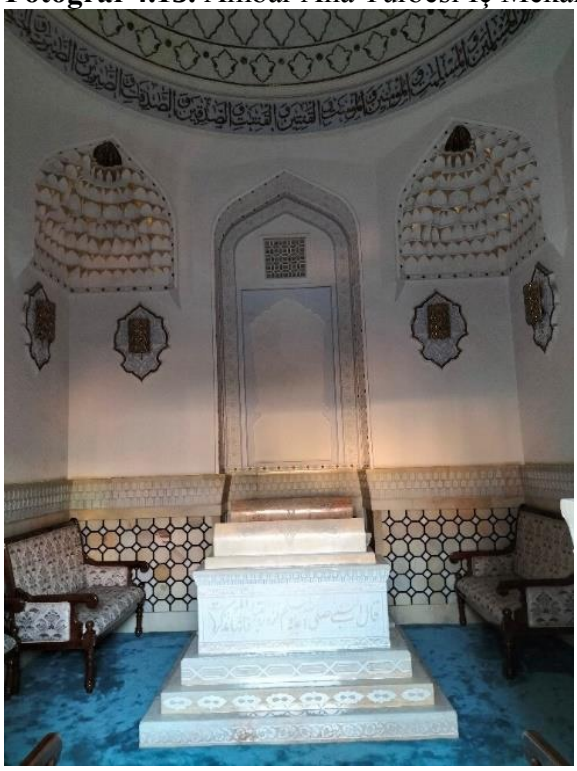
Kaynak: Şahin,(2024).

Plan 4.2. Ambar Ana Türbesi Planı

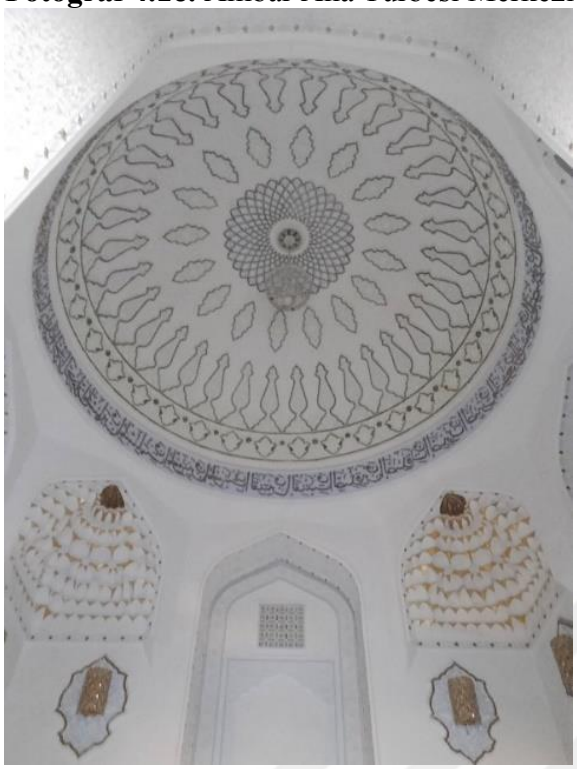
Kaynak: Bulatova & Mankovskaya (1983, s.49)

Fotoğraf 4.15. Ambar Ana Türbesi İç Mekânı

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.16. Ambar Ana Türbesi Merkezi Kubbesi

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.17. Ambar Ana Türbesi Doğu Cephesi

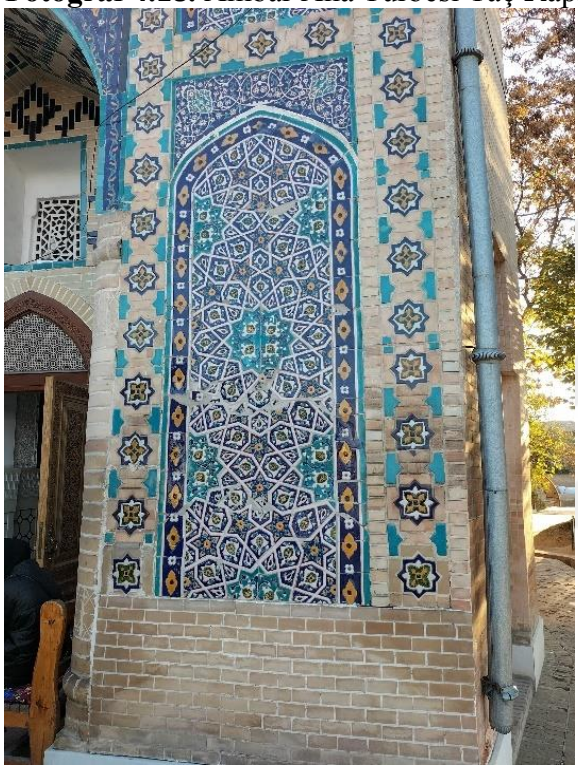
Kaynak: Şahin (2024)

Fotoğraf 4.17. Nahl Sûresi'nin 97. Âyeti

Kaynak: Şahin (2024)

Fotoğraf 4.18. Ambar Ana Türbesi Taç Kapı Süsleme Kompozisyonu Ayrıntı.

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.19. Ambar Ana Türbesi Taç Kapı Ayrıntı

Kaynak: Şahin (2024).

4.3. Suzuk Ata Türbesi

Taşkent'in Şeyhantahur bölgesinin Bektaş mahallesinde yer alan yapı, 14. yüzyılda Emir Timur döneminde türbe ve cami olarak inşa edilmiştir. Türbe, kare planlı olup üzeri merkezi bir kubbe ile örtülüdür. Yapı, 2019 yılında kapsamlı bir onarım geçirmiştir. Çift cidar sistemiyle inşa edilen turkuaz renkli kubbesi, Timurlu dönemi mimarisinin karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır. Yapının ön cephesinde, sekiz köşeli yıldız motifi çini malzeme kullanılarak tezyin edilmiştir. İnşa malzemesi olarak tuğla tercih edilen yapıda, süsleme unsurları çini malzeme ile sağlanmıştır.

4.4. Şeyh Hovendi et-Tahur Türbesi

Yapı, Taşkent'in kuzeyinde, Şeyhantaur ilçesinde, Navoiy Caddesi üzerinde, Kaldırgaç Biy Türbesi'nin güneyinde konumlanmaktadır. Üzerinde yer alan inşa kitabesine göre 14. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Fotoğraf 4.20).

Batı-doğu doğrultusunda yerleşmiş olan yapı, iki bölümden oluşmaktadır. Yapının birinci kısmı, ziyaretgâh bölümü olarak kullanılmakta olup sekizgen planlıdır (Plan 4.3) **(**Fotoğraf 4.22) **(**Fotoğraf 4.23**)**. Aynı zamanda burada, Şeyh Hovendi et-Tahur'un mermer sandukası bulunmaktadır **(**Fotoğraf 4.21). Mermer sandukanın kuzeydoğusunda yer alan ağaç dalının örgü kubbeye kadar dayandığı görülmektedir **(**Fotoğraf 4.24.**)**. Sekiz sivri kemer ve tromplarla yatay tuğla sıralarıyla oluşturulmuş örgü kubbeye geçiş sağlanmıştır (Fotoğraf 4.25). İkinci bölümde ise mezar odası yer almaktadır. Kare planının üzeri dört sivri kemer ve tromplarla geçişin sağlandığı kubbe ile örtülmüştür (Fotoğraf 4.29**)**. Bu bölümde, yerden yükseltilmiş kaide üzerinde Şeyh Hovendi et-Tahur'un eşi ve oğluna ait mermer sandukalar yan yana konumlandırılmıştır (Çizim 4.5**),** (Fotoğraf 4.26**)**. Mezar odasının güney ile kuzey cephelerinde bulunan ızgara pencere açıklıkları ile aydınlatıldığı görülmektedir **(**Fotoğraf 4.26**),(**Fotoğraf 4.28**).**

Yapının batı cephesinde yer alan portal, beden duvarlarından yüksekte inşa edilmiştir (Fotoğraf 4.30). Portal, içte sivri kemerli bir niş şeklinde düzenlenmiş olup bu kemerin üzerindeki alınlık kısmı, çini malzeme kullanılarak bitkisel motiflerle tezyin edilmiştir. Üst kısmında yer alan yazı kuşağında ise İbrahim Suresi'nin 27. ayeti bulunmaktadır (Fotoğraf 4.31). Portalin güney ve kuzey taraflarında simetrik biçimde yerleştirilmiş sivri kemerli kör nişler yer almakta olup bu nişlerin üst bölümlerinde de ayet kuşakları

yer almaktadır (Fotoğraf 4.32), (Fotoğraf 4.33). Kubbenin dıştan uzun sekizgen kasnak üzerine oturmuş olup çift kubbeli sistem ile inşa edilmiştir. Türbenin dıştan güney ve kuzey cephelerinde bulunan ikişer mazgal pencere açıklığı dışında sağır vaziyette olduğu görülmektedir (Fotoğraf 4.34), (Fotoğraf 4.36). Doğu cephesinde ise ahşap dikey dikdörtgen kapı açıklığı bulunmakta olup işlevsel olmadığı belirlenmiştir **(**Fotoğraf 4.35). Yapıda inşa malzemesi olarak tuğla kullanılmıştır. Ön cephede ise süsleme malzemesi olarak çini malzeme tercih edilmiştir.

İbrâhîm Sûresi 27. Âyet (Fotoğraf 4.31)

يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ

Anlamı:
"Allah, iman edenleri dünya hayatında da, ahirette de sağlam bir söz üzerinde tutar"**.**

Bakara Sûresi 269. Âyet (Fotoğraf 4.32**)**

وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا ۗ وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ

Anlamı:
"Hikmet verilene ise pek çok hayır verilmiş demektir. Bunu ancak üstün akıl sahipleri anlar"**.**

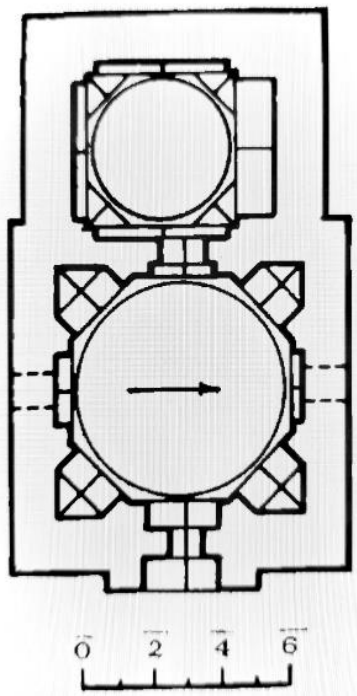
Âl-i İmrân Suresi 185. Âyet (Fotoğraf 4.33)

كل نفس ذائقة الموت

"Her nefis ölümü tadacaktır".

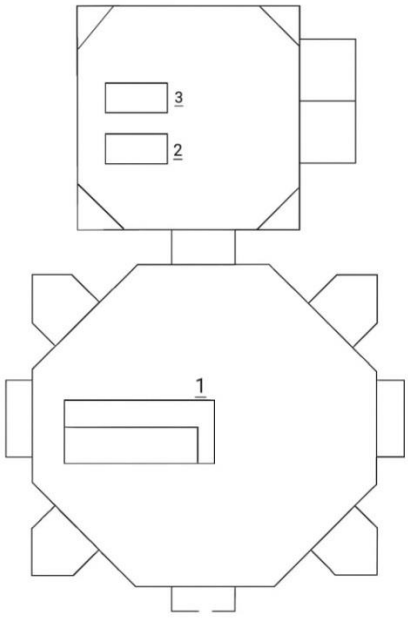
فانظر و خذ عبرا فقبورنا تذكر الموتى
"O hâlde bak ve ibret al! Şüphesiz kabirler ölümü hatırlatır".

Plan 4.3. Şeyh Hovendi et-Tahur Türbesi Planı

Kaynak: Bulatova & Mankovskaya (1983**, s**.56).

Çizim 4.5. Şeyh Hovendi et-Tahur Türbesi İç Mekân Krokisi

1- Şeyh Hovendi et-Tahur Mermer sandukası
2- Şeyh Hovendi et-Tahur'un eşine ait mermer sanduka
3- Şeyh Hovendi et-Tahur'un oğluna ait mermer sanduka

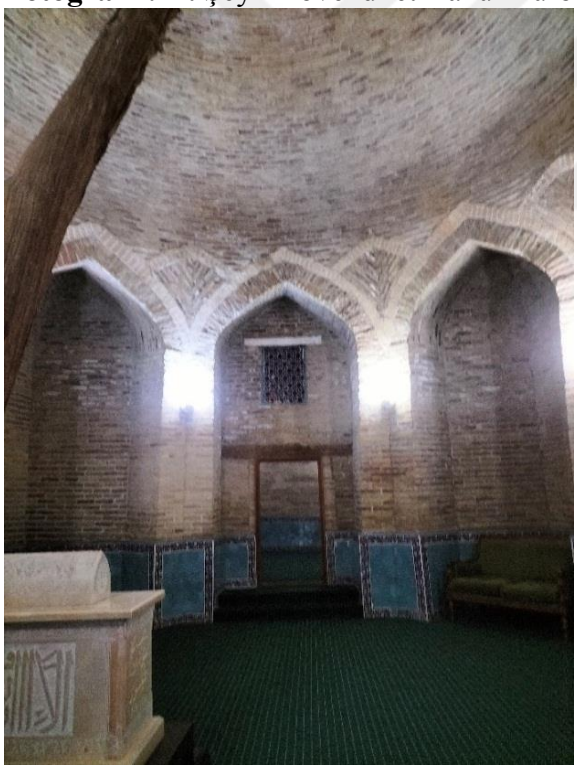
Kaynak: Şahin (2025).

Fotoğraf 4.20. Şeyh Hovendi et-Tahur Türbesi'ne Ait Mermer Kitabe.

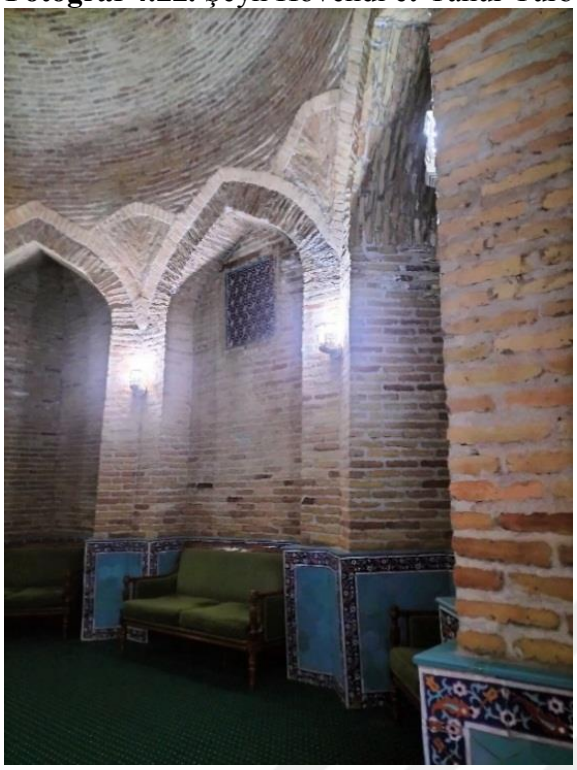
Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.21. Şeyh Hovendi et-Tahur Türbesi Birinci Bölüm

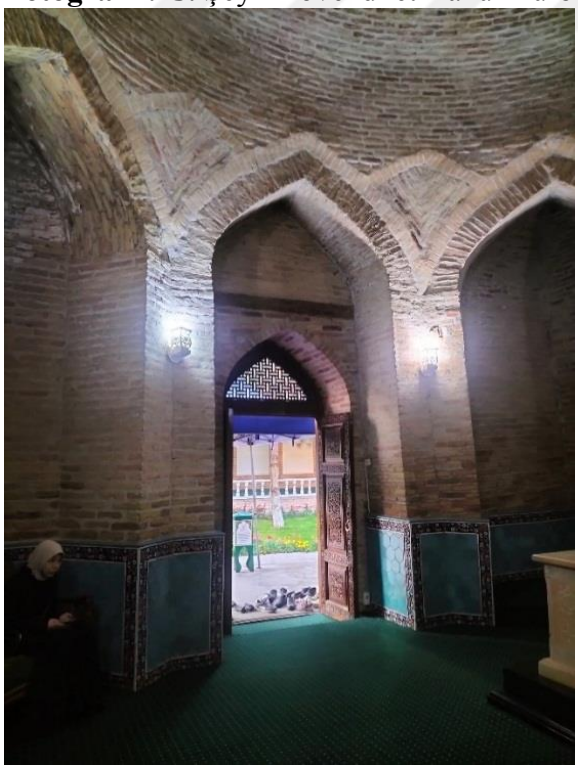
Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.22. Şeyh Hovendi et-Tahur Türbesi İç Mekân Güney Cephesi.

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.23. Şeyh Hovendi et-Tahur Türbesi İç Mekân Batı Cephesi.

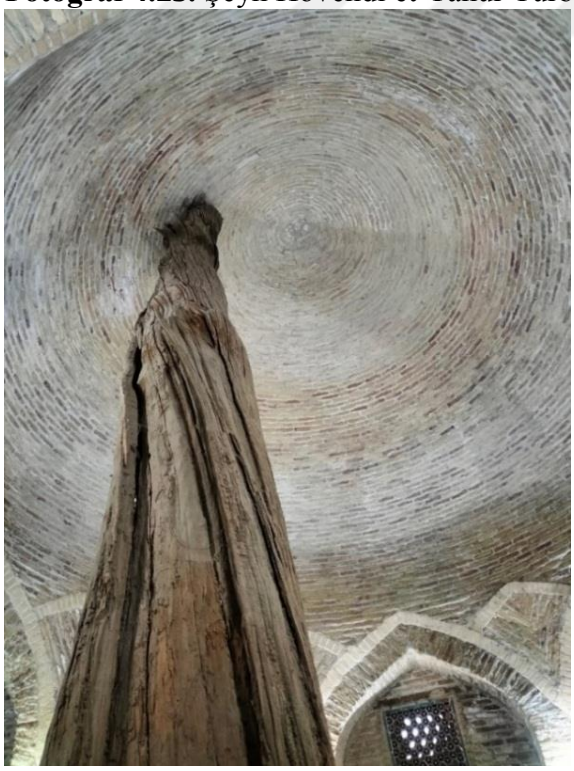
Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.24. Şeyh Hovendi et-Tahur Türbesi'nin İç Mekân Doğu Cephesi.

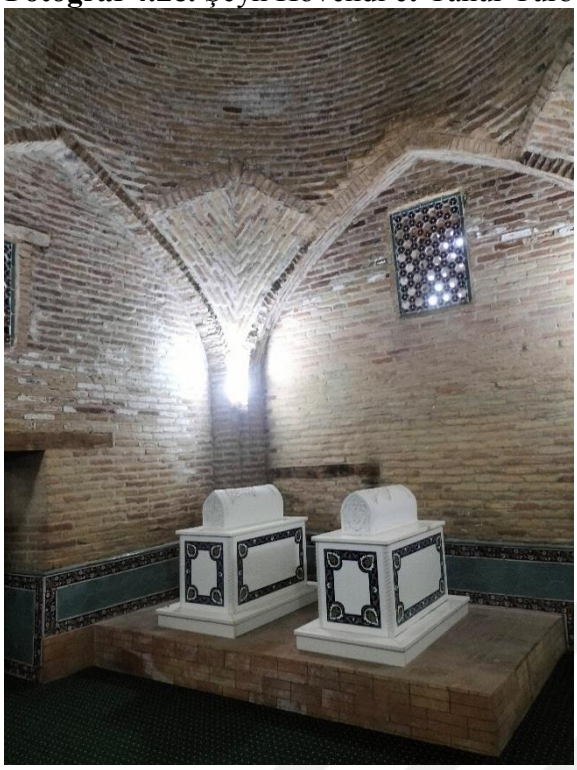
Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.25. Şeyh Hovendi et-Tahur Türbesi Merkezi Kubbesi

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.26. Şeyh Hovendi et-Tahur Türbesi Mezar Odası

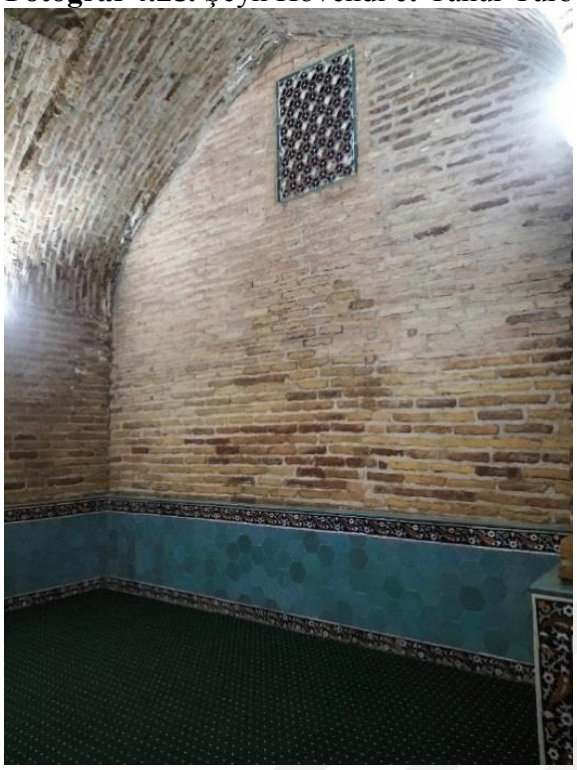
Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.27. Şeyh Hovendi et-Tahur Türbesi'nin Mezar Odası Doğu Cephesi.

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.28. Şeyh Hovendi et-Tahur Türbesi'nin Mezar Odası Güney Cephesi.

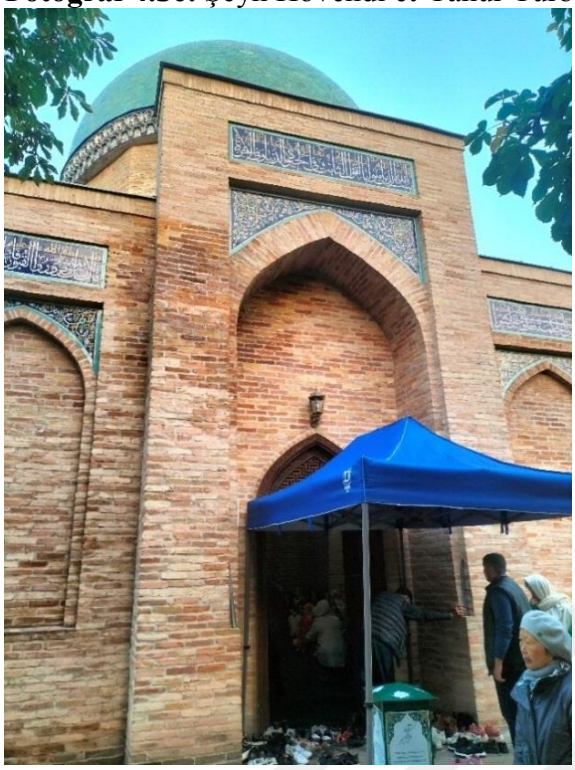
Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.29. Şeyh Hovendi et-Tahur Türbesi Mezar Odası Merkezi Kubbesi

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.30. Şeyh Hovendi et-Tahur Türbesi Portalı

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.31. İbrâhîm Sûresi'nin 27. Âyeti

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.32. Bakara Sûresi'nin 269. Âyeti

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.33. Âl-i İmrân Suresi 185. Âyet

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.34. Şeyh Hovendi et-Tahur Türbesi Güney Cephesi

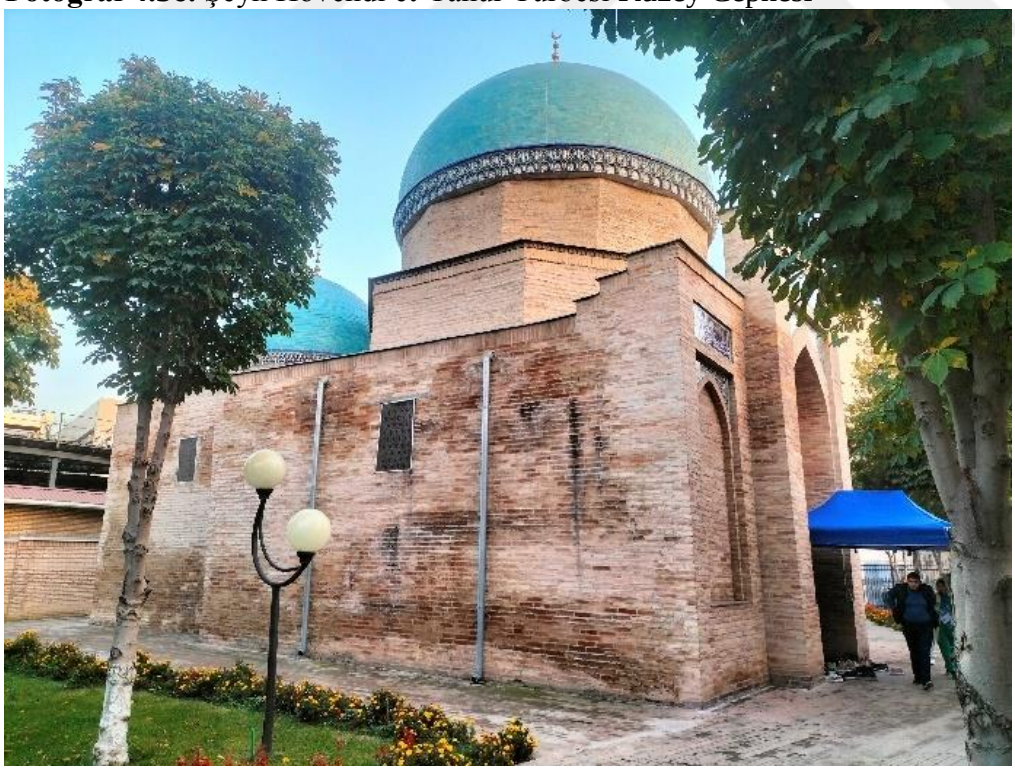
Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.35. Şeyh Hovendi et-Tahur Türbesi Doğu Cephesi

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.36. Şeyh Hovendi et-Tahur Türbesi Kuzey Cephesi

Kaynak: Şahin (2024).

4.5. Kaldırgaç Biy Türbesi

Taşkent şehrinin Şeyhantaur ilçesinin merkezinde, Alişir Nevai, Ladzak ve Abdullah Kadyri caddelerinin oluşturduğu bir meydanda, Yunus Han Türbesi'nin doğusunda yer alan bu yapı, aynı bahçe içerisinde bulunan Şeyh Hovendi Tohur Türbesi'nin kuzeyinde konumlanmaktadır. Halk arasında "kırlangıç" anlamına gelen Kaldırgaç lakabıyla anılan Tole Biy adına inşa ettirilmiştir.

Yapının üzerinde inşa tarihi, onarım bilgisi ya da kimin tarafından yaptırıldığına dair herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Ancak iç mekânda yer alan mermer sanduka üzerinde 1163–1756 tarihleri ile birlikte Tole Biy ismi yazılıdır (Fotoğraf 4.47**).** Bu bağlamda, tarihî kaynaklar incelendiğinde yapının Tole Biy adına inşa ettirildiği doğrulanmaktadır. "Taşkent'te günümüze ulaşan en eski anıtlardan biri, Şeyhantaur Mezarlığı içerisindeki yapılar kompleksinde, Şeyh Hovendi Taur Türbesi'nin kuzeyinde yer almaktadır. Anıtın inşa tarihi hakkında doğrudan bilgi bulunmamakla birlikte, mimari biçimleri göz önünde bulundurularak 15. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir" (Bulatov & Mankovskaya, 1983, s. 95).

Kuzey-güney doğrultusunda yerleştirilmiş olan yapı kare planlıdır. (Plan 4.4). Türbenin iç mekânı, zeminden 81 cm yüksekliğe kadar mermer ile kaplanmıştır. Bu mermer kaplamanın yapının onarımı sırasında eklendiği belirlenmiştir. Mermer panonun üst kısımları, kubbeye geçişi sağlayan sivri kemerlere kadar yatay tuğla sıralarıyla inşa edilmiştir. Sekiz sivri kemer ve tromplarla kubbenin kasnağına geçiş sağlanmıştır. Kubbe içten tamamen sıvalı vaziyettedir ve dört küçük pencere ızgarası yer almaktadır (Fotoğraf 4.40). Yapının içerisinde konumlanan sivri kemer açıklıklarının iç kısımlarında süsleme kompozisyonları görülmektedir (Fotoğraf 4.37). Güney ve kuzey cephelerinde yer alan sivri kemer açıklıklarının üst kısımları, sekiz köşeli yıldız geometrik motiflerle çevrelenerek tezyin edilmiştir **(**Fotoğraf 4.39). Batı cephesinde yer alan on iki dilimli niş açıklığının üst iç kısmı mukarnas dolguludur (Fotoğraf 4.38**).** Diğer sivri kemerli niş açıklıkları da mukarnas dolgulu olup aynı süsleme kompozisyonuna dahildir**.**

Yapının portalinde, dikdörtgen form içerisinde sivri kemerli bir niş açıklığı bulunmaktadır (Çizim 4.6). Sivri kemerin üzeri, bitkisel motiflerle tezyin edilmiştir.

Yan kısımlarda oluşturulan süsleme bordürü, yapının beden duvarına gömülü vaziyettedir **(**Fotoğraf 4.41). Bordür içerisinde yer alan sekiz köşeli yıldız, geometrik motiflerle çevrelenmiştir. Diğer bir süsleme kompozisyonunda ise merkezde, vazo içerisinde çiçek demeti izlenimi veren bir desen yer almakta ve stilize bitkisel motiflerle çevrelenmektedir **(**Fotoğraf 4.44**)**. Kubbe, dıştan on iki kenarlı bir kasnak üzerinde piramidal formda çift kubbeli sistem ile inşa edilmiştir. Yapının genel mimarisine bakıldığında, sivriltildi görülmektedir. Yapının doğu ve batı cepheleri tamamen sağır biçimde tasarlanmış olup kuzey cephesinde ise ızgara formunda pencere açıklıkları bulunmaktadır (Fotoğraf 4.42),(Fotoğraf 4.43).Yapıda inşa malzemesi olarak tuğla kullanılmış olup ön cephede çini malzeme tercih edilmiştir.

Mermer sandukanın batı yüzü: Haşr Suresi 10. ayetin ilk kısmı (Fotoğraf 4.45)
والذين جاءوا من بعدهم يقولون ربنا اغفر لنا ولإخواننا الذين سبقونا بالإيمان

Anlamı:
"Onlardan sonra gelenler derler ki: Rabbimiz! Bizi ve bizden önce iman eden kardeşlerimizi bağışla. Kalplerimizde, iman edenlere karşı bir kin bırakma! Rabbimiz! Şüphesiz Sen çok şefkatli, çok merhametlisin".

Mermer sandukanın doğu yüzü: Hadis-i Şerif (Fotoğraf 4.46)
إذا تحيرتم في الأمور فاستعينوا من أهل القبور

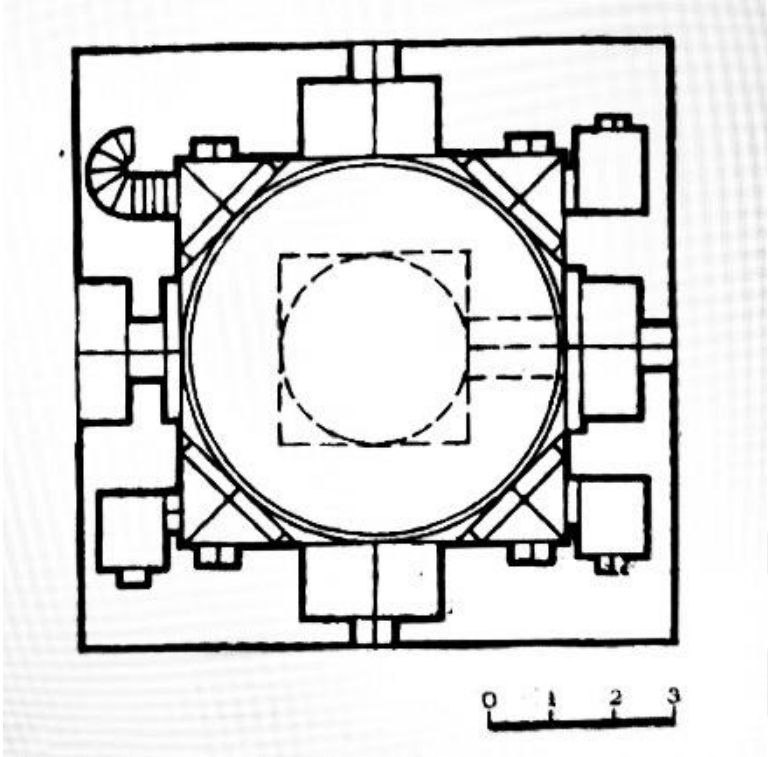
Anlamı:
"İşleriniz hususunda sıkıntıya düştüğünüz vakit, kabir ehlinden yardım talep edin."

Portal üzerinde yer alan ayet: Yunus Suresi, 62–63. ayetler

ألا إن أولياء الله لا خوف عليهم ولا هم يحزنون
الذين آمنوا وكانوا يتقون

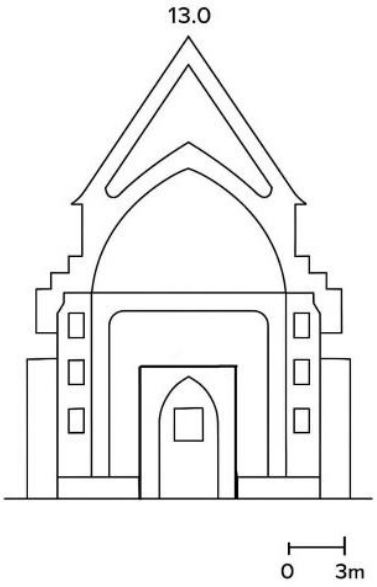
Anlamı:
"Haberiniz olsun ki, şüphesiz Allah'ın dostlarına korku yoktur; onlar mahzun da olmazlar. Onlar ki iman etmişler ve Allah'a karşı gelmekten sakınmışlardır."

Plan 4.4. Kaldırgaç Biy Türbesi Planı

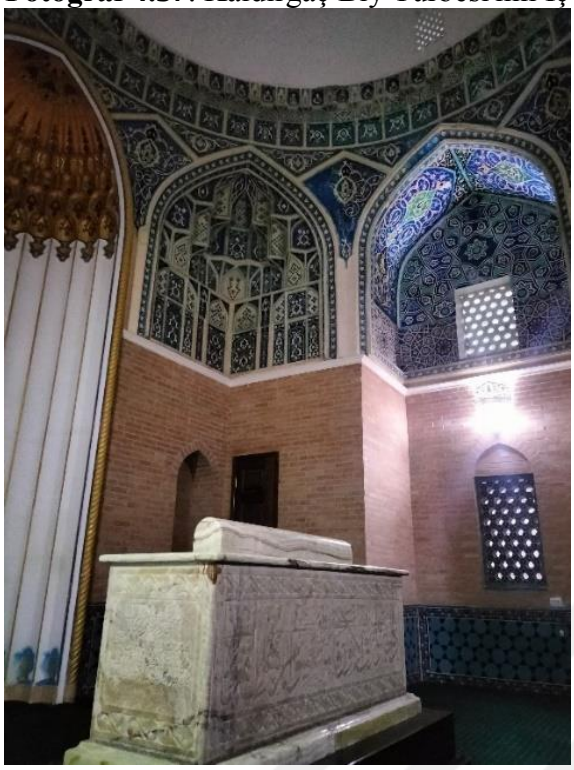
Kaynak: Bulatova & Mankovskaya (1983, s.48).

Çizim 4.6. Kaldırgaç Biy Türbesi Ön Cephe Kesiti

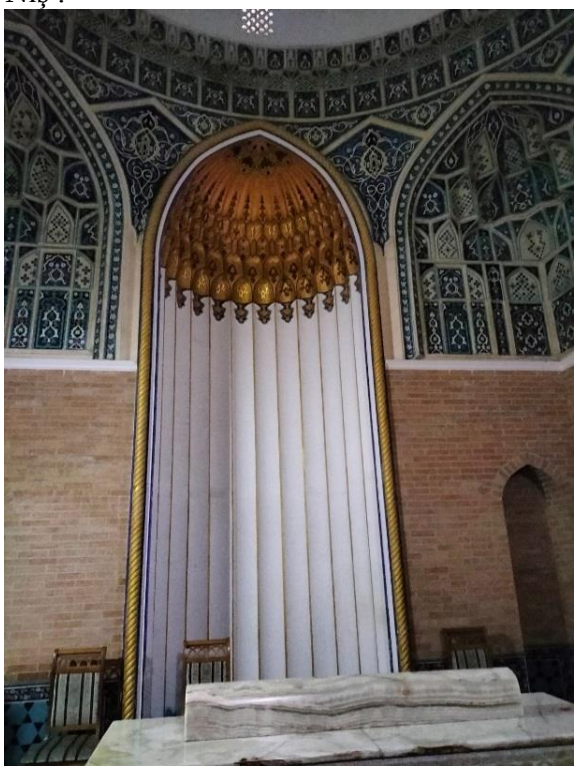
Kaynak: Şahin (2025).

Fotoğraf 4.37. Kaldırgaç Biy Türbesi'nin İç Mekânı.

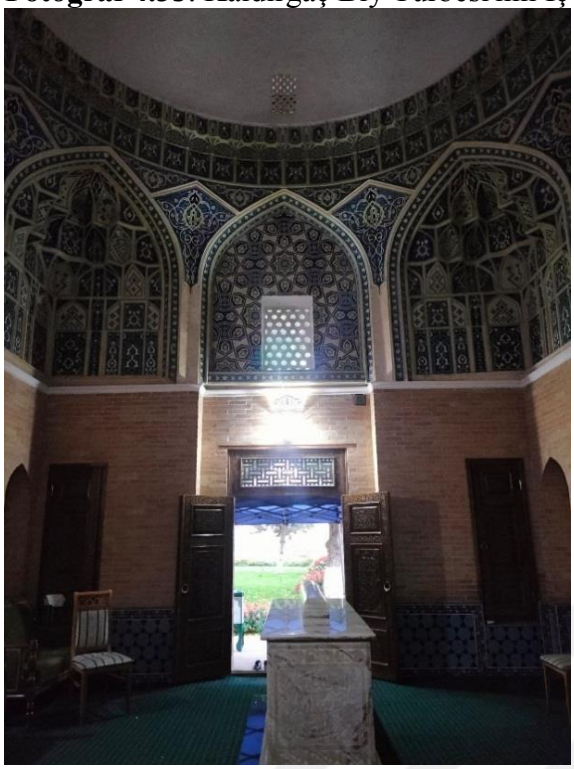
Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.38. Kaldırgaç Biy Türbesi'nin İç Mekânında Yer Alan On İki Dilimli Niş .

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.39. Kaldırgaç Biy Türbesi'nin İç Mekânı Güney Cephesi.

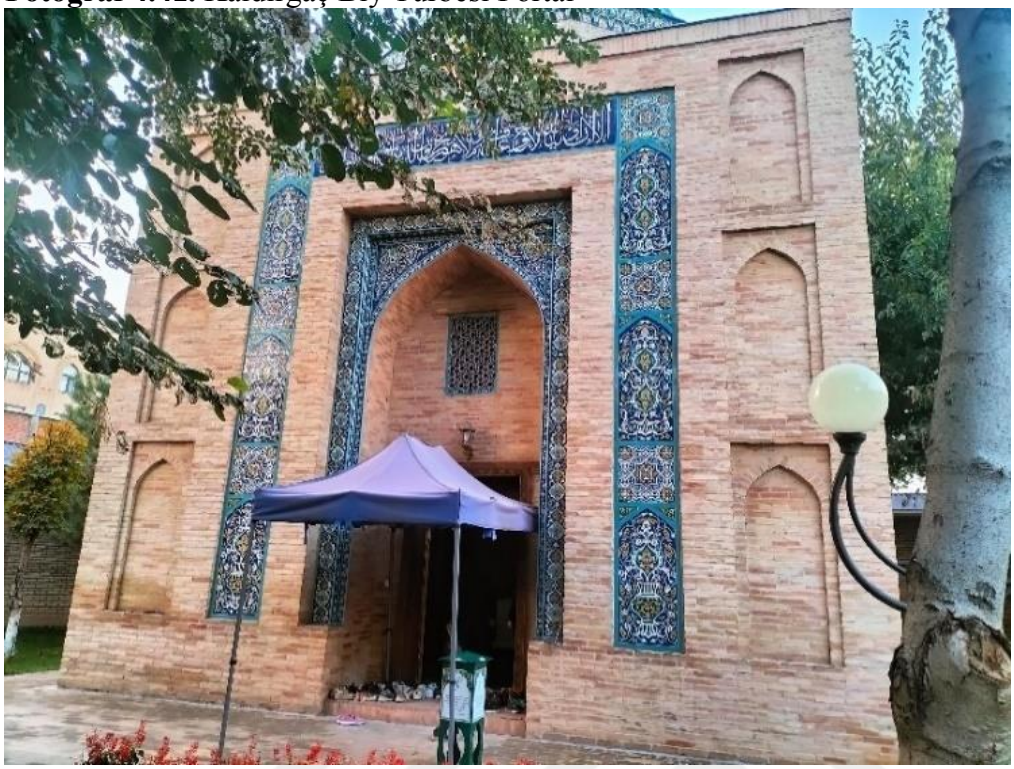
Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.40. Kaldırgaç Biy Türbesi Merkezi Kubbesi.

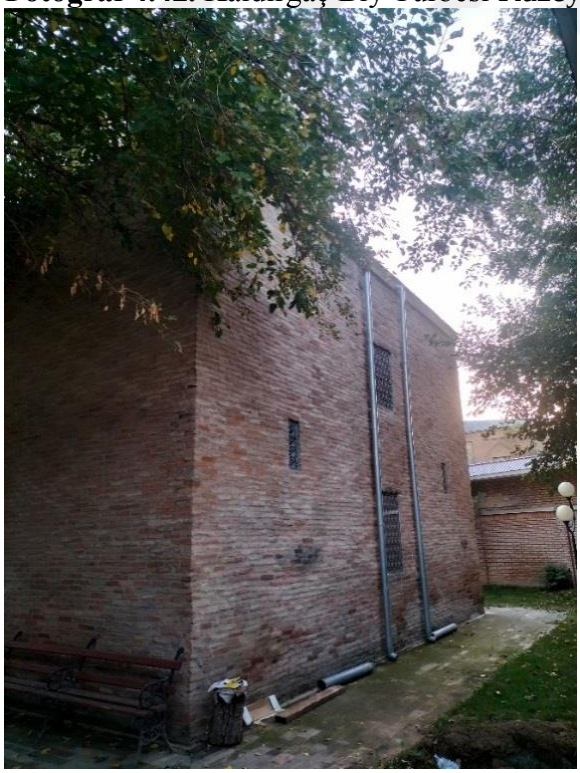
Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.41. Kaldırgaç Biy Türbesi Portal

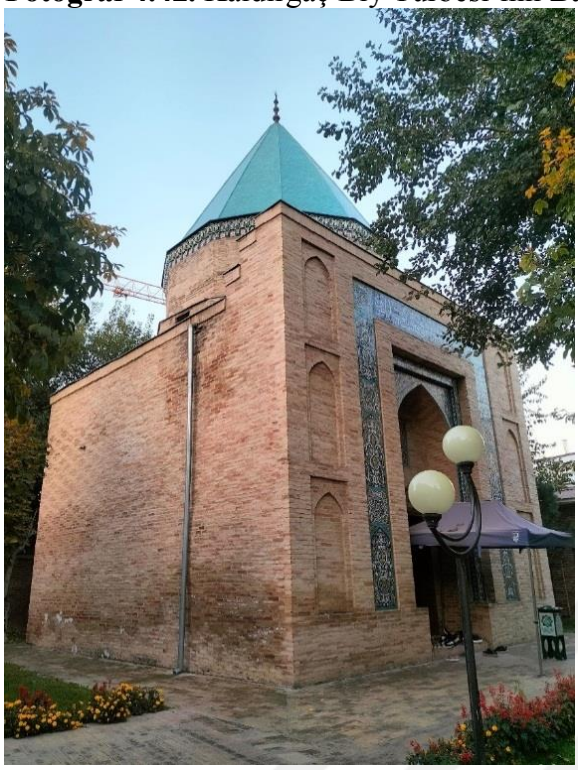
Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.42. Kaldırgaç Biy Türbesi Kuzey Cephesi.

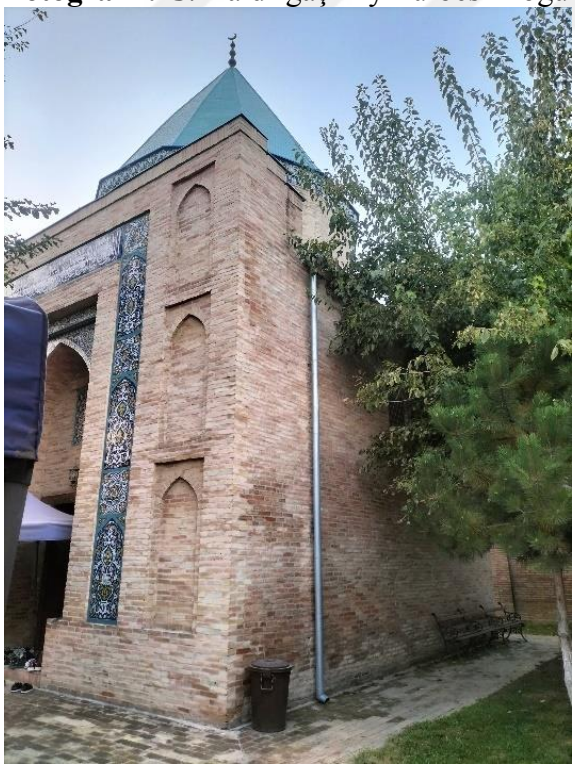
Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.42. Kaldırgaç Biy Türbesi'nin Batı Cephesi.

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.43. Kaldırgaç Biy Türbesi Doğu Cephesi.

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.44. Kaldırgaç Biy Türbesi Portalinde Yer Alan Süsleme Ayrıntısı.

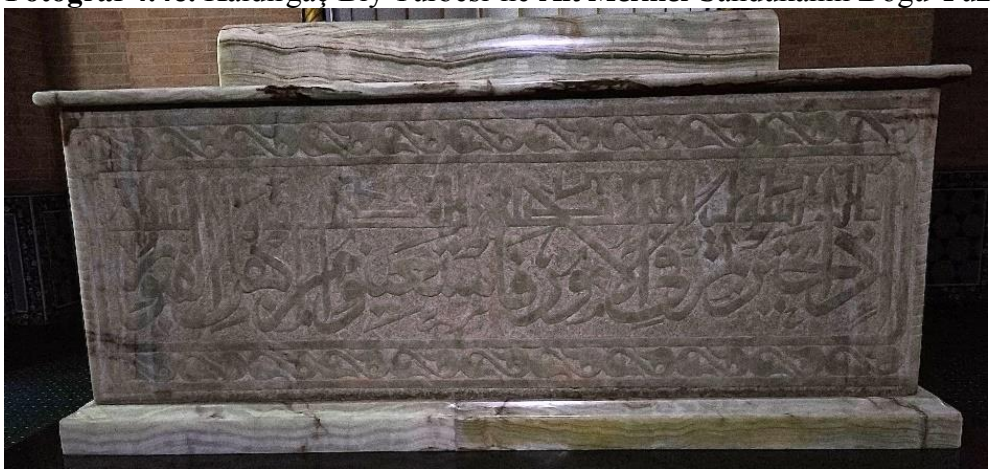
Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.45. Kaldırgaç Biy Türbesi'ne Ait Mermer Sandukanın Batı Yüzü.

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.46. Kaldırgaç Biy Türbesi'ne Ait Mermer Sandukanın Doğu Yüzü.

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.47. Kaldırgaç Biy Türbesi'ne Ait Mermer Sanduka

Kaynak: Şahin (2024).

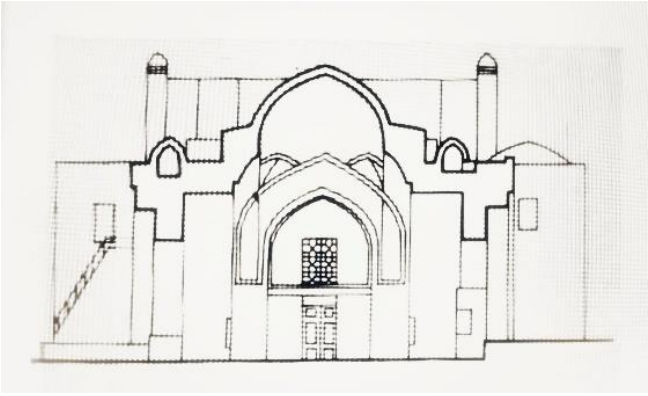
4.6. Yunus Han Türbesi

Taşkent kentinde yer alan türbe yapıları arasında erken örneklerden biri olarak kabul edilen bu yapı, 15. yüzyılın sonları ile 16. yüzyılın başlarında inşa edilmiştir. Taşkent Valisi Yunus Han adına yaptırılan türbe, şehirdeki anıtsal türbe mimarisinin önemli örnekleri arasında yer almaktadır. "Burada, bir süre Yedisu ve Doğu Türkistan'a hükmetmiş olan şehrin hükümdarı Yunus Han defnedilmiştir."(Ziyaev,2009, s.256) Güney–kuzey doğrultusunda uzanan yapı (Plan 4.5.), Şeyhantaur ilçesinde yer almaktadır.

> *Taşkent'te İslam Üniversitesi arazisinde bulunan ve 15. yüzyıla tarihlendirilen mimari anıt, Taşkent Valisi Yunus Han'ın 1487 yılında ölümünden sonra Şeyhantaur Mezarlığı'nda Yunus Han'ın oğlu Ahmed Han (Olaça Han) tarafından yaptırılmış olduğu tahmin edilmektedir. İnşaat, sonraki dönemlerde de devam ettirilmiştir. Türbe, dörtgen planlı olup 21,2 × 22 m ölçülerindedir. Taç kapıda cephe nişi; büyük oda 7 × 7 m, her iki yanda ise çift katlı hücrelerden ibarettir. Binanın dış kubbesi ve taç kapı kemeri 19. yüzyılda hasar görmüş, süslemeleri korunmamış ve yapı birkaç kez restore edilmiştir (Eraliyev, vd.,2015,s.139).*

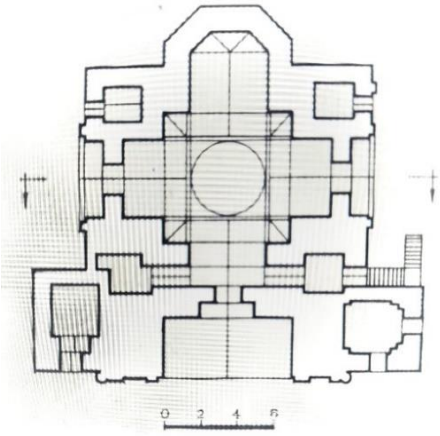
Yapının ana yapı malzemesi tuğla olup, bu malzeme aynı zamanda mimari hareketliliğin sağlanmasında temel unsur olarak kullanılmıştır. Özellikle taç kapının merkezinde yer alan derin niş açıklığının yan kısımları, tuğla ile oluşturulan sağır nişler aracılığıyla hareketlendirilmiştir. Yapıda yoğun bezeme anlayışından kaçınılmış, ön cephedeki hareketlilik büyük ölçüde tuğla malzemenin düzenlenişiyle elde edilmiştir. Taç kapının, yapının beden duvarlarından daha yüksek bir kotta inşa edildiği ve her iki yanında köşe kulelerinin yer aldığı görülmektedir (Çizim 4.7**)**. Bununla birlikte, söz konusu kulelerin aşırı derecede yükseltilmediği anlaşılmaktadır. Taç kapının abidevi ölçülerde tasarlanması ve iç mekânın büyük, çift cidarlı bir kubbe ile örtülmesi, yapının hem anıtsal hem de sade bir mimari anlayışı yansıttığını ortaya koymaktadır. Genel mimari kurgusu itibarıyla yapı, Timurlu dönemi mimarisinin karakteristik özelliklerini yansıtmakta; özellikle abidevi taç kapı düzenlemesi ve çift cidarlı kubbe uygulamasıyla bu dönemin anıtsallık ve sadelik anlayışını başarılı bir biçimde bir araya getirmektedir.

Çizim 4.7. Yunus Han Türbesi Kesiti

Kaynak: Bulatova & Mankovskaya (1983, s.55).

Plan 4.5. Yunus Han Türbesi Planı

Kaynak: Bulatova & Mankovskaya (1983, s.55).

4.7. Zeyneddin Baba Türbesi

Şeyhantaur ilçesinde, Kurgança Caddesi güzergâhının doğusunda, Ko‘kça Kabristanı içerisinde yer almaktadır. Yapı, 1214 yılında Bağdat’ta doğan ve daha sonra dinî öğretileri yaymak amacıyla Taşkent’in Ko‘kça bölgesine yerleşen Şeyh Zeyneddin Baba adına inşa ettirilmiştir. Yapının üzerinde yer alan kitabeye göre 16. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Fotoğraf 4.48).

Güney-kuzey istikametinde inşa edilmiş olan türbe, 15,0 × 15,0 m ölçülerinde kare planlıdır (Plan 4.6). Kare planlı olan yapının dört sivri kemerli niş açıklığı ile genişletildiği görülmektedir. Çift kubbeli bir sistemle oluşturulan merkezi kubbe, içeriden sekiz sivri kemer ile desteklenerek yükseltilmiştir (Fotoğraf 4.53**)**. Yapının iç

mekânının aydınlatılması, güney, kuzey, doğu ve batı cephelerinde yer alan pencere açıklıkları ile sağlanmaktadır (Fotoğraf 4.49.), (Fotoğraf 4.50). Bu pencere açıklıkları, kubbe kasnağında ve sivri kemerli nişler içerisinde konumlandırılmıştır (Fotoğraf 4.51), (Fotoğraf 4.52).

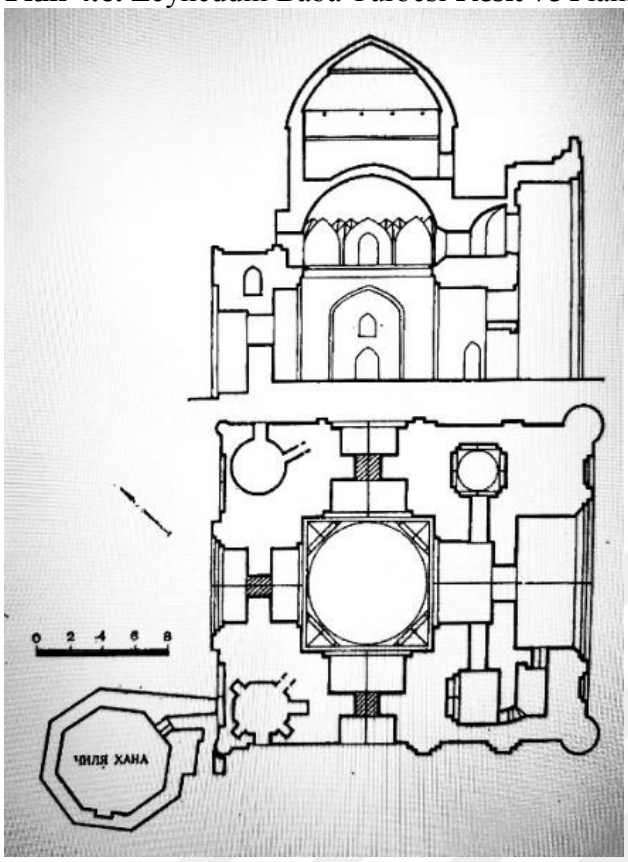
Türbenin güney cephesinde yer alan sivri kemerli niş açıklığının doğu ve batı kısımlarında, dikdörtgen ahşap kapılarla giriş sağlanan mezar odaları bulunmaktadır **(**Fotoğraf 4.54**) ,**(Fotoğraf 4.55). İç mekânda yer alan sivri kemerli niş açıklıklarının dış cephede de doğu, kuzey ve batı yönlerinde vurgulandığı görülmektedir (Fotoğraf 4.56), (Fotoğraf 4.57)(Fotoğraf 4.58).

Güney cephesinde yer alan taçkapı, Timurlu dönemi mimarisinin karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır. Yapının beden duvarlarından daha yüksek seviyede, anıtsal ölçekte inşa edilmiştir (Çizim 4.8)**.** Taçkapının orta bölümünde, sivri kemerli ve derin bir niş yer almakta olup bu alan tamamen sıvalıdır. Sivri kemerli nişin dışındaki doğu ve batı bölümleri, tuğla malzemenin istiflenmesiyle hareketlendirilmiştir. Taçkapının her iki ucunda ise silindirik formlu köşe kuleleri bulunmaktadır (Fotoğraf 4.59).

Yapının kubbesi, dıştan silindirik uzun kasnak üzerinde kurşun ile kaplanarak, üstte hilal şeklinde bir alemle sonlanmıştır. Yapıda inşa malzemesi olarak tamamen tuğla kullanılmıştır. Sivri kemerli niş içerisinden yapıya girişin sağlandığı kapı açıklığında ahşap malzeme tercih edilmiştir. Pencere açıklıklarında ahşap malzeme kullanılmıştır ki bu ahşap malzemenin restorasyon esnasında sonradan eklendiği muhtemeldir.

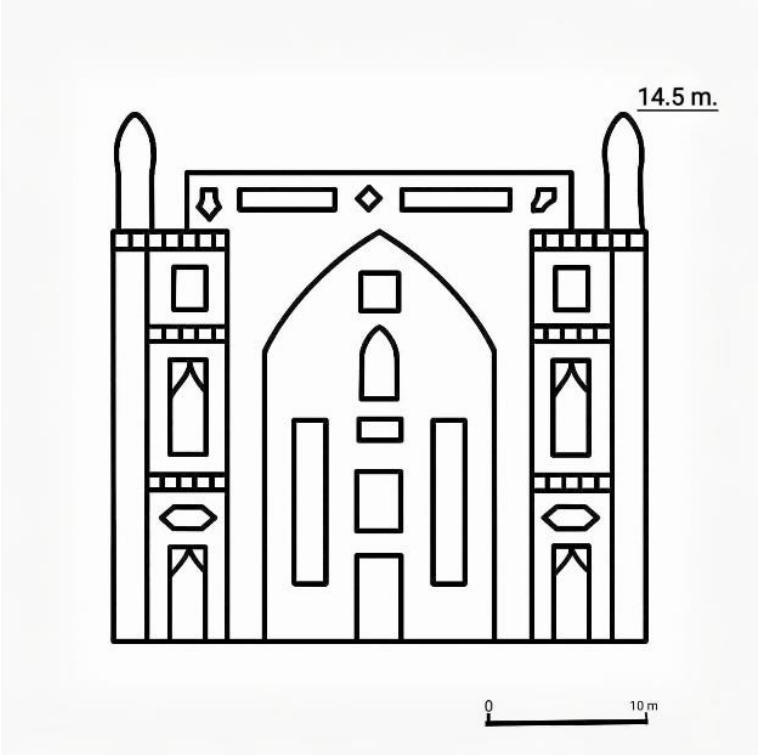
Türbenin kuzeybatı cephesinde, 7–8. yüzyıla tarihlendirilen sekizgen planlı çilehane yer almaktadır. Çilehaneye, altı basamaklı ve tamamen tuğla malzemeden oluşan L biçimli bir merdiven ile giriş sağlanmaktadır (Fotoğraf 4.60), **(**Fotoğraf 4.61), (Fotoğraf 4.62).Çilehane bölümünün kubbe kısmının ortasında iç mekânı aydınlatan açıklık bulunmaktadır (Fotoğraf 4.63).

Plan 4.6. Zeyneddin Baba Türbesi Kesit ve Planı

Kaynak: Bulatova & Mankovskaya (1983, s.56)

Çizim 4.8. Zeyneddin Baba Türbesi Ön Cephe Kesiti

Fotoğraf 4.48. Zeyneddin Baba Türbesi İnşa Kitabesi

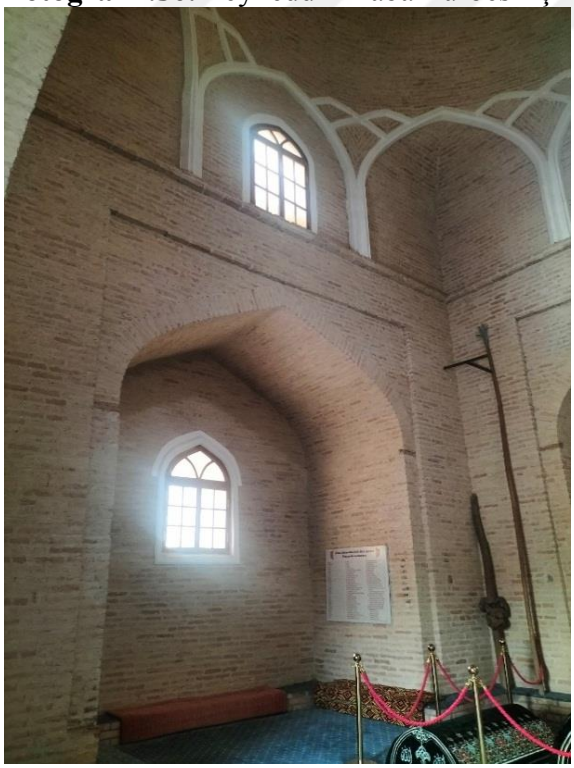
Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.49. Zeyneddin Baba Türbesi İç Mekân Kuzey Cephesi

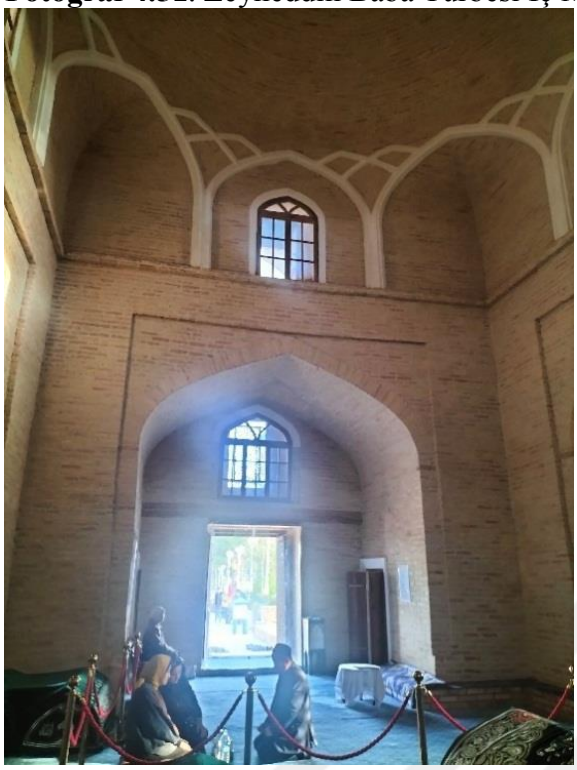
Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.50. Zeyneddin Baba Türbesi İç Mekân Batı Cephesi

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.51. Zeyneddin Baba Türbesi İç Mekân Güney Cephesi

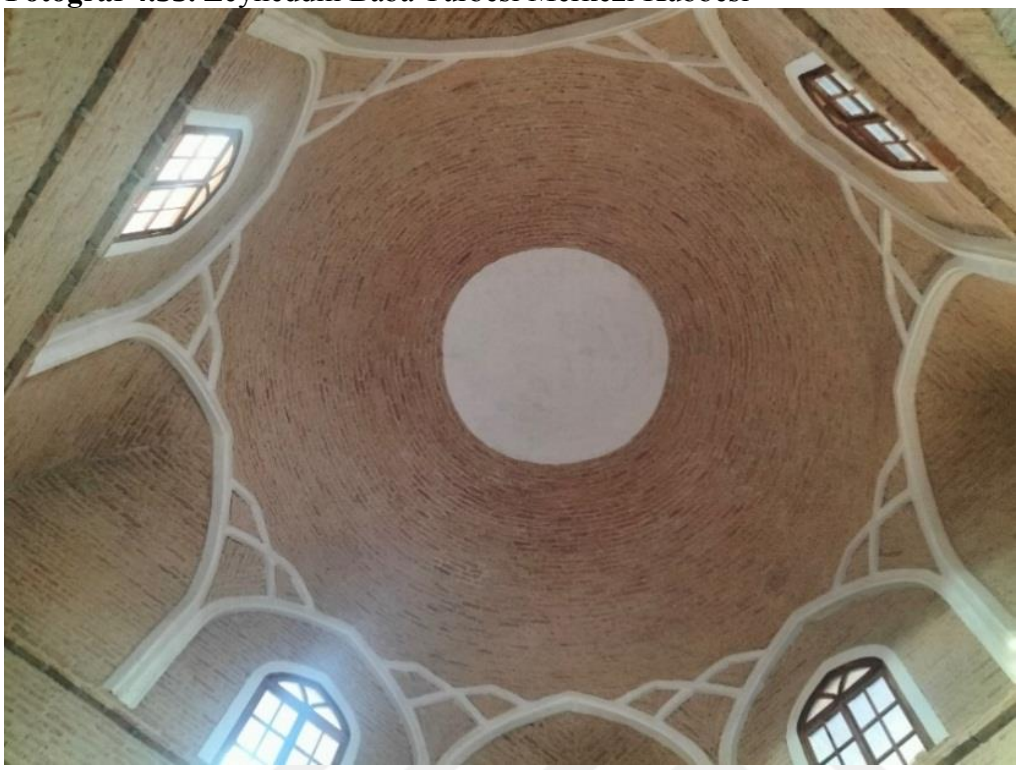
Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.52. Zeyneddin Baba Türbesi İç Mekân Doğu Cephesi

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.53. Zeyneddin Baba Türbesi Merkezi Kubbesi

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.54. Zeyneddin Baba Türbesi Mezar Odası

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.55. Zeyneddin Baba Türbesi'nin Mezar Odası İç Kısmı

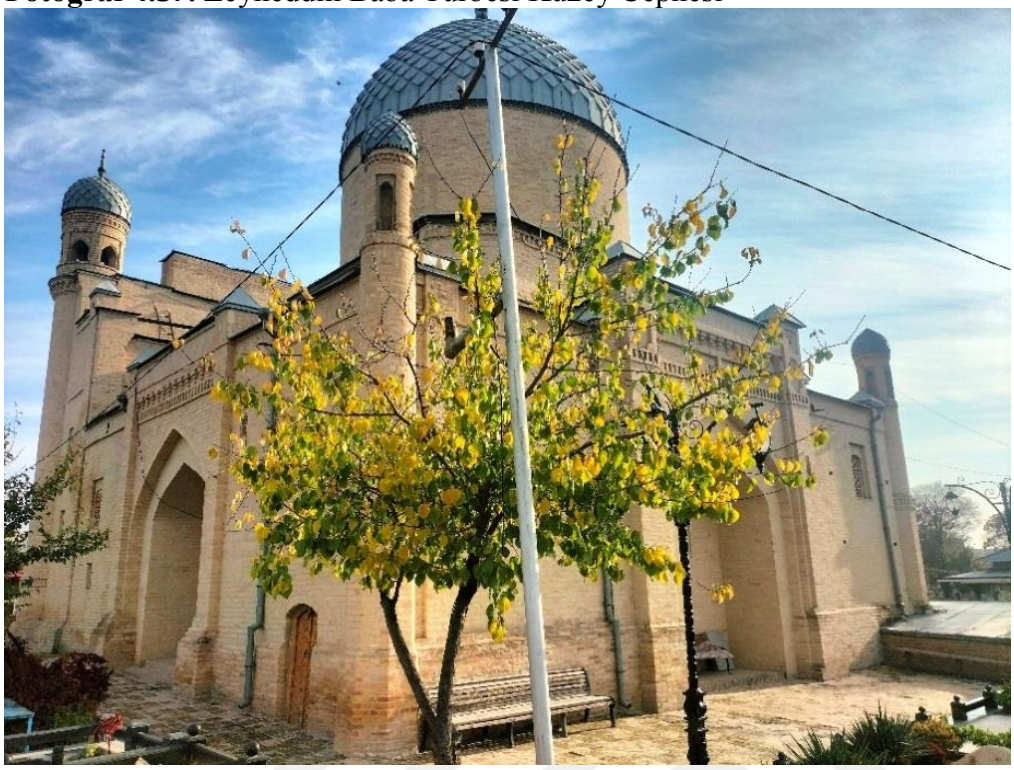
Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.56. Zeyneddin Baba Türbesi Doğu Cephesi

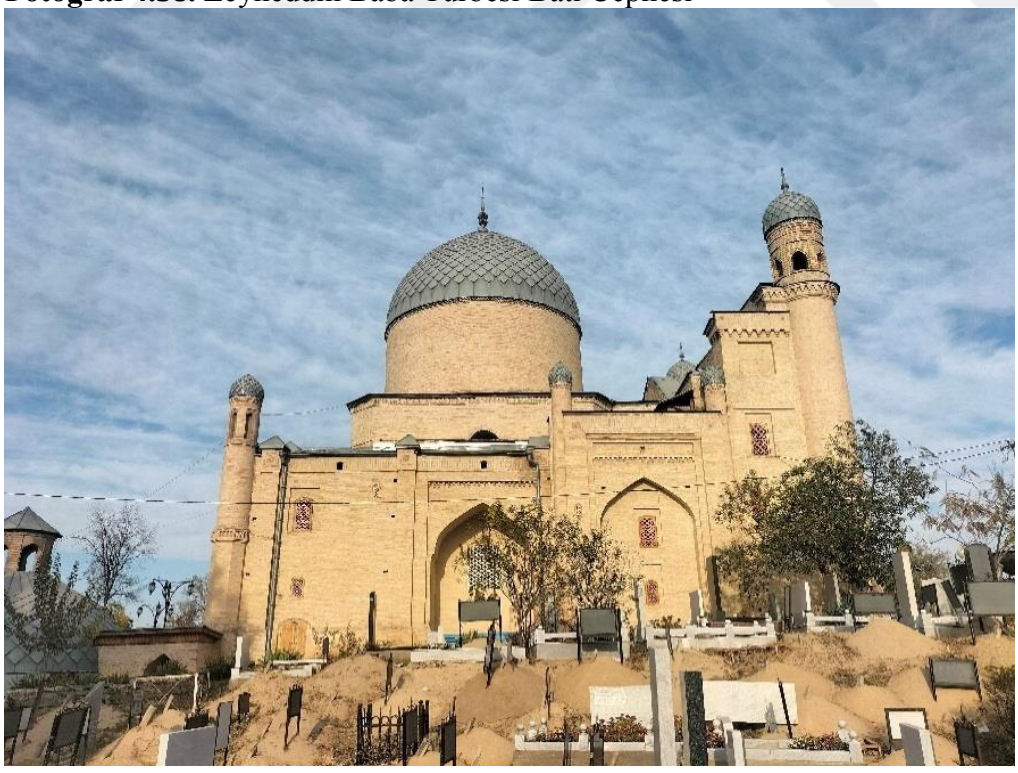
Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.57. Zeyneddin Baba Türbesi Kuzey Cephesi

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.58. Zeyneddin Baba Türbesi Batı Cephesi

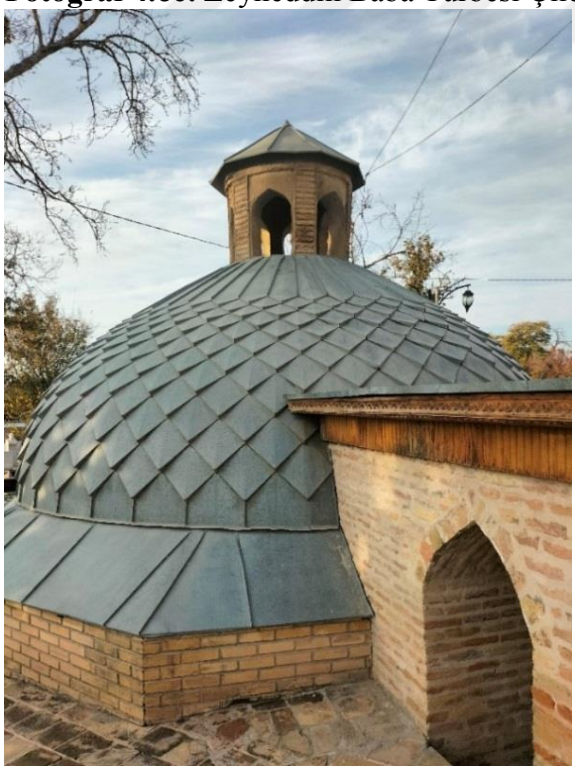
Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.59. Zeyneddin Baba Türbesi Taç kapısı

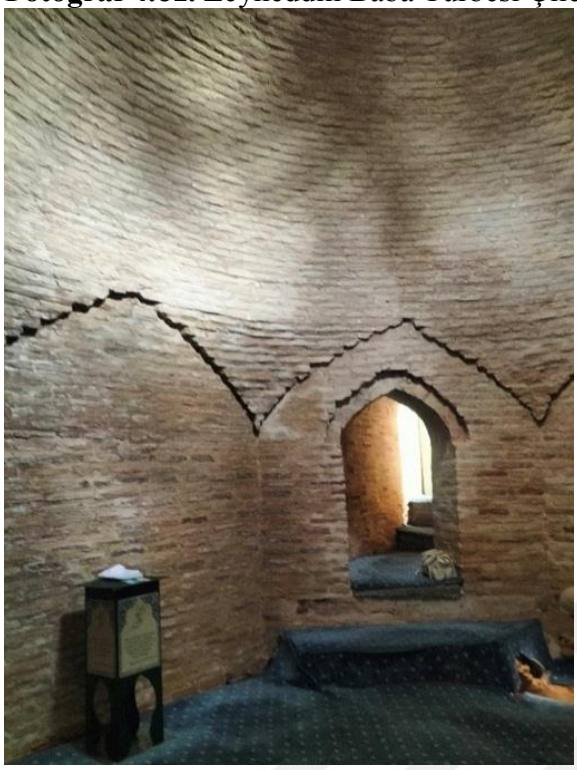
Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.60. Zeyneddin Baba Türbesi Çilehane Bölümü

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.61. Zeyneddin Baba Türbesi Çilehane İç kısmı

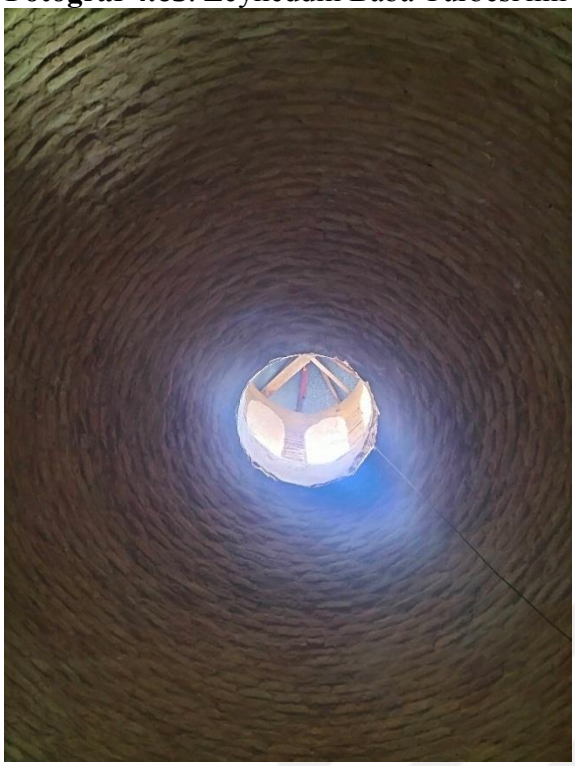
Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.62. Zeyneddin Baba Türbesi'nin Çilehane Bölümü

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.63. Zeyneddin Baba Türbesi'nin Çilehane Bölümü Merkezi Kubbesi

Kaynak: Şahin (2024).

4.8. Kaffal Şaşi Türbesi

Taşkent şehrinin Almazar ilçesinde bulunan yapı, İmam el-Buhari Şehir Parkı içerisinde yer almaktadır. 904 yılında Şaş şehrinde doğan ve "Hz. İmam" lakabıyla ün kazanan Ebû Bekr Muhammed b. Alî b. İsmâîl el-Kaffâl eş-Şâşî (ö. 365/976) adına inşa ettirilmiştir. Taşkent, Buhara, Semerkand, Şam ve Bağdat'taki medreselerde eğitim alarak dönemin önemli fıkıh âlimlerinin öğrencisi olmuştur. Kendisi de zamanla İslam tarihinde mühim bir yere sahip, birçok öğrenci yetiştirmiştir. Üzerinde yer alan kitabeye göre yapı, 16. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Fotoğraf 4.64). 13,3 × 12,5 metre ölçülerindeki yapı, kare planlı olup kuzey-güney doğrultusunda konumlanmıştır ve iki ana kısımdan oluşmaktadır. **(**Plan 4.7) Birinci kısım, ziyaretgâh olarak kullanılmakta; burada Kaffal Şaşi ve bazı öğrencilerine ait sandukalar bulunmaktadır. İkinci kısım ise mezar odası olarak inşa edilmiştir.

Birinci kısmın doğu, batı, kuzey ve güney cephelerine açılmış sivri kemerli derin nişlerle kare plan genişletilmiştir **(**Fotoğraf 4.65) (Fotoğraf 4.66) Bu bağlamda, kubbeye geçiş sekiz adet sivri kemerle desteklenmiştir (Fotoğraf 4.68). Batı cephesinde yer alan sivri kemerli niş açıklığı, köşeli formda olup yapı kotundan yükseltilmiştir. Kaffal Şaşi'nin sandukası bu bölümde konumlandırılmıştır **(**Fotoğraf 4.67). Sandukanın güney tarafında ise dikey dikdörtgen formda, küçük bir açıklıkla giriş sağlanan çilehane yer almaktadır (Fotoğraf 4.69).

İkinci kısımda, dikdörtgen planlı mezar odası bulunmaktadır. Bu bölüm, güney cephesinde yer alan üç pencere açıklığı ile aydınlatılmaktadır. Kaffal Şaşi'nin dört önemli öğrencisinin mezarlarının bulunduğu bu odanın üst örtüsü ahşap malzeme ile inşa edilmiştir (Fotoğraf 4.70). Şeyh Ishan Babakhan İbn Abdulmalikhan, Ishan Babakhan ve İmam Muhammedhan Ishan'a ait mezarlar, odanın güneydoğu tarafında yan yana konumlandırılmıştır. Odanın batı tarafında ise Saidahrorxon'ın sandukası yer almaktadır **(**Çizim 4.11.)

Kuzey cephesinde bulunan taçkapı, beden duvarlarından daha yüksek olarak inşa edilmiştir. Taçkapının orta kısmı, sivri kemerli bir niş ile düzenlenmiştir (Fotoğraf 4.71**)** . Nişin içinde türbeye girişi sağlayan ahşap, dikdörtgen bir kapı açıklığı yer almakta;

nişin orta bölümü ise bir ayet kuşağıyla ayrılmıştır. Âl-i İmrân Suresi'nin 96. ayetinin yazılı olduğu bu kuşağın üzerinde üç adet pencere açıklığı bulunmaktadır.

Âl-i İmrân Sûresi 96–97. Ayetler (Fotoğraf 4.73):

إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ
فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَّقَامُ إِبْرَاهِيمَ ۖ وَمَن دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا ۗ وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا ۚ وَمَن كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ

Anlamı:

"Şüphesiz insanlar için kurulan ilk mabet, Mekke'deki, çok mübarek ve bütün âlemlere hidayet kaynağı olan Beyt'tir. Onda apaçık deliller, İbrahim'in makamı vardır. Oraya giren güvene erer. Allah'ın insanlar üzerindeki bir hakkı da, gücü yetenlerin Kâbe'yi haccetmesidir. Kim inkâr ederse, şüphesiz Allah, bütün âlemlerden müstağnidir".

Yûnus Sûresi 62–64. Ayetler (Fotoğraf 4.72)**:**

أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ
الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ
لَهُمُ الْبُشْرَىٰ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ ۚ لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ ۚ ذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

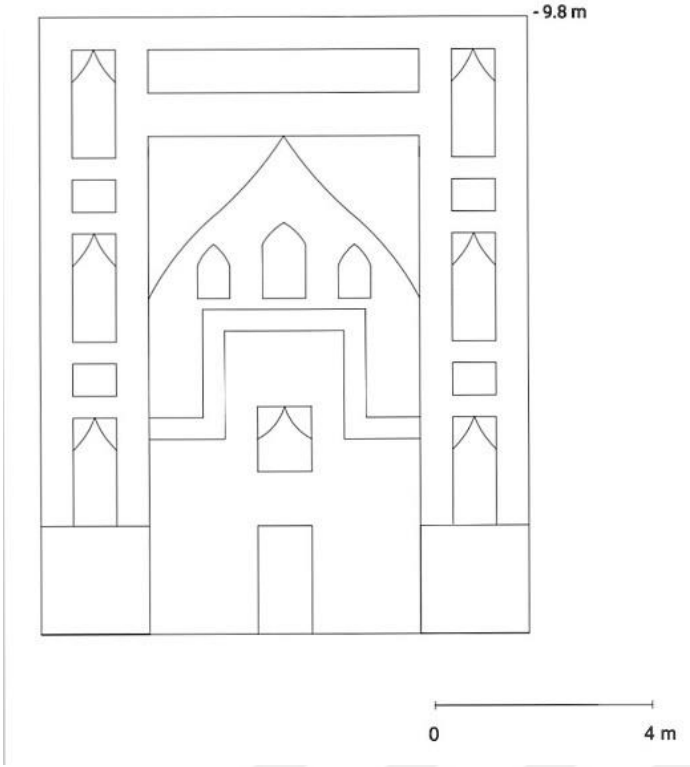
Anlamı:

"Haberiniz olsun ki, şüphesiz Allah'ın dostlarına korku yoktur; onlar mahzun da olmazlar. Onlar ki iman etmişler ve Allah'a karşı gelmekten sakınmışlardır. Onlara, dünya hayatında da ahiret hayatında da müjdeler vardır. Allah'ın sözlerinde değişiklik yoktur. İşte bu, en büyük kurtuluşun ta kendisidir".

Yapının doğu cephesinde iki adet kapı açıklığı bulunmaktadır **(**Fotoğraf 4.76). İlk kapı, sivri kemerli, derin bir niş içerisinde yer almakta olup; ahşap, dikey formdaki kapı açıklığıyla ziyaretgâh kısmına geçiş sağlamaktadır. Ancak günümüzde bu açıklık kullanım dışıdır. İkinci kapı açıklığından ise mezar odasına geçiş sağlanmakta olup, restorasyon sonucunda yenilendiği görülmektedir. Güney cephesinde, dıştan sivri kemerli sağır bir niş içerisinde üç adet pencere açıklığı yer almaktadır (Fotoğraf 4.75). Bu açıklıkların üst kısımları, çini malzeme kullanılarak bitkisel motiflerle tezyin

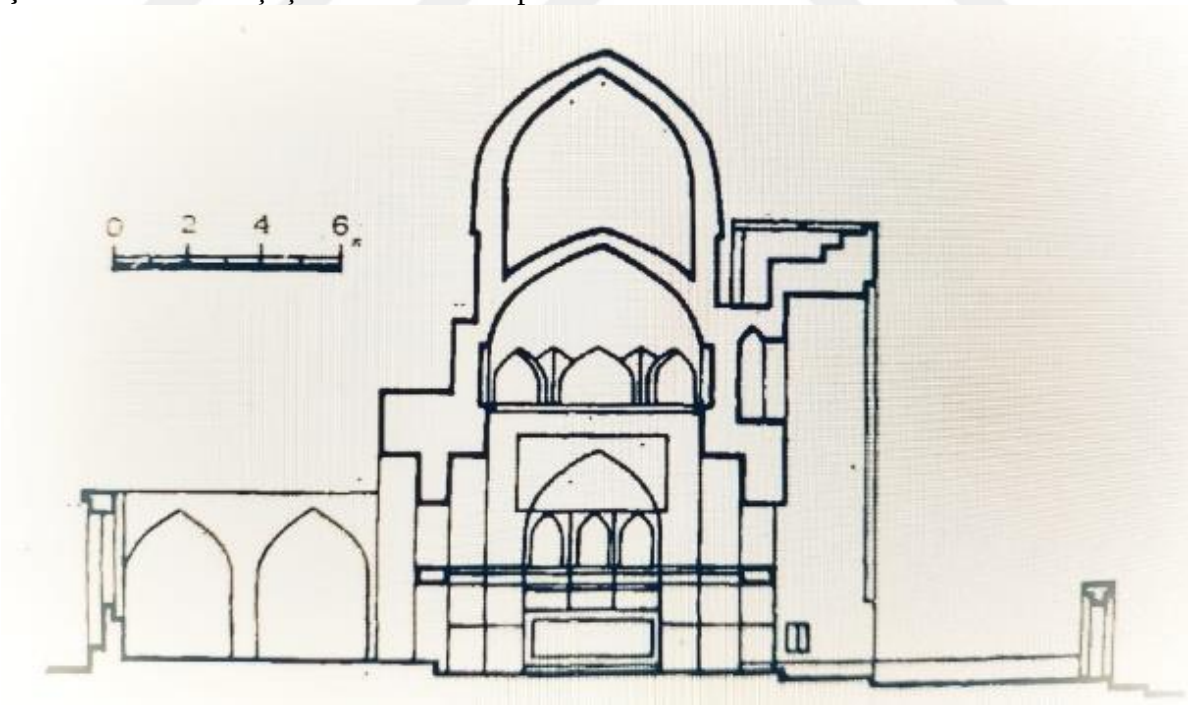
edilmiştir. Batı cephesinin, doğu ve güney cephelerine kıyasla daha sade ve süslemesiz olduğu görülmektedir (Fotoğraf 4.74). Yapının soğan kubbesi içeriden ikinci bir kubbe ile desteklenerek inşa edilmiştir (Çizim 4.10).Kubbe dıştan kasnak kısmı uzun tutularak, kasnağın üzeri geometrik motiflerle bezenmiştir. Üst kısmı, hilal şeklinde bir alemle sonlandırılmış olup; kubbede yeşil tonlarında renklendirme tercih edilmiştir (Fotoğraf 4.77). Yapıda inşa malzemesi olarak tuğla kullanılmış olup; ön cephedeki süsleme kompozisyonlarında çini tercih edilmiştir.

Çizim 4.9. Kaffal Şaşi Türbesi Ön Cephe Kesiti

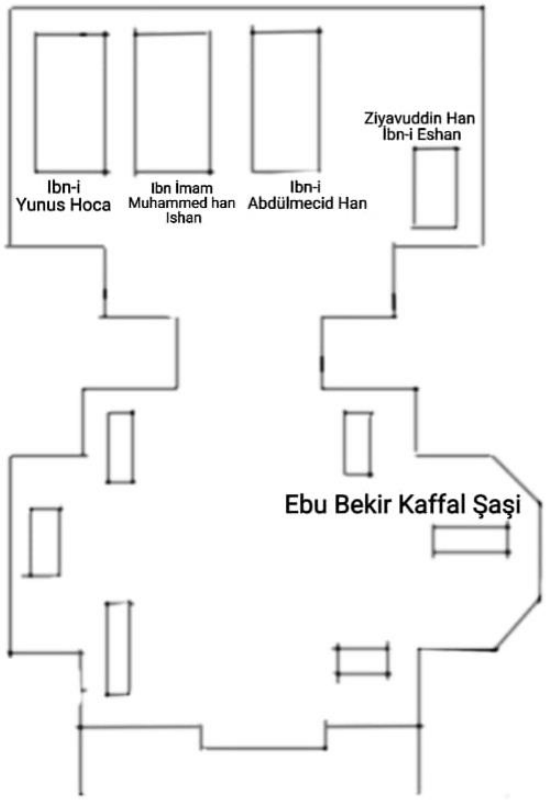
Kaynak: Şahin (2025).

Çizim 4.10. Kaffal Şaşi Türbesi Yan Cephe Kesiti

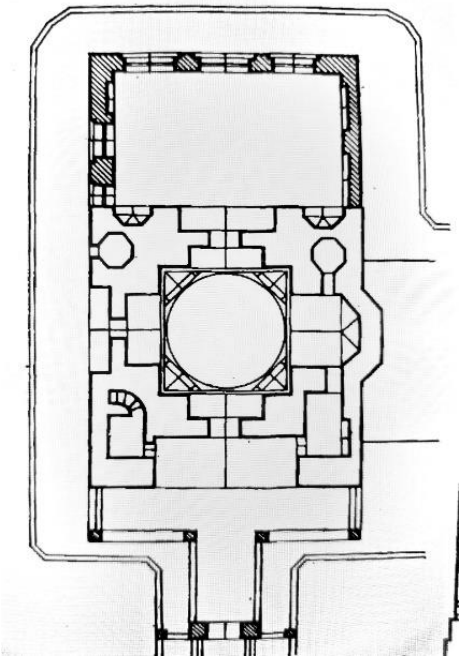
Kaynak: Bulatova & Mankovskaya (1983, s.54).

Çizim 4.11. Kaffal Şaşi Türbesi İç Mekan Krokisi

Kaynak: Şahin (2025).

Plan 4.7 Kaffal Şaşi Türbesi Planı

Kaynak: Bulatova & Mankovskaya (1983, s.54)

Fotoğraf 4.64. Kaffal Şaşi Türbesine Ait Bilgilendirici Levha

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.65. Kaffal Şaşi Türbesi Doğu Cephesi

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.66. Kaffal Şaşi Türbesi'nin Güney Cephesi

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.67. Kaffal Şaşi Türbesi Batı Cephesi

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.68. Kaffal Şaşi Türbesi Merkezi Kubbesi.

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.69. Kaffal Şaşi Türbesi Çilehane Bölümü

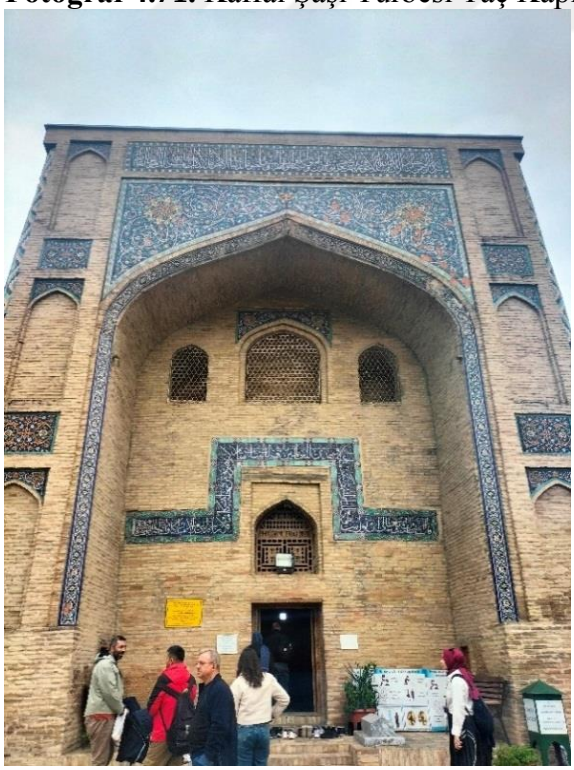
Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.70. Kaffal Şaşi Türbesi Mezar Odası

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.71. Kaffal Şaşi Türbesi Taç Kapı

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.72. Kaffal Şaşi Türbesi Taç Kapı (Yûnus Sûresi 62–64. Ayetler)

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.73. Kaffal Şaşi Türbesi Taç kapı (Âl-i İmrân Sûresi 96–97. Ayetleri)

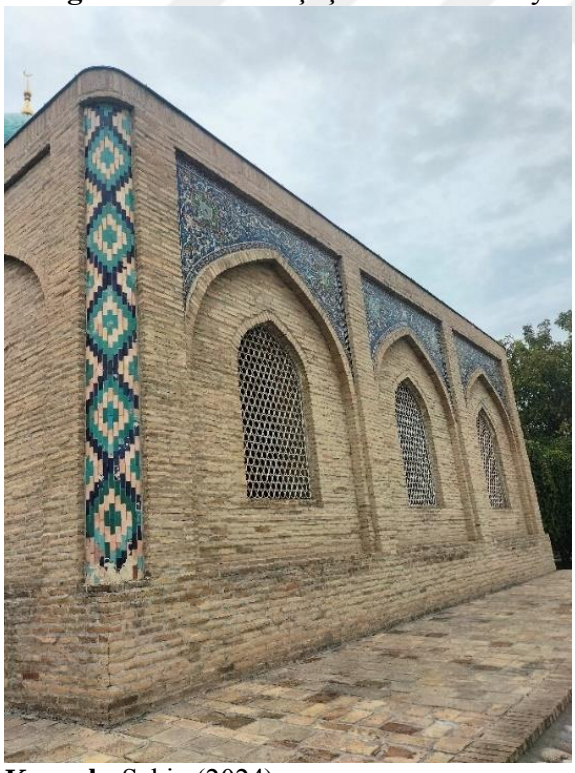
Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.74. Kaffal Şaşi Türbesi Batı Cephesi

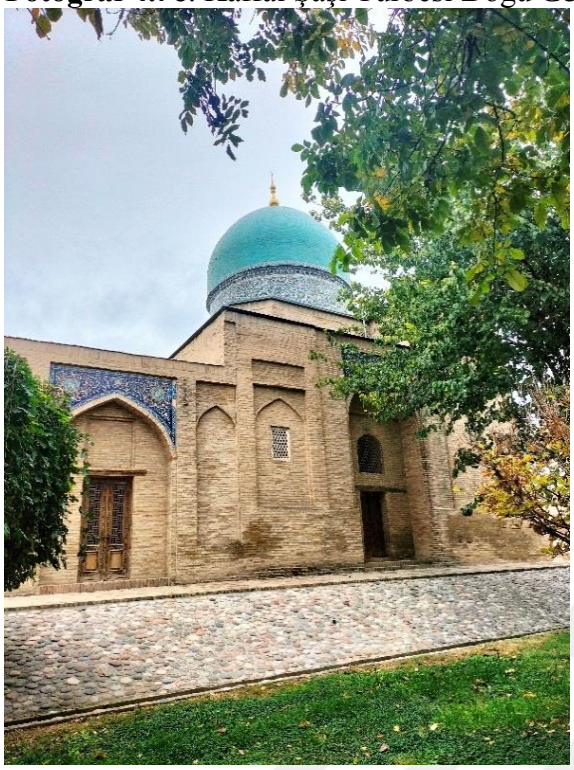
Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.75. Kaffal Şaşi Türbesi Güney Cephesi

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.76. Kaffal Şaşi Türbesi Doğu Cephesi

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.77. Kaffal Şaşi Türbesi Kubbesi Dıştan Görünüm

Kaynak: Şahin (2024).

4.9.Barak Han Türbesi

Barak Han Türbesi, Taşkent şehrinin Almazar bölgesinde yer almaktadır. Medrese bünyesinde bulunan türbe yapısı, kare planlı olup dört yönde sivri kemerli açıklıklarla genişletilmiştir (Fotoğraf 4.78)**,** (Fotoğraf 4.79) Kare planın üzeri, tromp ve kemerlerle desteklenerek kubbe ile örtülmüştür **(**Fotoğraf 4.80**)**. Yapının içi tamamen sıvalı olup, dış beden duvarlarında tuğla malzeme kullanılmıştır. Çift cidar sistemi ile inşa edilen kubbesi dıştan oldukça uzun tutulmuş ve turkuaz renkte yapılmıştır. Kubbenin uzun kasnak kısmı, bitkisel motiflerle çini malzeme kullanılarak tezyin edilmiştir.

Fotoğraf 4.78. Barak Han Türbesi

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.79. Barak Han Türbesi İç Mekân

Kaynak: Şahin (2024)

Fotoğraf 4.80. Barak Han Türbesi Merkezi Kubbesi

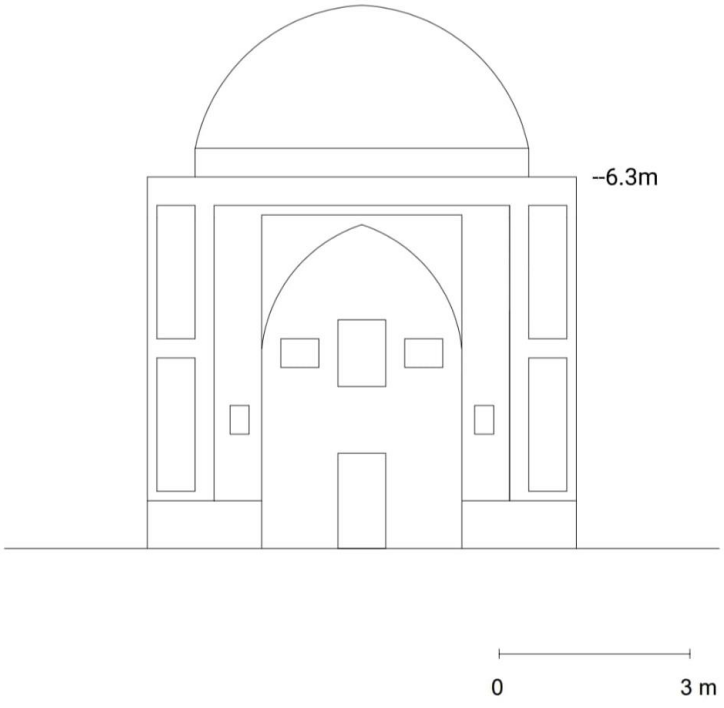

Kaynak: Şahin (2024).

4.10. Hoca Nuriddin Baba Türbesi

Yapı, Şeyhantaur ilçesindeki 85 numaralı ortaokulun avlusunda yer almaktadır. Hoca Ahrar'ın öğrencisi olan ve Taşkent'teki Ahrar Medresesi'nde müderrislik yapan Hoca Nuriddin Baba adına inşa ettirilmiştir. Türbenin üzerindeki inşa kitabesi orijinal olmayıp yapıya sonradan eklendiği tespit edilmiştir. Bu kitabeye göre yapı, 16. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Fotoğraf 4.81). Kuzey-güney doğrultusunda konumlanan türbe, 6,5 × 6,5 metre ölçülerinde kare planlıdır. Bu planın üzeri merkezi bir kubbe ile örtülmüştür (Fotoğraf 4.82). Batı cephesinde yer alan kare formlu pencere açıklığı ile iç mekânın aydınlatılması sağlanmaktadır (Fotoğraf 4.83). İç mekânın boylamasına yerleştirilmiş bir adet sanduka yer almaktadır (Fotoğraf 4.84).Yapının Kuzey cephesinde yer alan portalin orta kısmında sivri kemerli bir niş yer almakta olup nişin içerisinde bulunan 1,68 × 1,20 metre ölçülerindeki ahşap oyma dikdörtgen kapı açıklığıyla giriş sağlanmaktadır (Fotoğraf 4.86)**,**(Çizim 4.12). Yapının güney ve doğu cepheleri tamamen sağır olarak inşa edilmiştir **(**Fotoğraf 4.88), (Fotoğraf 4.89).Batı cephesinde ise sadece ızgara pencere açıklığı yer almaktadır **(**Fotoğraf 4.87).

Çizim 4.12. Hoca Nuriddin Baba Türbesi Ön cephe Kesiti

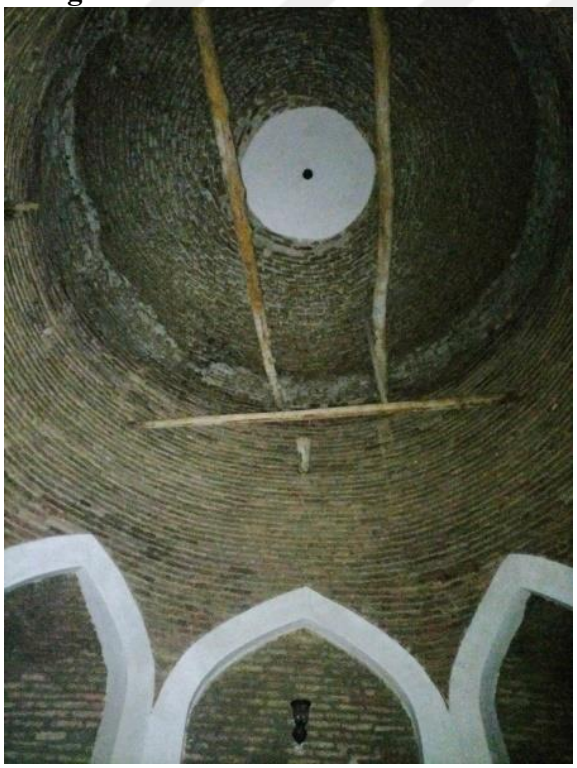
Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.81. Hoca Nuriddin Baba Türbesine Ait İnşa Kitabesi**.**

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.82. Hoca Nuriddin Baba Türbesi Merkezi Kubbesi

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.83. Hoca Nuriddin Baba Türbesi İç Mekân Mazgal Penceresi.

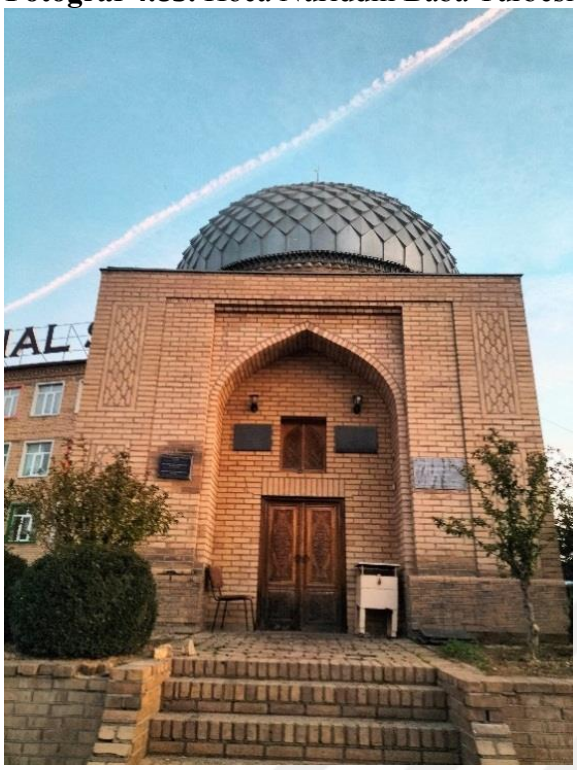
Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.84. Hoca Nuriddin Baba Türbesi İç Mekân

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.85. Hoca Nuriddin Baba Türbesi Portali

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.86. Hoca Nuriddin Baba Türbesi

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.87. Hoca Nuriddin Baba Türbesi Batı Cephesi.

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.88. Hoca Nuriddin Baba Türbesi Güney Cephesi.

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.89. Hoca Nuriddin Baba Türbesi Doğu Cephesi

Kaynak: Şahin (2024).

4.11. Çoban Ata Türbesi

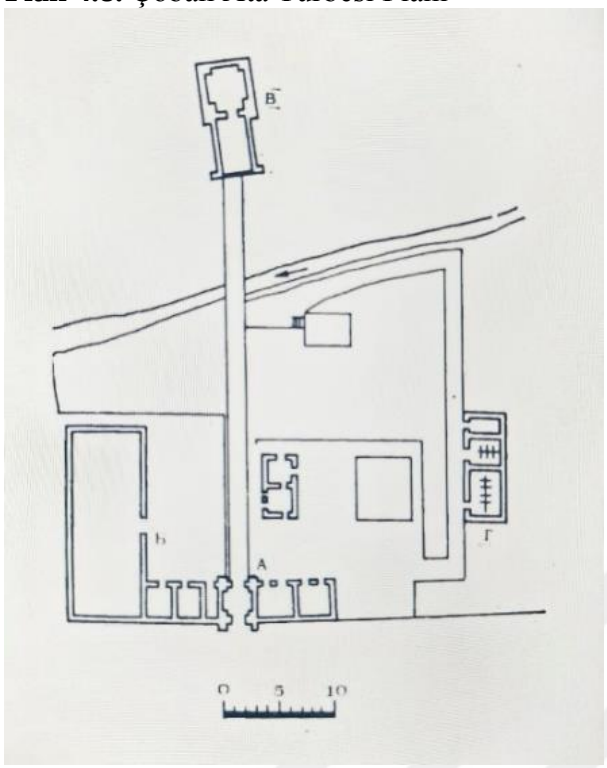
Taşkent'in Uçtepa ilçesinde yer alan yapı, Çoban Ata Camii'nden giriş sağlanmakta olup Çoban Ata Mezarlığı içerisinde bulunmaktadır. Yapı, 1185-1275 yılları arasına tarihlendirilmektedir. (Fotoğraf 4.92) Güney-kuzey doğrultusunda konumlandırılan yapı, 3,5 x 3,5 metre ölçülerinde kare planlıdır (Plan 4.9). İç mekân, dört sivri kemer üzerine tromplarla geçiş sağlanarak kubbe ile örtülmüştür (Fotoğraf 4.93),(Fotoğraf 4.94).

Yapının portali, beden duvarlarından daha yüksekte konumlandırılmış olup köşe kuleleriyle birlikte inşa edilmiştir **(**Çizim 4.14). Giriş, güney cephesinde yer alan sivri kemerli bir açıklık içerisindeki 1,26 x 1,75 metre ölçülerindeki ahşap dikdörtgen kapı aracılığıyla sağlanmaktadır (Fotoğraf 4.96). Sivri formlu kubbe, dıştan uzun silindirik bir kasnak üzerine oturtulmuş ve metal kaplama ile örtülmüştür **(**Fotoğraf 4.97).

Yapının dış cephelerinde; doğu ve kuzey cepheleri tamamen sağır, yani herhangi bir açıklığa yer verilmeden inşa edilmiştir (Fotoğraf 4.98), (Fotoğraf 4.99). Batı cephesinde ise yalnızca kare formlu bir pencere açıklığı bulunmaktadır (Fotoğraf 4.100). Kullanılan malzeme açısından iç mekânda, kubbe geçişinde ve dıştan kubbe kasnağında yatay tuğla sıraları tercih edilmiştir.

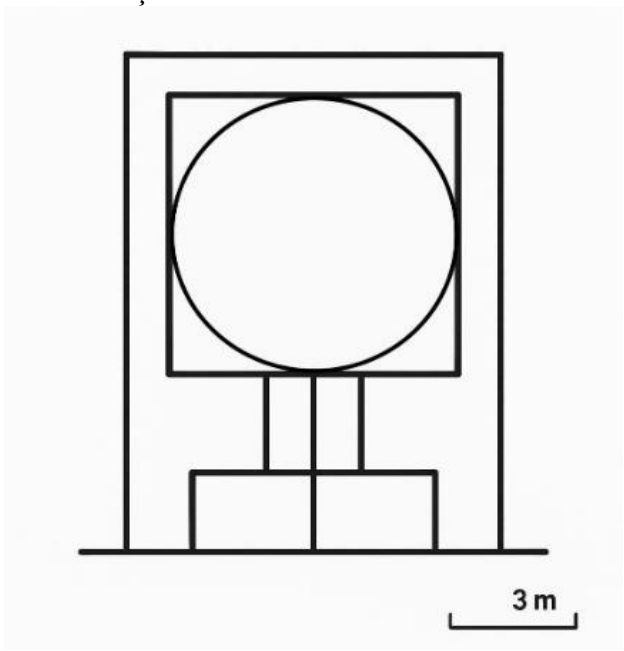
Sözlü kültürden aktarılan bilgiler doğrultusunda ve Bulatova ile Mankovskaya'nın 1983 yılında çizdiği plan esas alınarak, Çoban Ata Türbesi ile küçük ölçekli kare planlı yapı arasında bir bağlantı yolu bulunduğu ve türbeye bu yapı vasıtasıyla girildiği belirtilmektedir (Plan 4.8). Ancak saha çalışması sonucunda, söz konusu bağlantı yolunun üzerine Çoban Ata Camii'nin inşa edildiği tespit edilmiştir (Fotoğraf 4.90) (Fotoğraf 4.91).

Plan 4.8. Çoban Ata Türbesi Planı

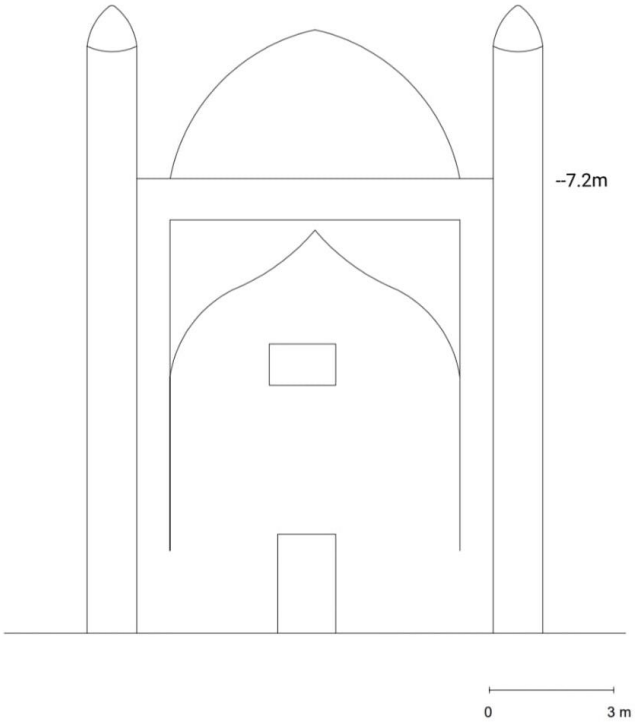
Kaynak: Bulatova & Mankovskaya. (1983 , s.124).

Plan 4.9. Çoban Ata Türbesi Planı

Kaynak: Şahin (2025).

Çizim 4.14. Çoban Ata Türbesi Ön Cephe Kesiti

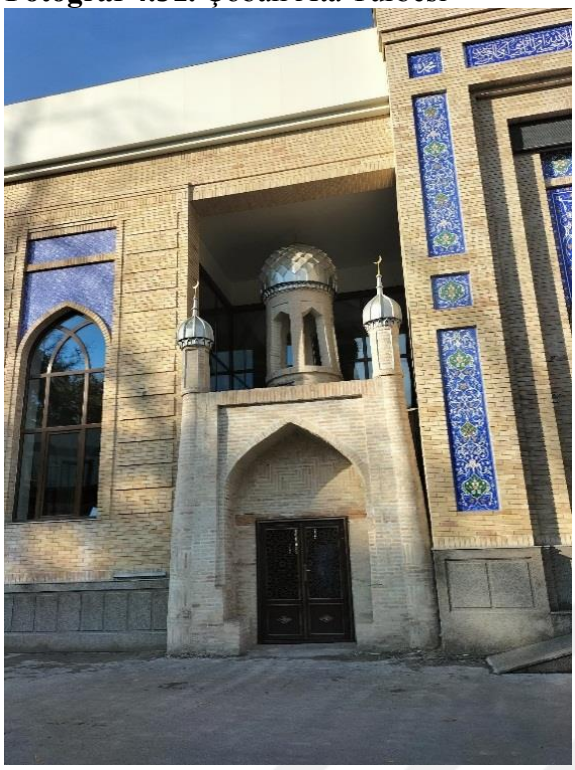
Kaynak: Şahin (2025).

Fotoğraf 4.90. Çoban Ata Türbesi

Kaynak: Şahin (2025).

Fotoğraf 4.91. Çoban Ata Türbesi

Kaynak: Şahin (2025).

Fotoğraf 4.92. Çoban Ata Türbesi

Kaynak: Şahin (2025).

Fotoğraf 4.93. Çoban Ata Türbesi İç Mekânı

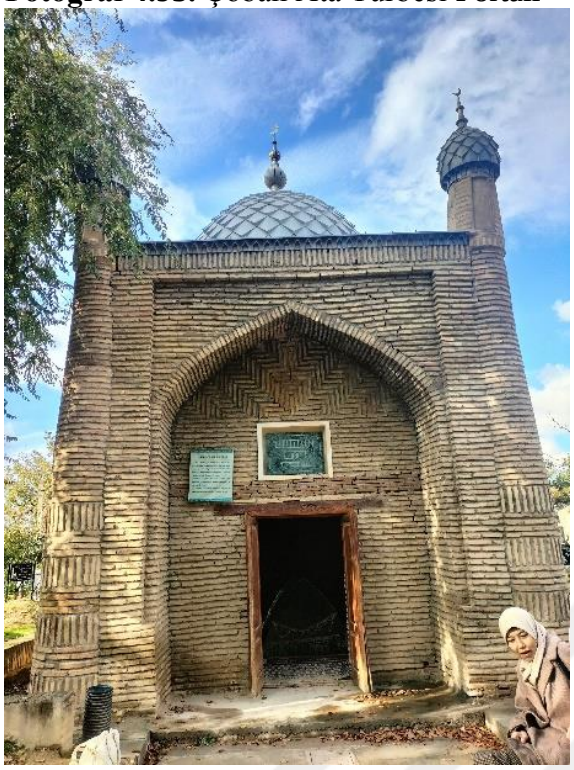
Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.94. Çoban Ata Türbesi Merkezi Kubbesi

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.95. Çoban Ata Türbesi Portali

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.96. Çoban Ata Türbesi Ahşap kapı

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.97. Çoban Ata Türbesi Kubbesi Dıştan Görünüm

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.98. Çoban Ata Türbesi Doğu Cephesi.

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.99. Çoban Ata Türbesi Kuzey Cephesi

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.100. Çoban Ata Türbesi Batı Cephesi

Kaynak: Şahin (2024).

4.12. Hayrabad İşan Türbesi

Kare planlı, 3 m × 3 m ölçülerinde inşa edilen türbenin üzeri merkezi bir kubbe ile örtülmüştür. Çift cidar sisteminin uygulandığı yapıda kubbe, dıştan oldukça abidevî bir şekilde inşa edilmiştir. Küçük ebatlı ve sade bir yapıya sahip olan türbenin yalnızca ön cephesinde, sivri kemerli niş açıklığı bulunmaktadır. Niş açıklığının iç kısmı sıvalı hâlde olup restorasyon sırasında onarılmıştır. İnşa malzemesi olarak tuğla tercih edilmiştir. İç mekânda ise sanduka yer almaktadır.

> *Türbe, pişmiş plaka tuğlalarla ve harç olarak kullanılan "ganç" ile inşa edilmiştir. Cepheleri süssüz bir şekilde tuğla dokusunda bırakılmıştır. Sadece kapı açıklığına yerleştirilmiş, ayrı parçaların birleştirilmesiyle oluşturulmuş oyma ahşap bir kafes günümüze ulaşmıştır. İç mekân sıvanmamıştır. Hayrabad İşan'a ait mezar taşı, türbenin enine ekseni boyunca konumlandırılmıştır (* Bulatova & Mankovskaya *,1983, s. 121).*

4.13. Koh Ata Buzruk Türbesi

Yapı, Taşkent şehrinin Şeyhantaur ilçesinde, Nurafshon Caddesi güzergâhında, Koh Ata Buzruk Camii'nin güney tarafında inşa edilmiştir (Fotoğraf 4.102)**.** Halk arasında "Koh Ata" olarak bilinen bu türbe, Şeyh Kamoliddin adına yaptırılmıştır. Sözlü kültürden aktarılan bilgilere göre, 10. yüzyılda yaşamış olan Kaffal Şaşi'nin öğrencilerindendir. Yapının üzerinde herhangi bir onarım ya da kim tarafından inşa ettirildiğine dair bir kitabe mevcut değildir. Mevcut inşa kitabesi sonradan eklenmiş olup bu kitabeye göre yapı, 18. veya 19. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Batı-doğu istikametinde yerleştirilmiş olan türbe kare planlı olup tromp kullanılarak üzeri kubbe ile örtülmüştür. İç mekânın tamamen sıvalı olduğu görülmektedir **(**Fotoğraf 4.105) **(**Fotoğraf 4.104)**.**Yapının içten dört cephesine sivri kemerler açılmış; güney, doğu ve kuzey cephelerinde bulunan sivri kemerlerin içerisine pencere açıklıkları yerleştirilmiştir. Batı cephesinde yer alan taçkapı, beden duvarlarından daha yüksek ve anıtsal ölçülerde inşa edilmiştir **(**Fotoğraf 4.101)**.** Orta kısmında sivri kemerli bir niş bulunmakta olup, nişin içerisinde yer alan ahşap dikdörtgen kapı açıklığıyla yapıya giriş sağlanmaktadır (Fotoğraf 4.103)**.** Sivri kemerin üst bölümü, çini malzeme kullanılarak sekiz kollu yıldız geometrik şekillerle çevrelenmiştir. Bu bölümün üzeri ise Cin Suresi'nin 18. ayeti ile sonlandırılmıştır.

Taç kapının üst kısmında, Cin Suresi'nin 18. ayeti yer almaktadır: (Fotoğraf 4.103)
وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَد

Anlamı:

“Mescitler kuşkusuz Allah’ındır. O hâlde Allah ile birlikte kimseye yalvarmayın”.

Yapının kubbesi, dıştan silindirik ve yüksek bir kasnak üzerine oturtulmuştur. Kubbe, dış yüzeyinde turkuaz çinilerle kaplanmıştır **(**Fotoğraf 4.2). Kasnak bölümünde, iç mekânın aydınlatılmasını sağlayan tuğla örgülü üç ızgara pencere bulunmaktadır.

Fotoğraf 4.101. Koh Ata Buzruk Türbesi

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.102. Koh Ata Buzruk Türbesi Doğu Cephesi

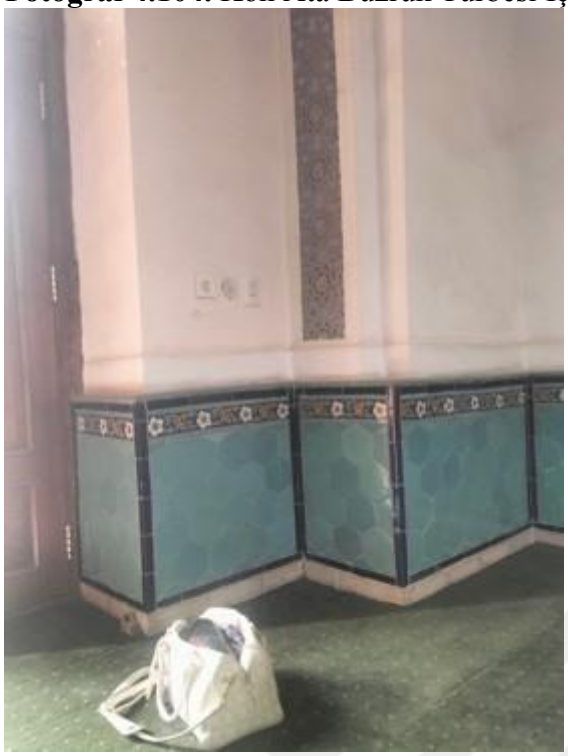
Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.103. Koh Ata Buzruk Türbesi Taç Kapı

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.104. Koh Ata Buzruk Türbesi İç Mekânı

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.105. Koh Ata Buzruk Türbesi Merkezi Kubbesi

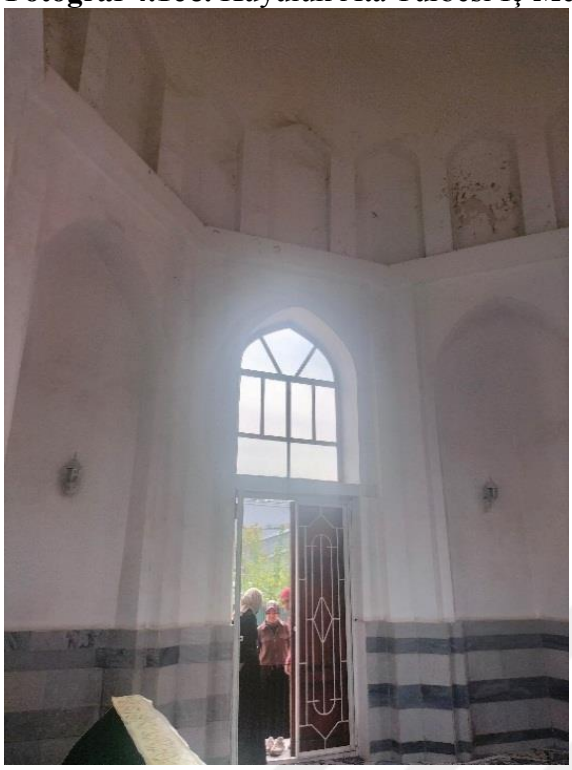
Kaynak: Şahin (2024).

4.14. Kuyuluk Ata Türbesi

Taşkent şehrinin Bektemir ilçesinde, Fergana Yolu güzergâhının batısında konumlanan yapı, mimari özellikleri bakımından dikkat çekicidir. Yapının üzerinde inşa tarihi, onarım süreci veya kim tarafından yaptırıldığına dair herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Güney-kuzey doğrultusunda inşa edilen türbe, kare planlıdır. Kubbe geçişi, on altı adet sivri kemer ile sağlanmıştır. İç mekânın aydınlatılması amacıyla batı, kuzey ve doğu cephelerinde sivri kemerli pencere açıklıkları yer almaktadır. Bu pencerelerin yapıya restorasyon sürecinde eklendiği belirlenmiştir. Yapının İç mekânında, kuzey-güney doğrultusunda konumlandırılmış, kime ait olduğu bilinmeyen bir adet sanduka olduğu görülmektedir **(**Fotoğraf 4.108**).**

Yapının iç mekânı tamamen sıvalı olup, kubbe geçişini sağlayan kemerlerde çeşitli tahribatlar gözlemlenmektedir (Fotoğraf 4.106.**).** (Fotoğraf 4.107).Giriş cephesi, diğer cephelerle aynı seviyede tasarlanmıştır. Dış cephe, tuğla malzeme tercih edilmiştir (Fotoğraf 4.109). Bu bağlamda Yapının dıştan dört cephesinde de aynı biçimde tuğla malzemenin istiflenmesiyle geometrik şekiller oluşturulmuştur (Fotoğraf 4.110), (Fotoğraf 4.111). Dört cephede sağlanan süsleme kompozisyonu, mimari tasarımda da uygulanmış; yapının dört cephesinin köşe kısımlarına, kubbe formuyla uyum içerisinde köşe kuleleri yerleştirilmiştir. Bu süslemeler, yapının estetik değerini artırmakla birlikte, dönemin yapı tekniklerini yansıtması açısından da önem arz etmektedir.

Fotoğraf 4.106. Kuyuluk Ata Türbesi İç Mekânı

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.107. Kuyuluk Ata Türbesi İç Mekânı

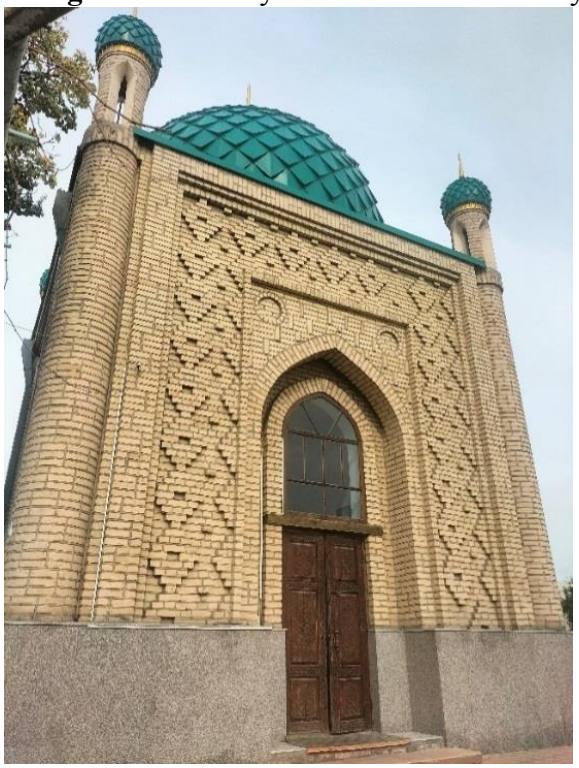
Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.108. Kuyuluk Ata Türbesi

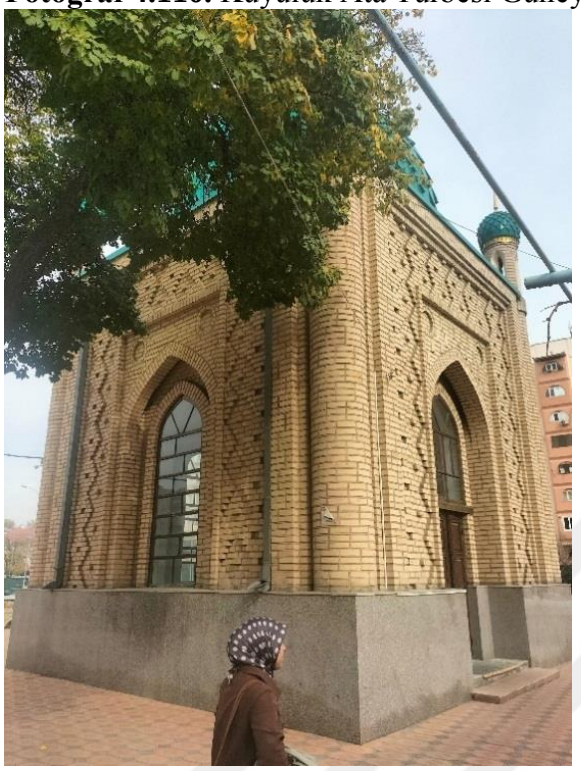
Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.109. Kuyuluk Ata Türbesi Güney Cephesi

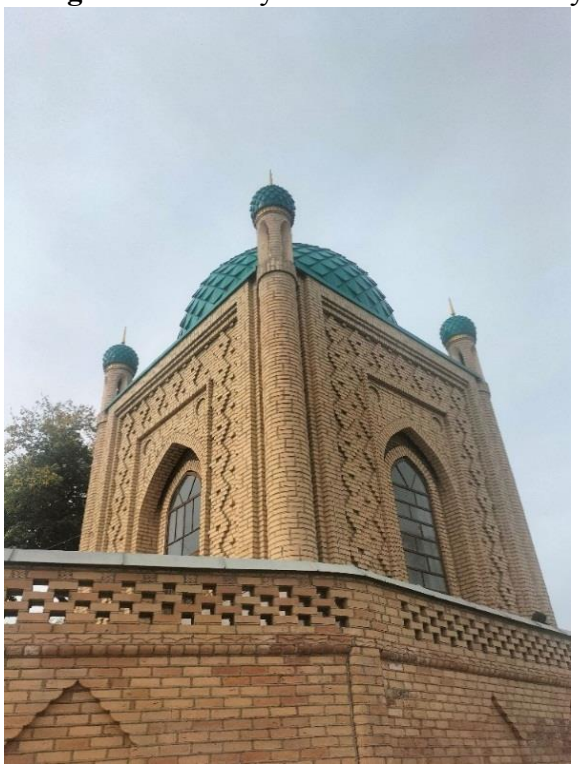
Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.110. Kuyuluk Ata Türbesi Güneybatı Cephesi

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.111. Kuyuluk Ata Türbesi Güneydoğu Cephesi

Kaynak: Şahin (2024).

4.15. Şah Abdülmelik Ata Türbesi

Taşkent şehrinin Ohangaron ilçesinde bulunan yapı, Olmalık karayolu güzergâhında, Balgaly köyünün kuzeyinde yer almaktadır. Yapı, 11. ve 13. yüzyıllar arasında yaşamış, Buhara'daki medreselerde tasavvufun temellerini öğrenmiş olan Şah Abdülmelik Ata adına inşa ettirilmiştir. Yapının tarihlendirilmesi üzerinde durulması gereken önemli bir husustur. Türbenin altında bulunan yer altı tüneli ve bu tünel koridorunun ulaştığı mezarlar 10. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Bu bağlamda, 10. yüzyıla tarihlenen bu bölümün üzerine türbenin 18. ve 19. yüzyıllar arasında inşa ettirilmiş olması muhtemeldir. Tarihlendirme, hem yapı planlaması hem de mimari ve süsleme özellikleri dikkate alınarak belirlenen dönemsel üslup çerçevesinde yapılmıştır. Diğer taraftan, Taşkent şehri içerisinde yer alan erken tarihli türbe yapılarıyla karşılaştırıldığında da belirlenen tarih aralığının desteklendiği görülmektedir.

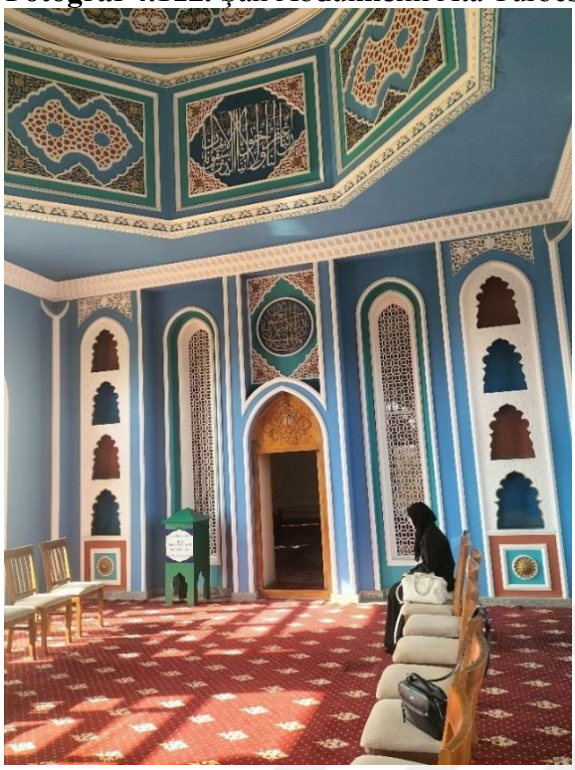
Batı-doğu doğrultusunda konumlanan yapı, iki ana kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım ziyaretgâh bölümü, ikinci kısım ise mezar odası olarak inşa edilmiştir. Ziyaretgâh bölümü kare planlı olup içten 10 x 10 metre ölçülerindedir (Fotoğraf 4.112). Kare planın üzeri, kubbeye geçişte sekiz adet yatay dikdörtgen blok kullanılarak oluşturulan merkezi bir kubbe ile örtülmüştür (Fotoğraf 4.113). Kubbe geçişinde kullanılan dikdörtgen bloklar, mimari açıdan oldukça nadir görülen bir uygulamadır. Bu bloklar, kubbe kasnağının altında simetrik şekilde yerleştirilmiş ve renkli kalem işi süslemelerle tezyin edilmiştir. Aynı şekilde, kubbenin iç kısmı da bezemeli olup bitkisel motiflerin helezon etkisi uyandıracak biçimde dikey eksende işlendiği görülmektedir. Dolayısıyla Kubbenin merkezinde dairesel bir madalyon yer almakta olup, bu madalyondan dışa doğru radyal biçimde yayılan rûmî benzeri motifler bulunmaktadır. Kubbe iç yüzeyinde mavi zemin üzerinde düzenlenen bu kompozisyonda beyaz, kırmızı, lacivert, yeşil ve altın sarısı renkler tercih edilmiştir. Kubbe kasnağı içeriden uzun tutulmamıştır. Ziyaretgâh bölümünün aydınlatması, kuzey ve güney cephelerine yerleştirilmiş ikişer adet sivri kemerli açıklıkla sağlanmaktadır. Bu açıklıklar yalnızca ziyaretgâh kısmından geçiş sağlanan bölmelere açılmaktadır. Türbe mimarisinde nadir rastlanan bu bölmelerin üst örtüsü, ahşap malzeme kullanılarak inşa edilmiştir. İkinci kısım olan mezar odası,

dikdörtgen planlı olup içten 18 × 12 metre ölçülerindedir (Fotoğraf 4.115). Oldukça sade olduğu gözlemlenen bu bölüm, sıvalı tavanla kapatılmıştır. İç mekânın aydınlatması, güney, kuzey ve batı cephelerinde yer alan dikey dikdörtgen pencere açıklıklarıyla sağlanmaktadır. Özellikle mezar odasının kuzeybatı ve güneybatı cephelerinde ikişer adet sanduka yer almaktadır (Fotoğraf 4.115).Doğu-batı doğrultusunda konumlandırılmış mermer sanduka, süslemeleriyle dikkat çekicidir. Süsleme detayları bakımından diğer sandukalardan ayrılan bu sandukanın yüzeyinde, detaylı incelendiğinde rûmî ve hatayî motiflerinin yanı sıra geometrik motiflerin de yer aldığı görülmektedir (Fotoğraf 4.116).

Yapı, zemin kotundan yüksekte inşa edilmiştir **(**Fotoğraf 4.117) Yapının batı cephesinde yer alan portalin orta kısmında bulunan sivri kemerin iç bölümüne, ahşap oyma sanatının ince örnekleriyle oluşturulmuş bir kapı yerleştirilmiştir. Kapının dış yüzeyi, ağaç dallarını andıran kıvrımlı motiflerle bezenmiş olup, diğer kanadında dairesel bir form içerisinde Arap harfleriyle yazılmış hat sanatı örnekleri bulunmaktadır. Sivri kemerin alınlık kısmı ile kemeri çevreleyen süsleme bordürü, mavi, beyaz ve turkuaz renklerdeki yıldız ve çokgen motiflerin iç içe geçmiş biçimde tekrarlanmasıyla oluşturulmuştur (Fotoğraf 4.118). Portalin kuzey ve güney taraflarında, aynı formda simetrik olarak yerleştirilmiş sekizgen köşe kuleleri bulunmaktadır (Fotoğraf 4.117)**.** Bu kulelerin üzeri, yeşil renkli, soğan dilimli ve üst kısmı hilal şeklinde alemle sonlanan kubbelerle örtülmüştür. Aynı kubbe formunun ziyaretgâh bölümünde de kullanıldığı görülmektedir. Yapının kuzey ve güney cepheleri dışarıdan simetrik bir düzene sahiptir. Ziyaretgâh kısmından geçiş sağlanan bölmelerin dıştan üçer adet sütunla desteklendiği görülmekte olup cephenin diğer kısmında dikey formda ikişer adet pencere açıklıkları yer almaktadır (Fotoğraf 4.119), (Fotoğraf 4.121**).** Doğu cephesinin dıştan oldukça sade olduğu sadece iki adet dikey formda pencere açıklığının yer aldığı görülmektedir (Fotoğraf 4.120)**.**

Türbenin kuzeybatı tarafında yer alan kapı açıklığından merdivenle çilehane bölümüne geçilmekte olup bu bölümün ilerisinde yer altı koridorunun ucunda mezar odaları yer almaktadır (Fotoğraf 4.122)**,**(Fotoğraf 4.123)**.**

Fotoğraf 4.112. Şah Abdülmelik Ata Türbesi Ziyaretgâh Bölümü

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.113. Şah Abdülmelik Ata Türbesi Merkezi Kubbesi

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.114. Şah Abdülmelik Ata Türbesi İç Mekânı

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.115. Şah Abdülmelik Ata Türbesi Mezar Odası

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.116. Şah Abdülmelik Ata Türbesi Mermer Sanduka

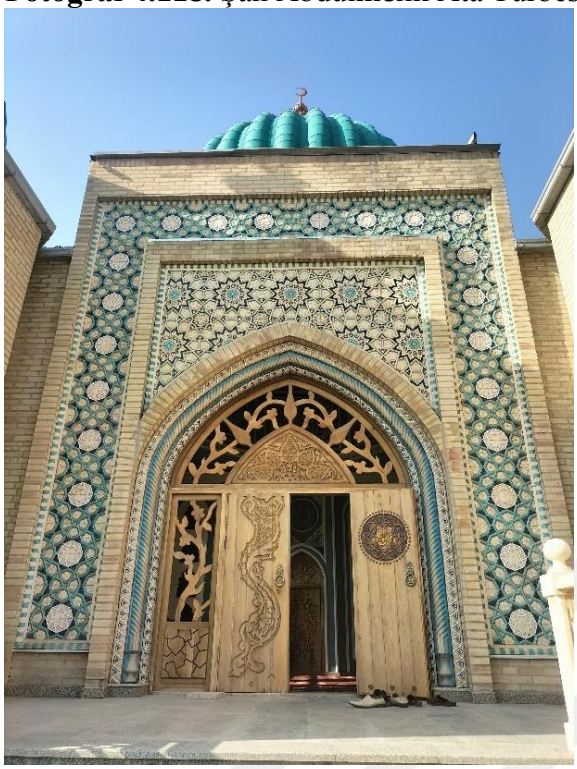
Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.117. Şah Abdülmelik Ata Türbesi Batı Cephesi

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.118. Şah Abdülmelik Ata Türbesi Taç kapısı

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.119. Şah Abdülmelik Ata Türbesi Güney Cephesi

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.120. Şah Abdülmelik Ata Türbesi Doğu Cephesi

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.121. Şah Abdülmelik Ata Türbesi Kuzey Cephesi

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.122. Şah Abdülmelik Ata Türbesi Çilehane Giriş kısmı

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.123. Şah Abdülmelik Ata Türbesi Çilehane Bölümü

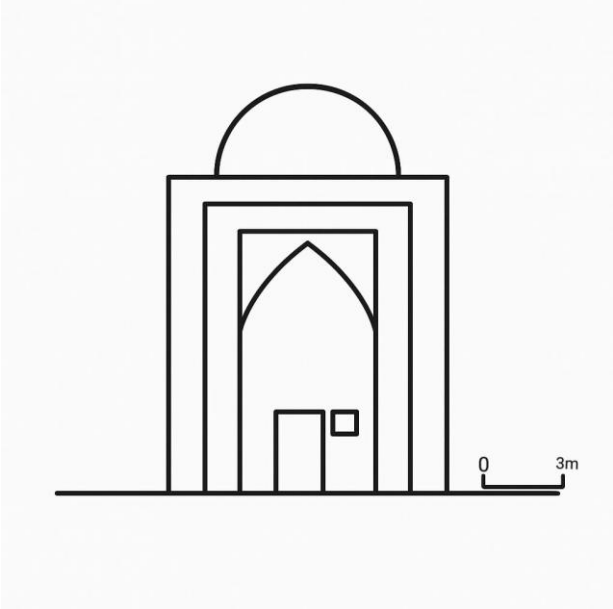

Kaynak: Şahin (2024).

4.16. Muîn Halife Baba Türbesi

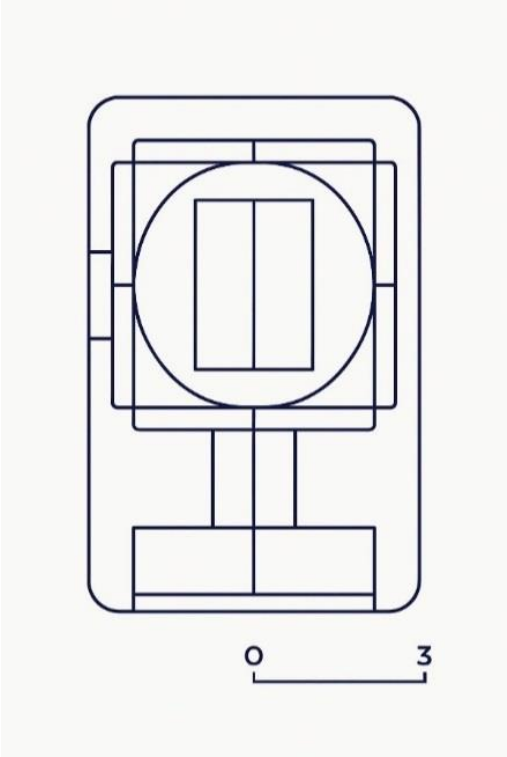
Taşkent şehrinin Almazar ilçesinde, Karasaraykaya Caddesi üzerinde yer almaktadır. Türbe üzerinde onarım ve kim tarafından inşa ettirildiğine dair bir kitabe bulunmamaktadır. Yapının üzerindeki mermer levhaya göre 1845 yılında inşa edilmiştir (Fotoğraf 4.124**).** Güney-kuzey doğrultusunda uzanan türbe, kare bir plana sahiptir (Çizim 4.15), (Plan 4.10). Kare planın üzerine oturtulan merkezi kubbeye geçişte dört sivri kemer ve tromp kullanılmıştır **(**Fotoğraf 4.126**).** Portali güney cephesinde bulunan yapıya, 1,55 m yükseklik ve 94 cm en ölçülerinde, ahşap dikdörtgen kapı açıklığından girilmektedir (Fotoğraf 4.127**).** İç mekânın aydınlatılması ise 1,38 m × 1,11 m ölçülerinde küçük bir mazgal pencere ile sağlanmaktadır. Yapının güney tarafından kuzey duvarına doğru uzatılmış ve iç mekânın neredeyse tamamını kaplamış iki büyük mezar sandukası bulunmaktadır. Birinci sanduka Muîn Halife Baba'ya ait iken, ikinci sandukanın Umar Han'a ait olduğu belirlenmiştir (Fotoğraf 4.125**).** Yapının dıştan doğu ve kuzey cepheleri tamamen sağır vaziyette olup batı cephesinde ise kare mazgal pencere yer almaktadır (Fotoğraf 4.128) (Fotoğraf 4.129**)** Kubbenin ise dıştan uzun silindirik kasnak üzerinde çift kubbeli sistem ile inşa edilmiştir. 2007 yılında gerçekleştirilen restorasyonla yapı yenilenmiş ve ilk inşasındaki özelliklerine bağlı kalınarak onarılmıştır. Bu bağlamda yapının içinin ve dışının sıvalı olmadığı tamamen 3 cm ebatlarında yatay tuğla sıralarının olduğu görülmektedir.

Çizim 4.15. Muîn Halife Baba Türbesi Ön Cephe Kesiti

Kaynak: Şahin (2025).

Plan 4.10. Muîn Halife Baba Türbesi Planı

Kaynak: Şahin (2025).

Fotoğraf 4.124. Muîn Halife Baba Türbesi İnşa Kitabesi

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.125. Muîn Halife Baba Türbesi İç Mekânı

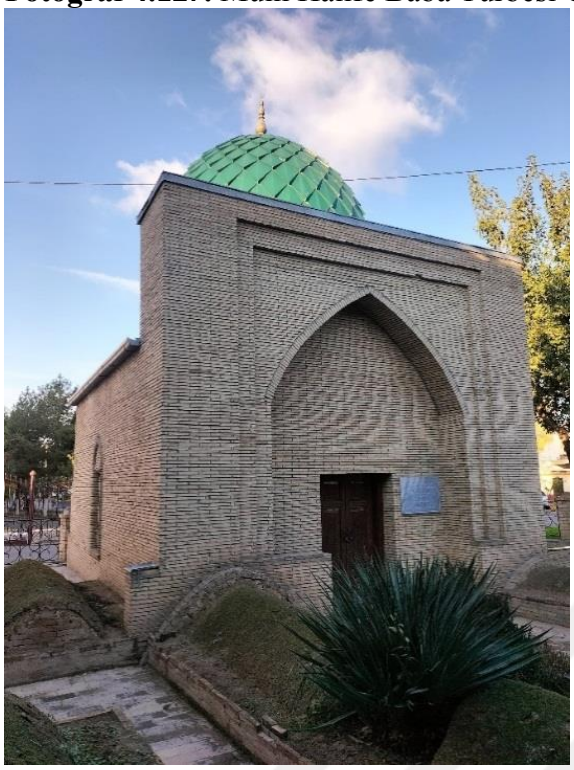
Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.126. Muîn Halife Baba Türbesi Örgü kubbe

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.127. Muîn Halife Baba Türbesi Güneybatı Cephesi

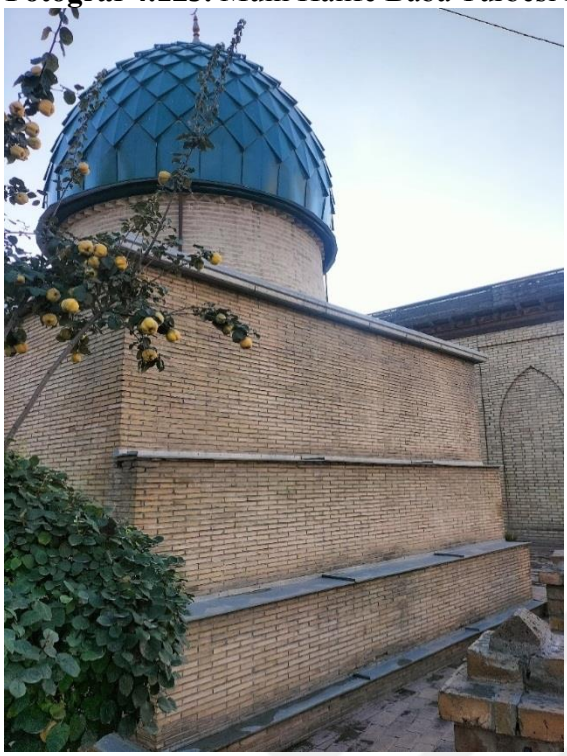
Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.128. Muîn Halife Baba Türbesi Doğu Cephesi

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.129. Muîn Halife Baba Türbesi Kuzey Cephesi

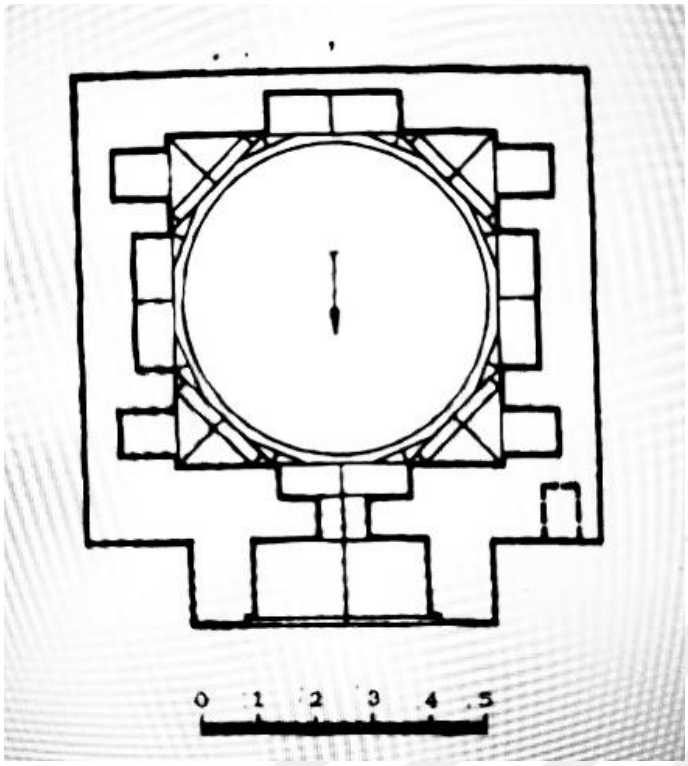

Kaynak: Şahin (2024).

4.17. ALAMBARDAR HOCA TÜRBESİ

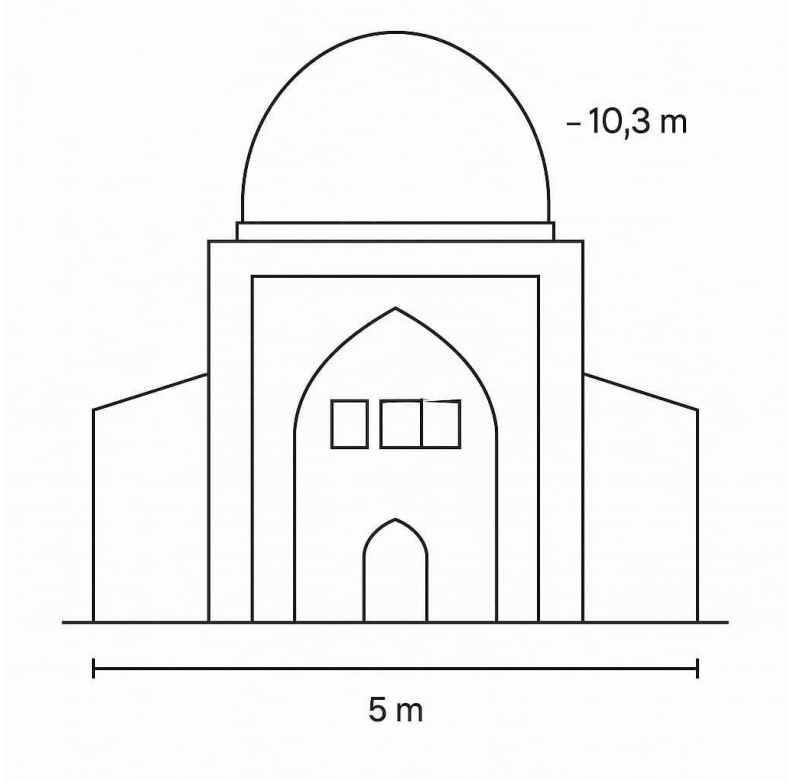
Alambardar Hoca Türbesi, Taşkent'in Şeyhhantaur ilçesinde, Kalaman Mezarlığı içerisinde yer almaktadır. Türbe, yaklaşık 1300 yıl önce yaşamış olan Hoca Abdüllaziz Alambardar adına inşa edilmiştir. Yapının üzerindeki inşa kitabesinin, onarımlar neticesinde sonradan eklendiği anlaşılmaktadır. Bu kitabeye göre yapı, 19. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Fotoğraf 4.130**)**. 6,08 x 6,0 metre ölçülerindeki türbe, kare bir plana sahiptir (Plan 4.11**).** Yapının dört duvar eksenine karşılıklı olarak açılan nişlerle iç mekân genişletilmiştir. Türbenin iç mekânı, kubbe geçişine kadar tamamen sıvalıdır (Fotoğraf 4.131). Kubbe, tuğla malzeme kullanılarak merkeze doğru spiral biçimde örülerek inşa edilmiştir (Fotoğraf 4.132**).** Yapının aydınlatılması; batı, güney ve doğu cephelerine açılan küçük, kör pencerelerle sağlanmaktadır. Kuzey cephesinde yer alan portal, beden duvarlarından daha yüksekte ve dışa taşkın biçimde inşa edilmiştir (Çizim 4.16**).** Türbeye giriş, sivri kemerli derin bir niş içerisinde yer alan ahşap kapıdan sağlanmaktadır. Bu kapı, 1,55 metre yüksekliğinde ve 1,02 metre genişliğindedir (Fotoğraf 4.133**).** Kubbe, dışarıdan uzun silindirik bir kasnak üzerine oturtulmuş ve balıksırtı biçiminde kurşun ile kaplanmıştır. Yapının batı ve güney cephelerinde dışarıdan sadece kare formlu açıklıklar bulunurken doğu cephesi tamamen sağırdır (Fotoğraf 4.134), (Fotoğraf 4.135**),** (Fotoğraf 4.136**).** Türbede malzeme olarak tuğla tercih edilmiş olup dikdörtgen kapı açıklığında ahşap kullanılmıştır. Yapının doğu cephesinde, L biçiminde tuğla merdivenle inilen çilehane bölümü yer almaktadır (Fotoğraf 4.137), **(**Fotoğraf 4.138**).** Küresel konik kubbe ile örtülü olan bu bölüm, ongen formlu bir aydınlatma fenerine sahiptir.

Plan 4.11. Alambardar Hoca Türbesi Planı

Kaynak: Bulatova & Mankovskaya (1983,s.52)

Çizim 4.16. Alambardar Hoca Türbesi Ön Cephe Kesiti

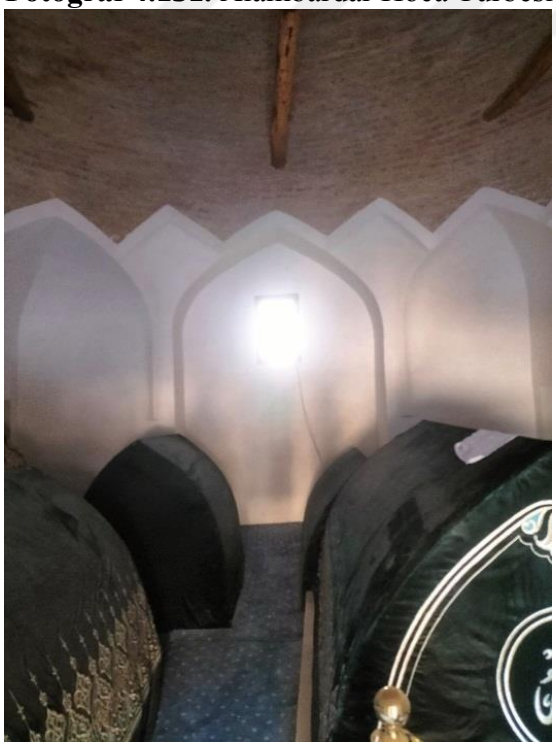
Kaynak: Şahin (2025).

Fotoğraf 4.130. Alambardar Hoca Türbesi

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.131. Alambardar Hoca Türbesi İç Mekânı

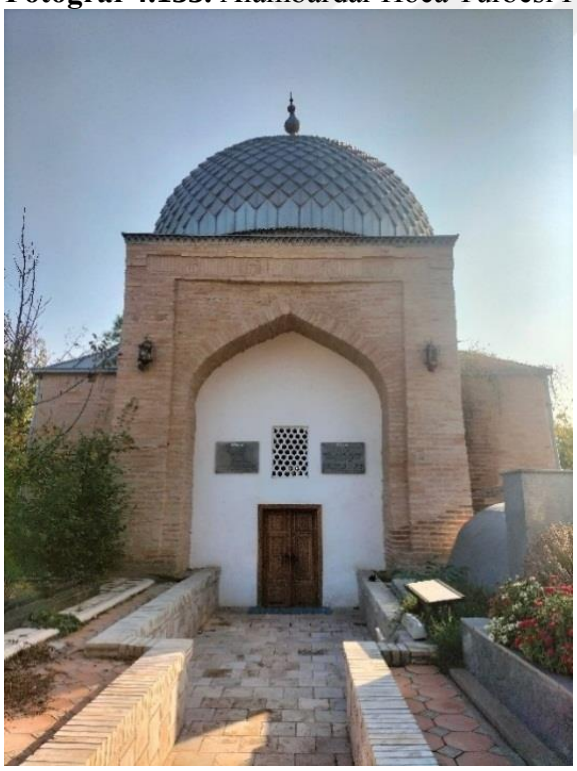
Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.132. Alambardar Hoca Türbesi Merkezi Örgü Kubbesi

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.133. Alambardar Hoca Türbesi Portali

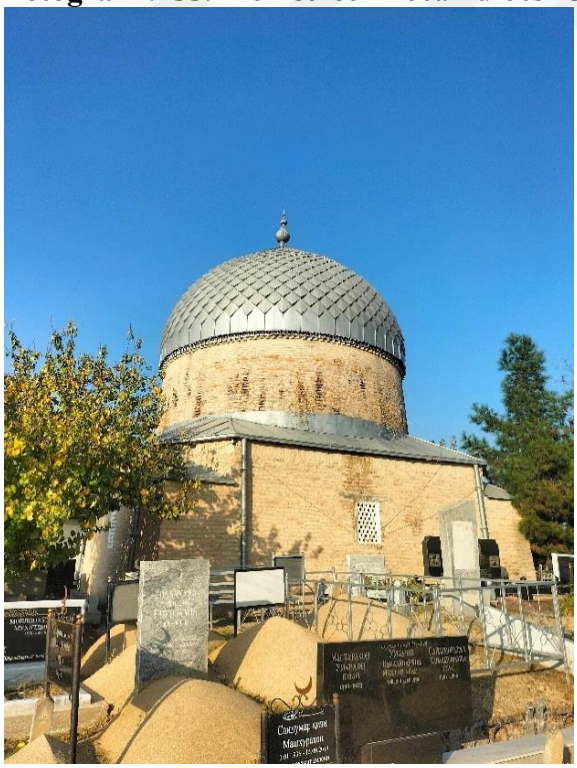
Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.134. Alambardar Hoca Türbesi Batı Cephesi

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.135. Alambardar Hoca Türbesi Güney Cephesi

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.136. Alambardar Hoca Türbesi Doğu Cephesi

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.137. Alambardar Hoca Türbesi Çilehane Giriş Kısmı

Kaynak: Şahin (2024).

Fotoğraf 4.138. Alambardar Hoca Türbesi Çilehane Bölümü

Kaynak: Şahin (2024).

BEŞİNCİ BÖLÜM

DEĞERLENDİRME

5.1. Değerlendirme

Araştırmanın konusunu oluşturan türbe yapıları, farklı kültürlerin izlerini bünyesinde barındıran Taşkent kentinin mimari dokusu içerisinde önemli bir yere sahiptir. Bu türbeler, yalnızca kent ölçeğinde değil, aynı zamanda Türk-İslâm mimarisi ve sanatının genel gelişimi açısından da incelenmesi gereken yapılardır. Kentte yer alan toplam on yedi türbe yapısı geniş bir tarih aralığında inşa edilmiş olup, bu durum yapıların farklı dönemsel özellikler çerçevesinde değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Bununla birlikte, erken tarihli yapıların etkileri sonraki dönemlerde de açıkça izlenebilmektedir.

14.ve 15. yüzyıllara tarihlendirilen türbeler arasında özellikle Zengi Ata, Ambar Ana ve Suzuk Ata türbeleri dikkat çekmektedir. Bu yapılarda portaller, diğer cephelere kıyasla süsleme bakımından oldukça zengin bir biçimde ele alınmıştır. Nitekim Zengi Ata ve Ambar Ana türbelerinde cephe yüzeyinin tamamı çini malzeme kullanılarak yoğun süsleme unsurlarıyla kaplanmıştır. Ayrıca taç kapının, yapıların beden duvarlarından daha yüksek bir kotta inşa edilmesi anlayışı, Zengi Ata Türbesi'nde açıkça gözlemlenmektedir. Selçuklu dönemi mimarisinde benimsenen bu yaklaşımın, Timurlu dönemine tarihlendirilen yapılarda da sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Nitekim, "Selçuklu san'atında portal, gerek camide, gerek medresede, yapının dışında en ehemmiyet verilen yerdir. Bu ehemmiyet de, portale verilen yükseklik ve taşı baştan aşağı kaplayan hendesi şekiller, yazılar ve mücerretleştirilmiş bitki unsurlarıyla kendini belli eder" (Yetkin, 1955, s. 42). Bu bağlamda, söz konusu türbelerin Selçuklu mimarisinden ilham alınarak inşa edilmiş olmaları muhtemeldir. Ancak yapılarda Timurlu dönem mimari karakteristiğinin de belirgin biçimde yansıtıldığı unutulmamalıdır. Dolayısıyla, "İyi bilinen Selçuklu mimarisi, 14. ve 15. yüzyıl Timur mimarisine eklenerek Orta Asya İslâm mimarisinin gelişiminde önemli rol oynayan yeni bir model oluşturmuştur"

(Yorulmazoğlu, 2021, s. 117). Zengi Ata Türbesi'nin genel planı incelendiğinde, yapının anıtsal ölçülerde tasarlanmış taç kapısı ve çift cidarlı kubbe sistemi ön plana çıkmaktadır. Çift cidarlı kubbe sistemi, erken örnekleri Büyük Selçuklular Dönemi'nde görülmekle birlikte, Timurlu mimarisinde zirveye ulaşmış ve kubbenin yapıların en belirgin mimari unsurlarından biri hâline gelmesini sağlamıştır.

> *Kubbe uygulamasının farklı bir çeşidi olarak değerlendirdiğimiz 'çift cidarlı kubbe'de iki kabuk kullanımı söz konusudur. Kubbenin iç ve dış kabuğu aynı olabildiği gibi, içi yarım küre, dışı ise nervürlü de olabilmektedir. Özellikle erken örnekleri Büyük Selçuklular Dönemi'nde görülmekle birlikte, Timurlu Dönemi sanatında en ihtişamlı örnekleriyle karşımıza çıkmaktadır. Anadolu İslam mimarisinde hem Beylikler hem de Osmanlı Dönemi'nde çift cidarlı kubbe formlarının farklı uygulamalarıyla karşılaşmaktayız (Yeşilbaş, 2020, s. 369).*

Bu doğrultuda, Timurlu mimarisinin erken dönem yapılardan etkilenmekle birlikte, söz konusu unsurları kendi üslubu içerisinde yeniden yorumladığı anlaşılmaktadır.

14. ve 15. yüzyıllara tarihlendirilen türbe yapılarında, türbe–cami veya türbe–medrese ilişkisiyle inşa edilen mimari düzenlemelerin Taşkent şehrinde genellikle tercih edilmediği, ancak bu döneme ait iki örneğin var olduğu görülmektedir. Bu örneklerden biri olan Zengi Ata Türbesi'ne, 18. ve 20. yüzyıllar arasında medrese odaları ve cami eklenmiştir. Benzer şekilde, Suzuk Ata Türbesi de cami ve medrese yapılarıyla bütüncül bir mimari form içerisinde değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, 14. yüzyıla tarihlendirilen Ahmed Yesevî Külliyesi örnek olarak gösterilebilir. Söz konusu külliyede türbe, cami ile doğrudan bağlantılıdır. Gur-i Emir Türbesi de mimari oluşumu açısından, medrese ve türbenin aynı avluya açılması bakımından Zengi Ata Türbesi ile benzerlik göstermektedir. "Aslında hankah, medrese ve değişik mimari kısımlardan teşekkül eden geniş bir külliye niteliğiyle kurulmuş; türbe özelliğini ise inşaatın sonlarına doğru gelişen olaylar neticesinde kazanmıştır" (Beksaç, 1996, s.197).Anadolu coğrafyasında ise bu oluşuma örnek olarak 13. yüzyıla tarihlendirilen Sahib Ata Türbesi verilebilir. Bu yapıya eklenen ilaveler neticesinde türbenin, farklı işlevli yapılarla ilişkili bir mimari bütünlük içinde değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Parlak'a (2008) göre, "656'da (1258) başlayan külliyenin inşası, türbeye yapılan ilaveler sebebiyle 682 (1283) yılına kadar sürmüştür. 1570'te cami ve hamam, 1825'te ise cami inşa edilmiştir" (s. 516). Şeyh Hovendi et-Tahur ve Kaldırgaç Biy türbeleri ise bağımsız yapılar olarak aynı avlu içerisinde konumlandırılmıştır. Yunus Han Türbesi de yine bağımsız bir yapı olarak

inşa edilmiştir. Dolayısıyla 14. ve 15. yüzyıllar arasında Zengi Ata ve Suzuk Ata türbeleri, farklı işlevli yapılarla ilişkilendirilmiş örnekler olarak dikkat çekmektedir. 16.yüzyıla gelindiğinde, Zeyneddin Baba Türbesi, Hoca Nuriddin Baba Türbesi, Kaffal Şaşi Türbesi ve Hayrabad İşan Türbesi bağımsız yapılar olarak inşa edilmiştir. Ancak aynı dönem içerisinde Barak Han Türbesi'nin bir medrese yapısı içinde yer aldığı görülmektedir. Bu durum, medrese–türbe ilişkisine dikkat çekici bir örnek teşkil etmektedir. Bu dönemde türbe–cami ilişkisine örnek olarak Çoban Ata Türbesi verilebilir. Yapının etrafına aynı adla bir cami inşa edilmiş, ancak mimari olarak türbeye doğrudan bağlanmamıştır.18.ve 19. yüzyıllar arasında ise Koh Ata Buzruk Türbesi, Kuyuluk Ata Türbesi ve Muîn Halife Baba Türbesi bağımsız yapılar olarak tasarlanmıştır. Buna rağmen, sonraki süreçlerde bu türbelerin etrafına camiler inşa edilerek aynı avlu bütünlüğü içerisinde değerlendirildikleri görülmektedir.

Türbe yapıları incelendiğinde değinilmesi gereken bir diğer husus, bu yapılardan bir kısmının *ikili mekân anlayışı* ile inşa edilmiş olmasıdır. Nitekim 14. yüzyıla tarihlendirilen Zengi Ata Türbesi'nin iki kısımdan oluştuğu görülmektedir. Bunlardan ilki, girişin açıldığı ziyaretgâh bölümü, diğeri ise buradan geçiş sağlanan mezar odasıdır. Aynı tarihlerde inşa edilen Şeyh Hovendi et-Tahur Türbesi de benzer bir mimari anlayışla yapılmıştır.16.yüzyıla tarihlendirilen türbe yapılarında da söz konusu mimari anlayışın sürdürüldüğü görülmektedir. Kaffal Şaşi Türbesi iki kısımdan oluşmakta; ana mekândan giriş sağlanan mezar odası, bu anlayışın tipik bir örneğini teşkil etmektedir. Bu anlayışın dışında kalan bir örnek ise Zeyneddin Baba Türbesi'dir. Bu yapıda mezar odası, giriş bölümünün yan kısımlarında yer almaktadır.18.yüzyıla gelindiğinde, Şah Abdülmelik Ata Türbesi'nin de ikili mekân anlayışı ile inşa edildiği görülmektedir. Bu yapıda da ziyaretgâh bölümünden mezar odasına geçiş sağlanmaktadır. Bu bağlamda, söz konusu mimari anlayışın uygulanmasında iki temel yöntemin benimsendiği anlaşılmaktadır. Birinci yöntem, Zengi Ata ve Şah Abdülmelik Ata türbelerinde görüldüğü üzere, ilk kısmın tamamen ziyaretgâh bölümü olarak kullanılması; buradan geçiş sağlanan ikinci kısmın ise mezar odası olarak inşa edilmesidir. İkinci yöntem ise Kaffal Şaşi ve Şeyh Hovendi et-Tahur türbelerinde görüldüğü gibi, ilk kısımda sandukanın da bulunduğu ve buradan geçiş sağlanan ikinci mekânın yine mezar odası olarak düzenlendiği biçimindedir. Ancak birinci yöntemde inşa edilen türbelerde, ilk kısımda sandukanın yer almadığı görülmektedir. İkili mekân

anlayışı ile inşa edilen türbe örneği olarak 14. yy tarihlendirilen Said Alavuddin Makberesi verilebilir. "Makbere iki kısımdan oluşmaktadır: Birinci kısımda üstü kubbe ile örtülü ziyaretgâh, ikinci kısımda ise mezar odası yer almaktadır" (Polat, 2019, s. 387). Bir diğer türbe örneği ise 1559 yılında inşa edilen Yunus Han Makberesi olarak gösterilebilir. "Kuzey–güney doğrultusunda yerleştirilen makbere, dikdörtgen planlı ve iki bölümlü olarak tasarlanmıştır. Makbere tamamen tuğla malzeme ile inşa edilmiştir. İki bölümlü olarak tasarlanan yapının her iki bölümünün üzeri de kubbe ile kapatılmıştır"(Polat, 2019, s. 419).

5.2. Tipoloji

Taşkent şehri içerisinde incelenen 17 türbe yapısında farklı plan tiplerinin uygulandığı görülmektedir. Şehirdeki en erken tarihli türbeler olan 14. ve 15. yüzyıllara ait örneklerin kare planlı olup üzerlerinin kubbe ile örtülü olduğu tespit edilmiştir. Bu gruba dâhil olan yapılar Zengi Ata Türbesi, Ambar Ana Türbesi ve Suzuk Ata Türbesi'dir. Aynı plan tipini yansıtan Şâd-ı Mülk Aka Türbesi ise Semerkand kentinde yer alan bir Timurlu dönemi yapısıdır. Bu bağlamda, Timurlu dönemi türbe mimarisinde kare planın çoğunlukla tercih edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim "1372 tarihli Şâd-ı Mülk Aka Türbesi, Timur'un ablası Türkân Aka tarafından kızı Şâd-ı Mülk için inşa ettirilmiş kare planlı bir yapıdır" (Beksaç, 2010, s. 268).Kare planlı olup üzeri piramidal külahla örtülü bir diğer yapı ise Kaldırgaç Biy Türbesi'dir. Piramidal külahla örtülü türbe tipinin Anadolu coğrafyasında da örneklerine rastlanmaktadır. Bu bağlamda Ahi Şerafettin Türbesi dikkate değerdir. "Ahi Şerafeddin Türbesi sekizgen bir plana göre yapılmış olup alt kısmı karedir. Üstünü dıştan sekiz, içten on altı dilimli kâgir bir sivri külah örter" (Eyice, 1988, s. 532).Bu döneme tarihlendirilen Şeyh Hovendi et-Tahur Türbesi sekizgen planlı olup üzeri kubbe ile örtülüdür. Yunus Han Türbesi ise dörtgen planlı bir düzenleme sergilemektedir. Dolayısıyla, söz konusu yüzyıllarda inşa edilen türbelerin büyük çoğunluğunda kare plan ve kubbe örtü sisteminin tercih edildiği anlaşılmaktadır. Benzer biçimde, 16. yüzyıla tarihlendirilen yapılarda da bu mimari anlayışın sürdüğü, yani kare plan üzerine kubbe örtü sisteminin uygulanmaya devam ettiği görülmektedir. Zeyneddin Baba Türbesi, Kaffal Şaşi Türbesi, Hoca Nuriddin Baba Türbesi, Hayrabad İşan Türbesi ve Çoban Ata Türbesi bu gruba dâhildir. Bu durum, kare planlı ve kubbe örtülü türbe tipinin 16. yüzyılda da yaygın bir biçimde

benimsendiğini ortaya koymaktadır. 18. ve 19. yüzyıllara tarihlendirilen beş türbe yapısının tamamında kare plan ve kubbe örtülü mimari formun tercih edildiği görülmektedir. Bu yapılar; Koh Ata Buzruk Türbesi, Şah Abdülmelik Ata Türbesi, Kuyuluk Ata Türbesi, Muin Halife Baba Türbesi ve Alambardar Hoca Türbesi'dir. Bu durum, söz konusu plan tipinin uzun bir dönem boyunca istikrarla kullanıldığını ortaya koymaktadır. Bu veriler ışığında, Taşkent'teki türbe mimarisinde kare planlı ve kubbe ile örtülü plan anlayışının 14. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar yaygın ve sürekli olarak benimsendiği sonucuna varılmaktadır. Tipolojik bir değerlendirme yapıldığında, incelenen toplam 17 türbeden 14'ünün kare planlı ve üzeri kubbe ile örtülü olarak inşa edildiği tespit edilmiştir. Bu durum, söz konusu mimari formun hem işlevselliği hem de sembolik anlamı bakımından tercih edilen bir yapı tipi olduğunu göstermektedir. Nitekim bu plan tipi, Türk-İslâm mimarisinde yaygın olarak kullanılan geleneksel bir mimari formdur.

Sonuç olarak, Taşkent'te incelenen türbeler ile Türk- İslâm mimarisinin farklı dönemlerine ait yapılar karşılaştırıldığında, kare planlı ve kubbe ile örtülü türbe mimarisinin uzun bir tarihsel süreç boyunca benimsendiği ve mimari gelenek içinde istikrarla sürdürüldüğü görülmektedir.

5.2.1. Kare Planlı ve Üzeri Kubbeli Olanlar

Taşkent şehri dahilinde tespit edilen yapılar arasında, kare planlı ve üzeri kubbeli plan şemasına sahip türbeler şunlardır: Zengi Ata Türbesi, Ambar Ana Türbesi, Suzuk Ata Türbesi, Zeyneddin Baba Türbesi, Kaffal Şaşi Türbesi, Hoca Nuriddin Baba Türbesi, Çoban Ata Türbesi, Hayrabad İşan Türbesi, Koh Ata Buzruk Türbesi, Şah Abdülmelik Ata Türbesi, Muîn Halife Baba Türbesi, Alambardar Hoca Türbesi ve Kuyuluk Ata Türbesi.

5.2.2. Kare Planlı, Piramidal Külahlı Olanlar

Kaldırgaç Biy Türbesi'nin kare planlı ve piramidal külahlı bir mimari tipe sahip olduğu belirlenmiştir. 15. yüzyıla tarihlendirilen türbe, şehirdeki diğer türbelerden mimari form açısından farklılık göstermektedir. Anadolu türbe mimarisi içinde benzer bir yapıya, İlhanlı dönemine tarihlendirilen Nûreddin Sentimur Türbesi'nde rastlanmaktadır. 713

(1314) yılında vefat eden Moğol emirlerinden Nûreddin b. Sentimur için yapıldığı anlaşılan bu türbe, "kare bir gövde üzerine oturtulan sekizgen bir kasnakla, bunun üzerinde yükselen içten kubbe ve dıştan yıldız külahla" tanımlanmaktadır (Demircan, 2007, s. 257).

Kaldırgaç Biy Türbesi'nin mimari oluşumuna benzer bir diğer yapı ise daha erken tarihte inşa edilen, Kazakistan'ın Taraz kentinde yer alan Babacı Hatun Türbesi'dir. 11. yüzyıla tarihlendirilen bu yapı, dıştan prizmatik külahla örtülü olması bakımından Kaldırgaç Biy Türbesi ile benzerlik göstermektedir. Koshenova'ya (2016) göre, "kubbe, kare planlı beden duvarları üzerinde yıldız biçiminde prizmatik, altı dilimli bir kasnağa oturtulmuş olup; tromplar üzerine oturan iç yüzeyde sekiz dilimli bir kubbe, dıştan ise on altı dilimli prizmatik bir külahla örtülüdür" (s. 188). Bu benzerlikler, Kaldırgaç Biy Türbesi'nin mimari biçimlenişinin hem Orta Asya Türk türbe geleneğiyle hem de İlhanlı dönemi mimarisiyle ilişkili olduğunu göstermektedir.

5.2.3. Sekizgen Planlı, Üzeri Kubbeli Olanlar

Sekizgen planlı ve üzeri kubbe ile örtülü olan iki yapı tespit edilmiştir: 14. yüzyıla tarihlendirilen Şeyh Hovendi et-Tahur Türbesidir. Söz konusu mimari planın örneği olarak Kubbetü's-Süleybiye yapısı olarak gösterilebilir.

5.3. Malzeme

5.3.1. Tuğla Malzeme

Taşkent şehrinde tespit edilen türbe yapılarında, dönemin estetik anlayışı ve mimari koşullarına uygun olarak genellikle tuğla malzemenin tercih edildiği görülmektedir. Tuğlanın, coğrafi koşulların bir sonucu olarak birincil yapı malzemesi konumunda olması bu tercihte etkili olmuştur. Ayrıca tuğla, standart ölçülerde ve seri üretime uygun şekilde elde edilebilmesi nedeniyle de sıkça kullanılmıştır. Dolayısıyla incelenen on yedi türbe yapısında da inşa malzemesi olarak tuğla tercih edilmiştir. Özellikle Taşkent'teki bazı türbelerde, birim tuğlaların yatay eksende örülerek örgü kubbe oluşturduğu tespit edilmiştir. Örgü kubbe kullanımının şehirde bilinen en erken örneği, 14. yüzyıla tarihlendirilen Şeyh Hovendi et-Tahur Türbesi'dir. Bu erken tarihli yapının, sonraki dönemlerde inşa edilen diğer türbeleri etkilemiş olabileceği göz önünde

bulundurulmalıdır. Bu mimari tekniğin uygulandığı diğer örnekler arasında 16. yüzyıla ait Hoca Nuriddin Baba Türbesi ve Kaffal Şaşi Türbesi; 18.–19. yüzyıllara tarihlenen Çoban Ata Türbesi ile 19. yüzyıla ait Alambardar Hoca Türbesi ve Muin Halife Baba Türbesi yer almaktadır. Tuğla malzemenin tercih edilme sebepleri arasında, kolay istiflenebilmesi ve süsleme amacıyla da kullanılabilmesi öne çıkmaktadır. Özellikle Orta Asya mimarisinde sıkça görülen tuğla kullanımının yaygınlığında, bölgenin bu malzemenin teminine elverişli olması etkili olmuştur. Timurlu Dönemi'ne tarihlendirilen, 14.–15. yüzyıllar arasında inşa edilen türbe yapılarının ana yapı malzemesi de tuğladır. Zengi Ata Türbesi (14.–15. yy) dış beden duvarlarında tuğla malzeme ile inşa edilmiştir. Ambar Ana Türbesi'nin dış beden duvarları da güney, kuzey ve batı cephelerinde yatay tuğla sıralarıyla örülmüştür. Kaldırgaç Biy Türbesi'nde ise dış beden duvarlarında yatay tuğla sıraları kullanılmış; kubbe ve kubbeye geçiş bölümleri, merkeze doğru spiral biçimde dizilen yatay tuğla sıralarıyla örülmüştür. Şeyh Hovendi et-Tahur Türbesi'nin (15. yy) beden duvarlarında da tuğla malzeme tercih edilmiştir. Kubbe ve kubbeye geçiş öğeleri, tuğla malzemenin istiflenmesiyle oluşturulmuştur. Robert Hillenbrand'ın Timurlu dönemi mimarisiyle ilgili değerlendirmesine göre: "Dış duvarlar, taşıdıkları tuğla ve sırlı tuğla süslemelerle yeni bir önem kazanırlar. Binalar, tek bir noktadan seyredilmek üzere değil; bir bütün olarak algılanmak üzere tasarlanmıştır" (Hillenbrand, 1999, s. 233). Timurlu dönemine tarihlendirilen türbe yapıları incelendiğinde, kullanılan tuğla malzemenin yapının geneline yayıldığı ve bir bütünlük oluşturduğu görülmektedir. Şeyh Hovendi et-Tahur Türbesi'nde kullanılan tuğla, ön cephenin yan kısımlarında açılan kör nişlerle birlikte cephede bir hareketlilik yaratmıştır. Bu durum, inşa malzemesi ile süsleme unsurları arasında bütünlüklü bir ilişki kurulduğunu göstermektedir. Kaldırgaç Biy Türbesi'nde ise hem yapı malzemesi olarak tuğla kullanılmış hem de ön cephede yer alan sağır sivri nişler yine tuğla malzeme ile oluşturulmuştur. Bu örnek, Timurlu dönemi mimarisinde tuğlanın hem taşıyıcı hem de estetik bir unsur olarak bütüncül biçimde değerlendirildiğini göstermektedir. Kaffal Şaşi Türbesi inşa malzemesi olarak tuğla kullanılmış yapılardan biridir. Tuğla malzemenin tercih edildiği diğer örnekler arasında Hoca Nuriddin Baba Türbesi , Çoban Ata Türbesi ve Alambardar Hoca Türbesi yer almaktadır. Bu yapılarda da iç mekânı örten kubbenin yatay tuğla sıralarıyla oluşturulduğu ve kubbeye geçişin yine tuğla malzeme ile sağlandığı görülmektedir. Orta

Asya türbe mimarisine erken bir örnek olarak değerlendirilebilecek Sultan Sencer Türbesi'nin (1153–1157) inşasında da tamamen tuğla malzeme kullanılmıştır. Bu durum, tuğlanın bölgesel bir gelenek olarak hem yapısal hem de estetik açıdan yüzyıllar boyunca önemini koruduğunu göstermektedir.

5.3.2. Ahşap Malzeme

Taşkent şehri içerisinde tespit edilen türbe yapıları, Türk-İslâm mimarisinin önemli örnekleri arasında yer almaktadır. Bu nedenle her bir yapının mimari karakteristiği ve sanatsal açıdan taşıdığı üslup, bulundukları konumun önemini yansıtmaktadır. Yapılan çalışma neticesinde, söz konusu yapıların kapı kanatlarında ahşap işçiliğinin nadide örneklerinin yer aldığı tespit edilmiştir. Nitekim "Türk-İslâm mimari tezyinatında ahşap işçiliği önemli bir yer tutmaktadır. İşlemeye elverişli yapısından dolayı VIII. yüzyıldan itibaren kapı ve pencere kapaklarında, bilhassa minberlerde yaygın bir kullanım alanı bulmuştur" (Doğanay, 2012, s. 80). Şehir içerisindeki yapılarda ise ahşap malzeme kullanımı, özellikle portal içerisinde yer alan giriş açıklıklarında görülmektedir. Bu giriş açıklıkları, ahşap işçiliğiyle üretilmiş kapılar aracılığıyla oluşturulmuştur. Bu bağlamda Muîn Halife Baba Türbesi'nin ahşap kapı açıklığı ile Zeyneddin Baba ve Koh Ata Buzruk Türbeleri'nde sivri kemerli nişler içerisinde yer alan ahşap kapı açıklıkları söz konusu kullanımın önemli örneklerindendir. Kaffal Şaşi Türbesi'nin kuzey cephesindeki taçkapıdan giriş, ahşap oyma bir kapı ile sağlanmaktadır. Şah Abdülmelik Ata Türbesi'nde ise ince işçilik gerektiren ahşap oyma giriş kapısının yanı sıra, iç mekânda yer alan mezar odasının ahşap oyma kapısı da dikkat çekici örnekler arasında yer almaktadır. Portal içerisinde bulunan giriş açıklığında ahşap malzeme kullanımının görüldüğü diğer yapı örnekleri ise Çoban Ata Türbesi (18. yy), Hoca Nuriddin Baba Türbesi (16. yy) ve Zeyneddin Baba Türbesi (16. yy) olarak sıralanabilir.

5.3.3. Mermer Malzeme

Taşkent şehrinde yer alan türbe yapılarında mermer malzemenin, tuğla malzemeye göre fazla tercih edilmediği belirlenmiştir. Mermer, yapıların içerisinde meftun olan kişinin mezar sandukalarında tercih edilmiştir. Şeyh Hovendi et-Tahur Türbesi'nin ziyaretgâh

kısmında ve mezar odasında bulunan mermer mezar sandukaları ile Kaldırgaç Biy Türbesi'nde yer alan mermer mezar sandukası örnektir. Malzemenin kullanıldığı bazı kısımların ise onarımlar sırasında yapıya eklendiği örnekler de mevcuttur. Koh Ata Buzruk Türbesi'nin iç mekânına, yerden 78 cm yükseltilmiş mermer yapı, onarımlar sırasında eklenmiştir. 18.yüzyıla tarihlendirilen Kuyuluk Ata Türbesi'nin iç mekânında belli bir seviyeye kadar mermer malzeme kullanımı görülmektedir.

5.3.4. Çini Malzeme

Çini malzemesinin Taşkent'teki türbelerde tercih edildiği belirlenmiştir. Bu bağlamda, çini kullanımının kökeni Uygur dönemine kadar uzanmakla birlikte, "İslâm mimarisinde çininin ilk gelişimine, Uygur, Gazne, Karahanlı ve İran'daki Büyük Selçuklu gibi Türk devletleri öncülük etmiştir. Dokuzuncu yüzyılda, Abbâsîler tarafından Türk askerleri için kurulan ve Bağdat'ın kuzeyinde yer alan Samarra şehrinde yapılan kazılarda da çini kalıntılarına rastlanmıştır" (Öney, 1992, s. 93). Anadolu Selçukluları ile birlikte çini sanatı Anadolu'ya taşınmış ve bu dönemde nitelikli ve güçlü eserler ortaya konmuştur.

> *Anadolu Selçukluları eliyle Anadolu'ya getirilen çini sanatında, on ikinci ve on üçüncü yüzyıllarda çok başarılı örnekler üretilmiştir. Anadolu Beylikleri döneminde de bu gelişmeler sürdürülmüş, Osmanlı Devleti'nin erken döneminde, on dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda, Selçuklu ve Beylikler dönemi çini sanatı gelenekleri devam ettirilmiştir" (Karaca, 2022, s. 219).*

Taşkent türbelerinde çini kullanımının en erken örnekleri on dördüncü ve on beşinci yüzyıllara tarihlenmektedir. Özellikle taçkapılar, çini malzemenin en yoğun biçimde uygulandığı bölümler arasında yer almaktadır. Türbe mimarisinde taçkapı, yapının önemini ve anıtsallığını yansıtan başlıca mimari unsurlardan biridir. Bu doğrultuda, çini malzemesinin tezyinatla birlikte kullanımının, türbelerin taçkapılarında tercih edildiği görülmektedir. Nitekim Zengi Ata Türbesi'nin taçkapısında, Ambar Ana Türbesi'nin portalinde, Kaffal Şaşi Türbesi'nin taçkapısında, Kaldırgaç Biy Türbesi'nin portalinde ve Şeyh Hovendi et-Tahur Türbesi'nin ön cephesinde çini malzemesi kullanımına rastlanmaktadır. Bu örnekler, çininin yalnızca estetik bir unsur olarak değil, aynı

zamanda yapının simgesel değerini artıran önemli bir öğe olarak değerlendirildiğini ortaya koymaktadır.

5.4. Süsleme

Taşkent şehrinde yer alan türbe yapılarının süsleme kompozisyonları genel olarak değerlendirildiğinde, süsleme unsurlarının dönemsel üslup özelliklerine bağlı olarak çeşitlilik gösterdiği anlaşılmaktadır. 14. yüzyıla tarihlendirilen Zengi Ata Türbesi'nde süsleme kompozisyonu, taçkapının ortasında yer alan sivri kemerli niş açıklığı etrafında yoğunlaşmaktadır. Nişin iç yüzeyi, çini malzeme kullanılarak kufi yazı ile kaplanmış; sivri kemerli nişin dışında kalan yüzeyler ise iç içe geçmiş köşeli yıldız motiflerinin tekrarıyla bezenmiştir. Bu durum, Timurlu Dönemi'nde çini kullanımının yaygınlığına ve üstün işçilik anlayışının yapı ölçeğinde yansıtıldığına işaret etmektedir. Nitekim Timurlu çini mozaiklerinin, Selçuklu ve İlhanlı yapılarını süsleyen çini mozaik işçiliğinin oldukça üzerinde bir teknik ve estetik düzeye sahip olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda, "Timurlu çini mozaikleri Selçuklu ve İlhanlı yapılarını süsleyen, çini mozaik işçiliğinin çok üstünde bir işçiliği yansıtırlar" (Başkan, 2014, s. 82).Yapının iç mekânında, köşe kısımlarda yaldızlı mukarnaslar yer almakta olup mukarnas kavramı, kelime anlamı itibarıyla "petekler dizisi ya da hücreler halinde istiflenmiş görüntü veren mukarnas, bulunduğu yerde hem taşıyıcı hem süsleyici işlev gördüğünden statik ve plastik görevleri birlikte üstlenerek diğer formlara göre çok farklı bir özellik taşır" şeklinde tanımlanmaktadır (Mülâyim, 2020, s. 126). İç mekânda diğer yüzeyler ise kalem işi süslemelerle tezyin edilmiştir. Benzer bir süsleme anlayışı Ambar Ana Türbesi'nde de görülmektedir. Bu yapıda da portalin ortasında yer alan sivri kemerli niş açıklığının iç yüzeyi çini malzeme ile kufi yazı kuşağı şeklinde düzenlenmiş, nişin dışında kalan yüzeylerde ise köşeli yıldız motiflerinin iç içe geçmesiyle oluşturulan geometrik kompozisyonlar tercih edilmiştir. İç mekânda süsleme unsurlarının konumlandırılması da Zengi Ata Türbesi ile paralellik göstermekte olup, köşe kısımlara altın yaldızlı mukarnaslar yerleştirilmiştir. Aynı döneme tarihlendirilen Şeyh Hovendi et-Tahur Türbesi'nde ise süsleme kompozisyonunun Zengi Ata ve Ambar Ana türbelerine kıyasla daha sade tutulduğu görülmektedir. Bu yapıda geometrik motifler yerine bitkisel süslemelerin tercih edildiği dikkat çekmektedir. Söz konusu süsleme unsurları, portalin ortasında yer alan sivri kemerli niş açıklığının alınlık kısmında ve

portalin yanlarında bulunan sağır nişlerde aynı kompozisyon anlayışıyla uygulanmıştır. 15.yüzyıla tarihlendirilen Kaldırgaç Biy Türbesi, şehir içindeki özgün konumu ve süsleme anlayışıyla diğer örneklerden ayrılmaktadır. Türbenin portalinde yer alan, vazo içerisinden çıkan çiçek demeti motifi mavi, lacivert ve beyaz renklerde işlenmiş olup, Osmanlı döneminde yaygın olarak kullanılan bir süsleme unsuru olması bakımından Osmanlı üslubunu yansıtmaktadır. Bu motifin benzerlerine Bursa Yeşil Türbe'nin mihrabındaki kaşi bezemeleri arasında da örnekleri bulunmaktadır.

Kronolojik süreç içerisinde 15. ve 16. yüzyıllara tarihlendirilen Yunus Han Türbesi ile 16. yüzyıla tarihlendirilen Zeyneddin Baba Türbesi'nde süsleme kompozisyonlarının oldukça sade tutulduğu görülmektedir. Aynı yüzyıla tarihlendirilen Kaffal Şaşi Türbesi'nde ise bitkisel motiflerin tercih edildiği dikkat çekmektedir. Bu motifler, taçkapının ortasında yer alan sivri kemerli niş açıklığının alınlık kısmında yer almakta; ayrıca niş açıklığının yanlarında bulunan sağır nişlerin üzerinde de uygulanmaktadır. Yapıda süsleme kompozisyonlarının görüldüğü bir diğer mimari alan ise kubbenin kasnak kısmıdır. Bu bölüm, dıştan çini malzeme kullanılarak geometrik motiflerle bezenmiştir.

16.yüzyıla tarihlendirilen Hoca Nuriddin Baba Türbesi'nde herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamakta olup yapı oldukça sade bir görünüm sergilemektedir. Benzer şekilde 18. ve 19. yüzyıllara tarihlendirilen Çoban Ata Türbesi de süsleme açısından yalın bir anlayışa sahiptir. Aynı tarih aralığına tarihlendirilen Koh Ata Buzruk Türbesi'nde ise süsleme kompozisyonu yalnızca taçkapının ortasında yer alan sivri kemerli niş açıklığının alınlık kısmında yoğunlaşmakta ve geometrik motifler tercih edilmektedir. Yine aynı döneme tarihlendirilen Kuyuluk Ata Türbesi'nde süsleme kompozisyonu, tuğla malzemenin istiflenmesiyle oluşturulmuştur. Şah Abdülmelik Ata Türbesi ise süsleme kompozisyonu bakımından oldukça zengin bir örnek teşkil etmektedir. Mimari düzenlemesiyle olduğu kadar süsleme kompozisyonuyla da dikkat çeken Şah Abdülmelik Ata Türbesi, ön cephesinde yer alan giriş kısmında İslâm mimarisine özgü geometrik desenlerle öne çıkmaktadır. Kapının çevresi, mavi, beyaz ve turkuaz renklerde yıldız ve çokgen motiflerle kaplanmıştır. Yapının kubbe iç kısmında ise merkezden yayılan bitkisel, rûmî motif benzeri uzantılar yer almakta olup, bu desenler klasik Osmanlı sanatında görülen geçme madalyon ve rûmî motiflerini

çağrıştırmaktadır. Benzer bir uygulama Bursa'daki Cem Sultan Türbesi kubbesinde de görülmektedir. "Kubbe eteğinde besmele-i şerif ile Âyetü'l-kürsî yazılıdır. Kubbe sathını hatâyî ve rûmî motifler kaplar. Bunların aralarında küçük kartuşların içlerinde "Sultan Mustafa" adı yer alır"(Eyice,1993,s.286).Firuze ve lacivert renkli çinilerle bezenen kubbe iç yüzeyi, rûmî motiflerle süslenmiştir. Kubbe eteği hizasında ise kare panolar içinde sülüs hatla yazılmış hat örnekleri yer almakta, böylece mimari bütünlük hat ve bezeme sanatının bir arada kullanımıyla sağlanmaktadır. Portal bölümünde turkuaz renkli yıldız motifleri girift bir düzen içerisinde bezenmiş; iç mekânda ise kubbe bölümünde rûmî ve hatâyî motifleri kullanılmıştır. Buna karşılık Muin Halife Baba ve Alambardar Hoca türbelerinin tezyinatsız bir anlayışla inşa edildiği görülmektedir.

Bu veriler ışığında, 14. ve 15. yüzyıllara tarihlendirilen türbe yapılarında geometrik motiflerin Zengi Ata ve Ambar Ana türbelerinde yoğun olarak tercih edildiği; bitkisel süslemelerin ise Şeyh Hovendi et-Tahur ve Kaldırgaç Biy türbelerinde öne çıktığı anlaşılmaktadır. 16. yüzyılda bitkisel motiflerin tercih edilmesi Kaffal Şaşi Türbesi'nde görülürken, bu dönemde geometrik motiflerin kullanımının sınırlı kaldığı söylenebilir. 18. ve 19. yüzyıllarda ise geometrik motiflerin yeniden kullanılmaya başlandığı ve bu anlayışın Koh Ata Buzruk ile Şah Abdülmelik Ata türbelerinde belirgin örneklerle temsil edildiği görülmektedir.

5.3.1.Bitkisel Motifler

Bitkisel motiflerin yer aldığı süsleme kompozisyonları, genellikle yapıların ön cephesinde görülmektedir. Kaldırgaç Biy Türbesi'nin portalinde yer alan sivri kemerin üzeri bitkisel motiflerle tezyin edilmiştir. Aynı şekilde süsleme motiflerinin konumlandırması Şeyh Hoven Taur Türbesi'nde de görülmektedir. Ön cephede kare niş açıklığının içerisinde yer alan sivri kemerin üzeri bitkisel motiflerle bezenmiştir. Koh Ata Türbesi'nin taçkapısında yer alan sivri kemer açıklığının üzeri de bitkisel motiflerle bezenmiştir. Çiçekli vazo motifi, Kaldırgaç Biy Türbesi'nin ön cephesinde yer aldığı belirlenmiştir. İslam sanatında, özellikle Osmanlı ve İran sanatında vazolu çiçek kompozisyonlarına oldukça sık rastlanan bu tema, doğanın güzelliğini ve cennet bahçelerini sembolize etmektedir. Söz konusu motifin benzer örneklerine; Tuman Aka Makberesi'nin taç kapısının sağ tarafında yer alan panoda ve Bursa'daki Yeşil Türbe'nin

mihrabında da rastlanmaktadır. İncelediğimiz on yedi türbe yapısında çiçekli vazo motifine sadece Kaldırgaç Biy Türbesinin Portalinde yer aldığı belirlenmiştir.

5.3.2. Geometrik Motifler

Geometrik süslemeler, İslam sanatında oldukça yaygın biçimde görülen estetik unsurlardan biridir. "Tarihin hemen her döneminde uygulanan geometrik süslemeler, İslâm sanatında Emevî, Abbâsî, Karahanlı, Gazneli ve Büyük Selçuklu dönemlerinde geliştirilmiş; coğrafi yöre ve kullanılan malzemenin türüne bağlı olarak farklı tipler ortaya çıkmıştır" (Mülayim, 1982, s. 51). "Geometrik motifler Selçuklu çinilerinin başlangıcı oluşturmuş ve büyük bir ustalıkla geliştirilmiştir. Osmanlı döneminde ise, geometrik motif örnekleri azalarak kaybolmuştur yerine bitkisel motifler almıştır. Stilize edilerek üslup katılan kır çiçekleri rûmî ve geometrik süslemelerle kompozisyonlar yapılmıştır"(Şahin,2015,s.88). Özellikle her bir geometrik motif, yapının mimari karakterine katkı sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda sembolik anlamlar taşımaktadır. Yapılan incelemeler, türbe yapılarının süsleme kompozisyonlarında geometrik motiflerin yoğun biçimde kullanıldığını ortaya koymaktadır. Timurlu ve İlhanlı dönemlerinde inşa edilen yapılarda sıkça rastlanan bu motif, Taşkent türbelerinde belirli bir dönemle sınırlı kalmaksızın, genel olarak on dördüncü ve on dokuzuncu yüzyıllar arasında inşa edilen yapılarda yer almaktadır. Bu bağlamda köşeli yıldız motifi, İslâm sanatında özellikle mimari yapılarda sıkça karşılaşılan önemli bir bezeme unsurudur. Genellikle matematiksel oranlara ve tekrar eden döngülere dayalı olarak kullanılan bu motif, sonsuzluk hissi uyandıran süsleme kompozisyonlarının temel öğelerinden biridir. İncelenen türbe yapılarında da köşeli yıldız motifinin çeşitli örneklerine rastlanmaktadır. Örneğin Zengi Ata Türbesi'nin taçkapısının yan panolarında on iki köşeli, sekiz köşeli ve beş köşeli yıldız motifleri iç içe geçmeli biçimde kullanılarak zengin bir süsleme kompozisyonu oluşturulmuştur. Benzer şekilde, 14. yüzyıla tarihlendirilen Ambar Ana Türbesi'nin yan panolarında da on iki köşeli, sekiz köşeli ve beş köşeli yıldız motiflerinin tercih edildiği görülmektedir. Timurlu dönemine tarihlendirilen her iki yapının taçkapısında kullanılan yıldız motifleri, Memlûk mimarisiyle karşılaştırıldığında, bu dönemde de yıldız motiflerinin yaygın biçimde kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Memlûkler Dönemi süsleme sanatının etkileri 16. yüzyıla kadar sürmüş olup, Selçuklulara kıyasla daha sade geometrik motiflerin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu dönemde kare, daire, baklava ve yıldız desenleri genellikle birlikte kullanılmış; iç içe geçen karmaşık desenlerden ziyade odak motiflere ağırlık verilmiştir (Bloom, 1999, ss. 31–58).

Zengi Ata ve Ambar Ana türbelerinde kullanılan yıldız motifleri, Memlûk mimarisiyle ayrıntılı karşılaştırıldığında, Memlûk Dönemi'nde görülen dokuz veya on bir köşeli yıldız motiflerinin bu yapılarda tercih edilmediği dikkat çekmektedir. Özellikle Memlûk sanatında köşeli yıldız motiflerinin çeşitliliği öne çıkmaktadır. Nitekim "Mısır'da Memlûk sanatında dokuz ve on bir köşeli yıldızlar da görülmekte; Osmanlı eserlerinde ise bu şekillere rastlanmamaktadır" (Demiriz, 1979, s. 31). Dolayısıyla bu karşılaştırmanın diğer yapılar için de geçerli olduğu tespit edilmiştir. Memlûk Dönemi'nde görülen dokuz veya on bir köşeli yıldız motiflerinin, Şah Abdülmelik Ata ve Koh Ata Buzruk türbelerinde de tercih edilmediği anlaşılmaktadır.18. yüzyıla tarihlenen Şah Abdülmelik Ata Türbesi'nin taçkapısında on iki köşeli ve sekiz köşeli yıldız motifleri kullanılmıştır. Koh Ata Buzruk Türbesi'nin taçkapısında ise sivri kemerli niş açıklığının üst kısmında on iki köşeli yıldız motifi tercih edilmiştir. Bu durum, söz konusu yapıların bezeme anlayışında belirli köşeli yıldız tiplerinin öne çıktığını ve Memlûk Dönemi'ndeki çeşitlilikten farklı bir tercih sergilendiğini göstermektedir.

5.3.3. Tuğla Süsleme

Tuğla malzemenin farklı biçimlerde istiflenmesiyle oluşturulan süsleme kompozisyonu örneklerine Timurlu mimarisinde sıklıkla rastlanmaktadır. Kuyuluk Ata Türbesi'nin cephelerinin tezyinatı, tuğla malzemenin farklı şekillerde istiflenmesiyle sağlanmıştır.

5.3.4. Kalem İşi Süsleme

Taşkent türbelerinde uygulanan kalem işi süslemeler, yalnızca yüzey dekorasyonu olmanın ötesinde, yapının mimari karakterine anlam kazandıran, estetik bütünlüğü sağlayan ve dönemin kültürel-sosyal yapısını yansıtan önemli bir sanat biçimi olarak öne çıkmaktadır. Bu bezemeler, hem iç mekâna derinlik kazandırmakta hem de yapının kutsal işlevine uygun ruhani bir atmosfer oluşturmaktadır. Şehirde tespit edilen

yapılarda kalem işi süslemelere rastlanmakta olup, bu süslemelerin bölgedeki en erken örneği 14. yüzyıla tarihlendirilen Zengi Ata Türbesi'nde yer almaktadır. Türbenin ziyaretgâh bölümünün iç mekânı tamamen kalem işi motiflerle kaplanmış olup, özellikle bitkisel ve geometrik desenlerin ritmik bir düzen içerisinde kullanıldığı görülmektedir. Mezar odasında ise süslemeler, kubbenin iç kısmında yoğunlaşmakta; bu bölümde kullanılan bezemeler, ziyaretçiye mekânsal bir yönlendirme ve kutsal alana saygı hissi vermektedir. Aynı yüzyıla tarihlendirilen bir diğer önemli yapı olan Ambar Ana Türbesi, kalem işi bezemelerin farklı kompozisyonlarla ele alındığı bir başka örnektir. İç mekânda özellikle kubbe kısmında yer alan süslemelerde simetrik yerleşim ve merkeziyetçi tasarım anlayışı dikkat çekmektedir. Renk seçiminde mavi, turkuaz ve altın tonlarının ağırlıklı olarak tercih edilmesi, hem Selçuklu hem de Timurlu sanat geleneğinin etkilerini yansıtmaktadır. Aynı döneme tarihlendirilen Suzuk Ata Türbesi, kalem işi süslemelerin sanatsal derinliğini ortaya koyan özgün örneklerden biridir. İç mekân kubbesinde yer alan bezemelerde, klasik İslam sanatının karakteristik ögeleri olan mukarnas, hatâyî ve rûmî motifleri özenle işlenmiştir. Bu bezemeler, yalnızca estetik bir unsur değil, aynı zamanda yapının inşa edildiği dönemdeki dini ve kültürel değerlerin bir yansıması olarak da değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, Taşkent türbelerinde görülen kalem işi süslemeler, sadece mimariyi güzelleştiren dekoratif öğeler değil, aynı zamanda dönemin sanat anlayışını, zanaatkâr becerilerini ve dini inanışlarını yansıtan önemli kültürel belgeler olarak kabul edilmelidir. Söz konusu süsleme geleneği, özellikle Orta Asya'da İslâm mimarisinin gelişimi açısından incelendiğinde, yerel üsluplarla evrensel sanat formlarının nasıl harmanlandığını gösteren çarpıcı bir örnek teşkil etmektedir.

5.3.5. Hat Sanatı

İslam mimarisinde yazı, mimari yapılarda görülen önemli bir unsur olmakla birlikte, yapılar üzerinde sanatsal bir ifade aracı olarak kullanılmıştır. "Yazı, İslam mimarisinin ana unsurlarından biri olarak kabul edilmiş ve en çok kullanılan sanat türlerinden biri olmuştur" (Tatlı, 2012:26). Taşkent şehrinde de önemli örnekleri yapılarda tespit edilmekte; özellikle türbe yapılarında geometrik hatlarla oluşturulmuş kûfî yazı örnekleri görülmektedir. Hat sanatı kapsamında değerlendirilen kûfî yazı örneklerinin

doğru biçimde anlaşılabilmesi için hat sanatı kavramının tanımlanması önem arz etmektedir.

> *Hat sanatı; tenasüp (uyum), zarafet, ihtişam ve ulvîlik gibi estetik özellikleriyle güzel sanatlar arasında en önemli yeri almıştır. Mushaf-ı şeriflerde, yazma eserlerde, mimarideki kitabelerde, mezar taşlarında, metal, cam ve tahta işlerinde; kumaş, çini, tuğla, tezyinat ve daha nice farklı alanlarda çeşitli üsluplarla en mükemmel biçimde yazılmış ve işlenmiştir (Bektaşoğlu, 2009, s. 22).*

14. ve 15. yüzyıllara tarihlendirilen Zengi Ata Türbesi'nin taç kapısının ortasında yer alan sivri kemerli niş açıklığında, kûfî hatla yazılmış "Allah" ve "Muhammed" ibarelerinin bulunduğu görülmektedir. Benzer bir süsleme anlayışı, Ambar Ana Türbesi'nin mimarisinde de gözlemlenmektedir. Çini malzeme kullanılarak oluşturulan kûfî hat örneklerine Anadolu'da da rastlanmakta olup, 13. yüzyıla tarihlendirilen Sahib Ata Türbesi bu bağlamda dikkat çekici bir örnektir. Türbenin iç mekânındaki hazırlık bölümünde kûfî hatla "Ali" isminin işlendiği görülmektedir. Dolayısıyla, Zengi Ata ve Ambar Ana türbelerinde kûfî hat örnekleri dış cephede, özellikle taç kapının sivri kemerli niş kısmında yer alırken; Anadolu'da 13. yüzyıl örneği olan Sahib Ata Türbesi'nde bu uygulamanın iç mekânda tercih edildiği anlaşılmaktadır. Bu durum, Timurlu döneminde hat sanatının yapıların dış cephelerinde daha yaygın biçimde kullanıldığını göstermektedir. Bu süsleme örnekleri, özellikle Taşkent şehrinde 14. yüzyıla tarihlenen yapılarda tespit edilmiştir. Aynı döneme tarihlendirilen ve Semerkand'da inşa edilen Timurlu Dönemi'ne ait Hoca Ahmed Yesevî Türbesi'nin dış cephesinin doğu yüzeyinde ise "Lâ ilâhe illallah", "Sübhânallah" ve "Elhamdülillah" ifadeleri tekrarlanarak kompozisyon oluşturulmuştur. Yapının güney ve batı cephelerinde ise "Muhammed" ve "Nebiyyullah" isimleri tekrar edilerek benzer bir düzenleme görülmektedir. Tuman Aka Makberesi'nin cephe duvarında da kûfî hatla yazılmış örneklere rastlanmaktadır. "Güneyde mescit ile bitişik olan makberenin kuzey ve batı cephe duvarları tuğla ve sırlı tuğla kullanılmak suretiyle kufi hat ile bezenmiştir"(Akyüz,2023,s.19). Şahı zinde yapıları "Yapılar sırlı tuğla ve çinilerle kaplanmış, çok azında tuğla işçiliği görülmektedir. Yapıların üzerinde kûfî ve Ma'kılı yazı tasarımları sıklıkla kullanılmıştır"(Kuş,2022,s.37). Hasankeyf'te 15. yy inşa edilen Zeynel Bey Türbesi "Gövde, zikzak biçiminde dizilmiş fîrûze sırlı tuğla çerçeveler arasında yukarıdan aşağıya doğru Allah, Muhammed, Ahmed ve Ali adlarının

tekrarlandığı dört sıra satrançlı kûfî yazı örnekleriyle bezenmiş, ancak alt ve üst kısımları dökülmüştür" (Uluçam, 2013, s.364)

5.4. Mimari Yapı Elemanları

Mimaride yapı elemanları, bir bütünün parçası olarak hiyerarşik bir düzen içinde konumlandırılmaktadır. Yapı elemanlarının biçimlendirilmesi ve süslenmesi ise inşa edildikleri dönemin üslup özelliklerini yansıtmaktadır. Timurlu dönemine tarihlendirilen yapılarda, mimari yapıların gösterişli biçimde inşa edildiği ve bazı yapı elemanlarının anıtsal ölçülerde ele alındığı görülmektedir. Nitekim "Semerkant'taki Bibi Hanım Camii ve Herat medreselerinde olduğu gibi, iskeletli kubbelerin, yüksek kasnakların ve birden fazla minarenin yaygınlığı, Timurlu mimarlarının binalarının teatral boyutlarının tümüyle farkında olduklarını göstermektedir" (Hillenbrand, 1999, s. 233). "Timurlu devrinde kasnakları iyice yükseltilen ve derinliği artırılan kubbeler, bazen tamamen çinilerle kaplanarak pırıltılı bir görünüm kazanmış, bazen de yivli yüzeyleriyle daha gösterişli hâle getirilmiştir" (Mülâyim, 2002, s. 302). Bu bağlamda Timurlu dönemi türbe yapılarının yapı elemanları incelendiğinde, kubbenin anıtsal ölçülerde inşa edildiği dikkat çekmektedir. Bu ölçekteki kubbelerin desteklenebilmesi amacıyla çift cidarlı kubbe uygulamasının tercih edildiği anlaşılmaktadır. Bu uygulamaya Zengi Ata, Ambar Ana, Kaldırgaç Biy ve Yunus Han türbeleri örnek olarak gösterilebilir. Söz konusu mimari yaklaşım yalnızca Timurlu dönemiyle sınırlı kalmamış; 16. yüzyıla tarihlendirilen Zeyneddin Baba ve Kaffal Şaşî türbelerinde de uygulanmıştır. Nitekim Kubbenin uzun kasnaklar üzerinde yükseltilmesi, Selçuklu dönemiyle karşılaştırıldığında, Selçuklu türbelerinde sık rastlanan bir uygulama değildir. Bu duruma ilişkin olarak "Kasnaklar, Selçuklu dönemi türbelerinde sık rastlanan bir unsur değildir. Anadolu'da XIV. yüzyıl başlarına kadar yalnızca kare prizma gövdeli türbelerde ve oldukça seyrek görülen kasnaklar, bu tarihten itibaren çokgen prizma gövdeli türbelerde de görülmeye başlamıştır" ifadesi dikkat çekmektedir (Daş, 2003, s. 14).Diğer taraftan Zengi Ata ve Ambar Ana türbeleri gibi erken dönem yapılarının, sonraki dönemlerde inşa edilen türbelerin mimari oluşumunda etkili olmuş olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Özellikle kubbede çift cidar uygulamasının 14. yüzyıla tarihlendirilen Zengi Ata Türbesi'nde görülmesi ve benzer uygulamanın 16. yüzyıla tarihlendirilen Kaffal Şaşî ve Zeyneddin Baba türbelerinde de devam etmesi

gibi, Timurlu mimari karakteristiğinin yenilikçi bir sürecin ürünü olduğunu göstermektedir. Bu sürecin, şehirlerin yeniden yapılandırılmasında belirleyici bir rol oynadığı ve etkilerinin açıkça hissedildiği anlaşılmaktadır. Bu mimari anlayışın etkileri yalnızca Timurlu coğrafyasıyla sınırlı kalmamış; Safevî, Babür ve hatta Osmanlı gibi güçlü devletlerin mimari üretimlerinde de izlenmiştir. Asıl üzerinde durulması gereken husus, Timurlu mimarisinin uzak coğrafyaların mimarisini dahi etkileyebilecek ölçüde güçlü ve yaygın bir etki alanına sahip olmasıdır. Dolayısıyla Timurlu mimarisinin, ortaya çıktığı bölgelerde olduğu kadar, farklı coğrafyalarda da geç dönemlere kadar belirleyici ve yönlendirici bir rol üstlendiği anlaşılmaktadır.

Türbe yapılarının ön cepheleri incelendiğinde, birçoğunda taçkapının merkezinde yer alan sivri kemerli derin niş açıklığının belirleyici bir mimari kompozisyon oluşturduğu görülmektedir. Büyük Selçuklu, Osmanlı ve Timurlu dönem mimarisinde yaygın olarak kullanılan bu düzenleme, Taşkent kentinde farklı tarih aralıklarında inşa edilen türbe yapılarında da karşımıza çıkmaktadır. Timurlu dönemine tarihlenen Zengi Ata Türbesi (14. yüzyıl), Ambar Ana Türbesi (14. yüzyıl) ve Şeyh Hovendi et-Tahur Türbesi'nin (14. yüzyıl) ön cephelerinde yer alan taçkapılarda, cephe ekseninin ortasında konumlandırılmış sivri kemerli ve derin niş açıklıkları açık biçimde izlenmektedir.Bu mimari kompozisyonun, 16. yüzyıla tarihlenen türbe yapılarında da sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Kaffal Şaşi Türbesi (16. yüzyıl), Zeyneddin Baba Türbesi (16. yüzyıl) ve Hoca Nuriddin Baba Türbesi (16. yüzyıl) ,Çoban Ata Türbesi (18. yüzyıl), Şah Abdülmelik Ata Türbesi (18. yüzyıl), Kuyuluk Ata Türbesi (18. yüzyıl), Muîn Halife Baba Türbesi (19. yüzyıl) ve Alambardar Hoca Türbesi (19. yüzyıl) gibi daha geç tarihli yapılar da aynı cephe düzenlemesini devam ettirmiştir. Bu veriler, söz konusu mimari uygulamanın tek bir döneme özgü olmadığını, aksine geniş bir zaman dilimi boyunca süreklilik gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Türbelerin iç mekân düzenlemelerinde ise tuğla işçiliğiyle örülmüş örgü kubbeler dikkat çekmektedir. Bu kubbelerde, tuğlaların merkezden çevreye doğru yatay eksende dizilmesiyle spiral bir desen etkisi oluşturulmuştur. Söz konusu uygulama, mimari açıdan estetik bir görünüm sunmasının yanı sıra tuğla malzemenin strüktürel özelliklerinden yararlanılması bakımından da işlevsel bir nitelik taşımaktadır. İç mekânda yatay tuğla sıralarıyla meydana getirilen bu örgü kubbe tipinin, türbe

mimarisinde belirli bir döneme özgü bir karakteristik olmaktan ziyade farklı tarih aralıklarında inşa edilen yapılarda tekrarlandığı görülmektedir. Şeyh Hovendi et-Tahur Türbesi (14. yüzyıl), Kaffal Şaşi Türbesi (16. yüzyıl), Hoca Nuriddin Baba Türbesi (16. yüzyıl), Çoban Ata Türbesi (18. yüzyıl), Muîn Halife Baba Türbesi (19. yüzyıl) ve Alambardar Hoca Türbesi (19. yüzyıl) bu mimari anlayışın sürekliliğini yansıtan başlıca örnekler arasında yer almaktadır.

SONUÇ

"Taşkent Şehri Türbeleri" adlı çalışmamız kapsamında tespit edilen türbe yapılarının şehir içerisindeki konumlarının homojen bir dağılım sergilemediği, farklı bölge sınırları içerisinde yer aldığı saha araştırmamız sonucunda netleştirilmiştir. Bu çerçevede; Şeyhantaur ilçesinde sekiz, kentin idari merkezi konumundaki Almazar ilçesinde üç, Bektemir ilçesinde bir, Zengi Ata bölgesinde iki, yerleşim alanlarının dışında ve kentin uzak bir noktasında bulunan Akhangaran bölgesinde bir, Uçtepa ilçesinde ise bir türbe yapısı tespit edilmiştir. Bu veriler doğrultusunda, Taşkent şehir merkezinde yer alan Şeyhantaur ilçesi, sahip olduğu türbe sayısının fazlalığı nedeniyle türbelerin en yoğun olarak bulunduğu bölge olduğu tespit edilmiştir.

14.ve 15. yüzyıllar arasına tarihlendirilen altı türbe yapısı incelendiğinde, Timurlu mimarisine özgü biçimsel özelliklerin öne çıktığı görülmektedir. Yapı yüksekliğini aşan, abidevî ölçülerde tasarlanmış taç kapı örnekleri Zengi Ata Türbesi'nde gözlemlenmektedir. Timurlu döneminde sıkça rastlanan, ön cephelerin çini malzeme ile süslenmesi uygulaması ise Zengi Ata Türbesi, Ambar Ana Türbesi, Suzuk Ata Türbesi, Şeyh Hoven et-Tahur Türbesi ve Kaldırgaç Biy Türbesi'nde belirgin biçimde görülmektedir. Dönemin bir diğer ayırt edici özelliği olan çift kubbeli sistem, iç mekânda ikinci bir kubbenin inşa edilmesiyle dış cephede görkemli ve etkileyici bir görünüm elde edilmesini sağlamıştır. Bu sistem; Zengi Ata, Ambar Ana, Şeyh Hoven et-Tahur, Yunus Han ve Suzuk Ata türbelerinde uygulanmıştır. Kaldırgaç Biy Türbesi ise piramidal külah örtüsüyle diğerlerinden ayrılmakla birlikte, iç mekânda ikinci bir kubbe ile desteklenmiş olması bakımından aynı mimari anlayışla örtüşmektedir. Bu bağlamda, 14. ve 15. yüzyıllara tarihlendirilen söz konusu türbelerin Timurlu dönemi mimarisine özgü biçimsel ve süsleme özelliklerini yansıttığı sonucuna varılmıştır. Bu tarih aralığında inşa edilen, piramidal örtülü Kaldırgaç Biy Türbesi, sonraki dönemlerde

benzerine rastlanmaması nedeniyle, bu döneme ait ünik (tekil) bir yapı olarak belirlenmiştir.

16.yüzyıla tarihlendirilen altı türbe yapısından dördünün bağımsız olarak inşa edildiği ve zaman içerisinde çevresine ek yapıların yapılmadığı tespit edilmiştir. Bu döneme ait Hoca Nuriddin Baba**,** Çoban Ata ve Hayrabad İşan türbeleri, küçük ölçekte ve sade biçimde tasarlanmıştır. Buna karşılık Kaffal Şaşi Türbesi ile Zeyneddin Baba Türbesi**,** taç kapıları, vurgulu kubbe yapıları ve ön cephelerinde çini malzeme kullanımıyla anıtsal nitelik taşımaktadır. Bu dönemde inşa edilen türbelerde, dönemin özgün mimari üslubundan ziyade erken dönem yapılarına ait mimari özelliklerden esinlenildiği belirlenmiştir. Özellikle 14. yüzyıla tarihlendirilen Zengi Ata Türbesi'nin ikili mekân anlayışı ve abidevî ölçüleri, 16. yüzyılda inşa edilen Kaffal Şaşi Türbesi ile benzerlik göstermekte; bu mimari anlayışın 18. yüzyıla tarihlendirilen Şah Abdülmelik Ata Türbesi'nde de sürdürüldüğü görülmektedir.18.ve 19. yüzyıllara tarihlendirilen beş türbe yapısı incelendiğinde, abidevî ölçülerde portal yalnızca Koh Ata Buzruk Türbesi'nde gözlemlenmiştir. Dönemin diğer yapılarında portalin yapı yüksekliğini aştığı, ancak anıtsal ölçekte olmadığı tespit edilmiştir. Bu durum, söz konusu dönemde anıtsal portal kullanımının yaygın olmadığını göstermektedir. Ayrıca bu döneme ait türbelerde çift kubbeli sistemin devam ettirildiği görülmektedir. Alambardar Hoca**,** Koh Ata Buzruk**,** Çoban Ata**,** Kuyuluk Ata**,** Şah Abdülmelik Ata ve Muîn Halife Baba türbeleri bu sistemin öne çıkan örneklerindendir. Dönemin önemli yapılarından Şah Abdülmelik Ata Türbesi, mimarisi ve süslemesi bakımından şehir içinde benzerine rastlanmaması nedeniyle 18–19. yüzyıl aralığının ünik yapısı olarak değerlendirilmiştir.

Bu veriler ışığında, 14. ile 19. yüzyıllar arasında Taşkent şehri içerisinde inşa edilen toplam on yedi türbe yapısı incelendiğinde, erken tarihli yapıların geç dönem türbelerini mimari ve süsleme olarak etkilediği tespit edilmiştir. Bu etkinin bazı örneklerde sınırlı kaldığı, bazılarında ise yapının inşa edildiği dönemin mimari özelliklerinden tamamen bağımsız olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

Sonuç olarak, Taşkent'te dönemsel bir mimari karakteristikten ziyade, yeni mimari arayışların denendiği**,** ancak bazı türbelerde erken dönem yapıların etkisinin sürdüğü belirlenmiştir.

KAYNAKÇA

Agzamovna, A. D., & Filanovich, M. I. (2009). *Toshkent tarixi* . Toshkent: Art Flex Nashriyoti.

Alyılmaz, C. (2015). *İpek Yolu kavşağının ölümsüzlük eserleri.* Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Aslanapa, O. (1989). *Türk sanatı.* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Akyüz, M. (2023). *Şâh-ı Zinde yapılarından Şirin Bika Aka, Tuman Aka ve Emirzade makberelerinde kâşî/çini tezyinatı ve Osmanlı sanatına yansımaları* (yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, İstanbul.

Babayar, G. (2007). *Köktürk Kağanlığı sikkeleri kataloğu.* Ankara: TİKA.

Baratova, L. (2009). Denejnoye obraşeniye Çaça. In Sh. R. Pidayev (Ed.), *Arheologiya Taşkentskogo oazisa* (p. 92). Taşkent: Fan.

Başkan, S. (2014). Timurlu mimarlığında çini süsleme hakkında bir değerlendirme. *Turkish Studies***,** 9(10)**.**

Bektaşoğlu, M. (2009). *Anadolu'da Türk İslam sanatı.* Ankara: DİB Yayınları.

Beksaç, E. (1996). Gûr-ı Emîr. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 14, s.197). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Beksaç, E. (2010). Şâh-ı Zinde. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 38, s. 268). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi .

Bulatova, B. A., & Mankovskaya, L. Y. (1983). *Pamyatnik zodchestva Tashkenta*. Toshkent: Gafur Gulyam Nashriyoti.

Bloom, J. M. (1999). Mamluk art and architecture history: A review article. *Middle East Documentation Center, The University of Chicago.*

Cezar, M. (1977). *Anadolu öncesi Türklerde şehir ve mimarlık.* İstanbul.

Cezar, M. (1997). *Anadolu öncesi Türklerde şehir ve mimarlık.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Çam, N. (1999). Türk mezar ve türbelerinin özellikleri ile ilgili bazı düşünceler. *Geçmişten günümüze mezarlık kültürü ve insan hayatına etkileri sempozyumu* (18–20 Aralık 1998).

Çoruhlu, Y. (1999, Aralık). Kurgan ve çadırdan (yurt) kümbete ve türbeye geçiş. In *Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu* (18–20 Aralık). İstanbul.

Çoruhlu, Y. (2008). *Eski Türk sanatı: Göktürkler ve öncesi.* İstanbul: Kalaycı Yayınları.

Çoruhlu, Y. (2011). *Erken devir Türk sanatı: İç Asya'da Türk sanatının doğuşu ve gelişimi* (3. baskı). Kabalcı Yayıncılık.

Daş, E. (2003). *Erken Osmanlı dönemi türbeleri (1300–1500)* (Doktora tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Demircan, Z. (2007). Nûreddin Sentimur Türbesi. In *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 33, 257–258). Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi.

Dere, M. E. (2022). Milas Orta Köyü'ndeki ikiz kubbeli türbe ve mimarisi. *Hars Akademi*, (27), s.203.

Demiriz, Y. (1979). Osmanlı Mimarisinde Süsleme. İstanbul: Kültür Bakanlığı, 11-25.

Diyarbekirli, N., & Aslanapa, O. (1977). *Türk tarihi* (2. kitap). Yaygın Yükseköğretim Kurumu.

Doğanay, A. (2012). Tezyinat**.** *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 41, s. 80). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Esin, E. (1978). *İslamiyetten önceki Türk kültür tarihi ve İslam'a giriş*. Edebiyat Fakültesi Matbaası.

Eraliyev, B., Ostonakulov, I., & Abdulaxatov, N. (2015). *O'zbekiston ziyoratgohlari va qadamjolari* . Toshkent: Turon Zamin Ziyo.

Eyice, S. (1988). *Ahî Şerafeddin Türbesi*. In TDV İslâm Ansiklopedisi (Cilt 1, s. 532). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Eyice, S. (1993). Cem Sultan Türbesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 7, s. 286). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Göner, B., & Gönen, S. (2022). Türklerde çadır kültürünün gelişimi. *GAB Akademi Dergisi*, 2(3), 11–24.

Hasol, D. (1993). *Mimarlık sözlüğü* (5. baskı). İstanbul: Yem Yayınları.

Hillenbrand, R. (1999). *İslâm sanatı ve mimarlığı* (Çev. Ç. Kafescioğlu). Londra: Homer Kitabevi.

Kamalova, Z. (2022). The strategic importance of Tashkent in 19th century. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 11(4), 1752–1762.

Karaca, N. (2022). Türk çini sanatında uygulanan renk, motif, desen ve kompozisyon özelliklerinin Sultan I. Ahmed Türbesi duvar çinileri örneğinde incelenmesi. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6*(1), 209–239.

Kılcı, A. (2005). Erken Osmanlı (1299–1451) baldaken türbeleri. *Vakıflar Dergisi*, (29), 255–286.

Koshenova, G. (2016). Kazakistan, Taraz'da Babacı Hatun Türbesi. *Bilig / Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, (77), 183–202.

Kuş, İ. (2022). *Timur dönemi dış mekân tasarımlarında Ma'kılı yazılar: Bibi Hanım Camii* (Sanatta yeterlilik tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.

Merçil, E. (1996). Gazneliler. In *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 13, s. 485). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Muhammedcanov, A. (2007). Özbekistan. In *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 34). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Muhammedcanov, A. (2011). Taşkent. In *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Cilt 40, ss. 145–148). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Mülayim, S. (1982). Geometrik kompozisyonların çözümlenmesine bir yaklaşım. *Sanat Tarihi Dergisi,* 1(1).

Mülâyim, S. (2002). *Kubbe*. In TDV İslâm Ansiklopedisi (Cilt 26, s. 302). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi

Mülâyim, S. (2020). *Mukarnas*. In TDV İslâm Ansiklopedisi (Cilt 31, s. 126). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Onay, İ. (2024). İslamiyetten önce Türklerde cenaze ve defin işlemlerinde uygulanan gelenekler ve bunların amaçları. *The Journal of Academic Social Science Studies*, **6**(3), 479–490.

Orman, İ. (2012). Türbe. In *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 41, 464–466). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Ögel, B. (1984). *Türk kültür tarihine giriş: Türklerde ordu, ordugâh ve otağı* (Cilt 8). Kültür Bakanlığı Yayınları.

Önkal, H. (1987). Klasik devir Osmanlı türbelerinin plan özellikleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 4, 51–71.

Önkal, H. (1996). *Anadolu Selçuklu türbeleri*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Özgüdenli, O. G. (2003). Mâverâünnehir. In *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 28, ss. 177–180). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Öney, G. (1992). *Anadolu Selçuklu mimarî süslemesi ve el sanatları* (3. baskı). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Uluçam, A. (2013). Zeynel Bey Türbesi. In *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 44, 364). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Parlak, S. (2008). Sâhib Ata. In *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 35, ss. 516–518). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Polat, E. (2019). *Özbekistan Hiva şehri İçhan-Kala mimari anıtları* (Doktora tezi). Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Solkhuzhaev, M. (1988). *Istoriya Tashkenta* . Toshkent: Fan Nashriyoti.

Sözen, M., & Tanyeli, U. (2014). *Sanat kavram ve terimleri sözlüğü.* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Strange, G. L. (2015). *Doğu Hilafeti'nin memleketleri: Mezopotamya, İran, Orta Asya – İslâm fetihlerden Timur zamanına kadar* (Çev. A. Eskikurt & C. Tomar). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Sultonov, U. A. (2021). *Toshkent vakf mulklari tarixi: Tarixiy hujjatlar tadqiqi va talkini (1507–1917)*. Toshkent: Fan Nashriyoti.

Şahin, C. (2007). Özbekistan. In *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (Cilt 34). İstanbul: TDV Yayınları.

Şahin, M. (2015). *Geleneksel Türk süsleme sanatlarında çinicilik* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Taşkent Ansiklopedisi. (2009). *Taşkent.* Özbekistan Milli Ansiklopediyası Devlet İlmi Neşriyatı.

Tatlı, B. (2012). Mimari Hadisleri, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

Yeşilbaş, E. (2020). İslam mimarisinde "çift cidarlı kubbe" uygulaması ve Anadolu'dan bazı örnekler. *Şehir ve Medeniyet Dergisi*, *6*(13), 366–392.

Yetkin, S. K. (1955). Beylikler Devri Mimarisi'nin Klasik Osmanlı Sanatını Hazırlayışı. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 4(3-4), 39-43.

Yetkin, S. K. (1965). *İslâm mimarisi* (3. baskı). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Yetkin, S. K. (1984). *İslâm ülkelerinde sanat.* İstanbul: Cem Yayınları.

Yıldız, H. D. (1988). Abbasîler. In *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 1, ss. 53–56). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Yorulmazoğlu, E. İ. (2021). İslamiyet'ten önce Türkler (1. basım). İnkılap Kitabevi. ISBN 978-975-104167-8. İstanbul.

Zilper, D. G. (1970). Ming Urik – perviçnoye gorodskoye obrazovaniye na territorii Taşkenta [Ming-Urik – Taşkent bölgesindeki ilk şehirleşme] . In *Srednevekovyye goroda Kazakhstana i Sredney Azii* (ss. 34–35). Frunze.

Ziyaev, A. (2009). *Tashkent: Drevnost' i srednevekov'e* . San'at Nashriyoti.